

ПРОБОЄМ

МІСЯЧНИК ІСУЛЬТУРИ

З м і с т :

М. Гопало: * * *	481	Л. Геніюш: Килими	485
Б. Беднарський: Стрільця	481	Ю. Чорний: * * *	486
О. Дамаскін: Вечір	481	О. Дамаскін: Балада про плуг	486
П. Самотній: Мені нагадує...	482	Н. Королева: Хрест	486
О. Зуєвський: Вечір	482	В. Чебрець: Дрібні оповідання	499
П. Ронсар: З «Сонетів для Гелени»	482	П. Самотній: Сумне дитинство	503
П. Самотній: Зелені свята	483	Г. Стеценко: Дармограєва ніч	516
Е. Маланюк: Батьківщині	483	Проф. Б. Мартос: Василь Доманицький	521
Е. Маланюк: З щоденника	483	М. К.: Спомини про Д. І. Яворницького	529
Ю. Чорний: Літня ніч	483	О. Веретенченко: Із спадщини В. Свідзінського	530
Г. Соколенко: * * *	484	А. Іванович: Правда про Всесвітню Церкву	533
О. Дамаскін: Ровесникам	484	М. Куренівець: Літ. й укр. матеріали по газетах	536
О. Дамаскін: Врятовані з Віфлєсму	484	Рецензії	539
Ю. Чорний: * * *	484	Хроніка	541
О. Дамаскін: Прелюдія	485		
О. Дамаскін: Зимовий вечір	485		
Ж. Дю-Белле: З «Римських старовинностей»	485		

ВЕРЕСЕНЬ

КНИЖКА 9 (122)

РІЧНИК X.

ПРАГА 1943

ЦІНА 1.50 RM



* * *

Обіймає вітер край села березу,
Припада крилатий, п'яний і легкий.
Крізь навислі хмари сонця ріжуть лева
Й до твоєї, мила, простяглись руки.
Тільки вже не гострі, не пекучі стріля,
А легкі пушинки щирого тепла.
За селом берева і тополі мліли
З нами мов серце — ти його ваяла.

23. 4. 43.

* * *

Ти захочеш, — сонце я вірву, як квітку,
Забажавш — неба простелю намітку,
І скажу деревам: „поклоніться, лю-лі“
Попрошу ще й пісні гарної в зовулі,
В солов'я дванадцять, кілька у синиці,
Подарю навіки золоту вірницю,
На додаток пісню я свою незвану
Відаю для тебе, сонечко кохане!

23. 4. 43.

* * *

Хоч може в сві привидяться герої,
Хортиця славна і Великий Луг,
І пісні спів, чудової старої,
І шум Дніпра, що був їм батько й друг.

О, Дніпре, Дніпре, вашумовуй хмелем
І бий прибором півням в береги,
Тобі дорогу в пісні ми простелем,
Собі попросим волі і снаги!

18. 5. 43.

* * *

І паротягу крик, і голоси співучі,
І шум дерев старих в ажуренім саду,
І пісенька дівчат, що на дніпровій кручі
Зійшлися славити цю землю молоду.

Усе в душі влилось, як в море сиве ріки.
І пісня в серця б'є, неначе джерело.
В ній все, що я любив сплітається навіки
І полум'ям троянд і сонцем розцвіло.

Понад Дніпром бредуть похилі вдалеч верби,
Мереживо стежок там в'ється поміж трав...
— Я на оцій землі прославленій помер би
А жить на чужині не хочу — так благав.

3. 5. 43.

Стрілецька

Як відходили в дороги дальні
То шуміли в вітром прапори,
І казали їм слова прощальні
Придорожні юні явори.

І хустками маяли дівчата,
І блистали сльози в матерів,
І рука на пестоці багата,
Ще востаннє гладяла снів.

І не знали, що це перевтома,
Загартовані в боях бійці.
І усмішка квітнула знайома
Завше на васмаглому лиці.

Не жаліли, як під блиск ваграв,
Друзі валишали їх старі;
Тільки тихо шелестіли трави,
Тільки місяць сумував вгорі.

Як вертались врешті із походу,
То шуміли знову прапори.
Пили коні в рук дівочих воду,
І вітали хлопців явори.

ОЛЕКСАНДР ДАМАСКІН

Вечір

(Із „Весінніх мотивів“)

Весіннє небо сіросяє клоччя
Із вітром у мережку запліта...
І чую я із ветрів спів пророчий,
Що там, у нетрях, темрява вроста.

Вона плаве на вицвілих вірницях,
І холодком вечірнім обійма.
Береги йдуть, красуні білолиці,
У запахуший і п'яний туман.

І він іде — всевладний синій вечір,
Щоб на дорозі вонком валягти,
Щоб посьвет вдаль дослати молодечий,
І потім нишком по дворах пройтв.

В туман хатки край лісу водягнути,
І уткати у гушу через сад...
І стхне все... І гомону не чути,
І тільки ворі, наче виноград.

У золоті повеплітались грона
І маять землю крізь серпанок хмар...
Летять вітри на зоряні пероши,
І семафором їм — Волосожар!

Мені нагадує...

Сріблять ріка переді мною,
Дрімає в лозах оверде...
Як милий він мені красою
Маленький закуточок цей!

Мені нагадує він часто
Наш хутір в кучерях гаїв,
Луги замріяні квітчасті,
Вершини хутірських садів!..

Не раз бувало над рікою,
З братами гратися любив...
Там вперше стріляв в нуждою,
Там смуток серце полонив!..

Літа, літа! — минуле горе!
В душі згадки про вас живуть!
Зневажливі матері докори
Немов огнем мене печуть!

Це ви в світи нас розвідали.
Тепер вже запізно жаліть
О, мамо, за що проклинала,
Чи вможу я тобі простити?!!

... Я тут не раз уже буваю
В затінку корявих дубів
З їх шумом я переплітаю
Тугу до втрачених годів!..

Мов дитинство!.. Ліс зелений!
Ріка і трави запашні!..
Це знову ви у серці в мене
З'являлись спогади сумні!

20. червня 43. р.

ОЛЕГ ЗУЄВСЬКИЙ

Вечір

Рожеві промені фарбують стіни
І падають на листя яворів.
На схилих кривлях, крадучись вгору,
Злягають довгі, мерехтливі тіні...
Зморився день. Зоря вишнево спіне,
І даль мовчить. Лиш місяць пояснє.
А шлях курний. — То в поля ряд корів
Верта в село, де скоро їх зустрінуть
Біля воріт хазяйки-молодиці
І на нічліг до стійла відведуть,
А потім їх доїти розпочнуть,
І молоко стікатиме в діляниці...
Як плід достиглий, вечір обважнів
І ввів на вітах між густих кущів.

* * *

Люблю я далі золоті
І неба полохливу просинь—
Тоді між хмар у висоті
Вже чути, як проходить осінь.

У стиглих, стислених житах
Приникла туга за весною,
І над полями дикий птах
Давенить печальною струною...

Тоді виходжу я в ліс,
Вслухаюся в шептання кленів,
І бачу — серпень покрасив
На вітах листячко велене.

Виваю, між сплечених кущів,
Стрибав дрозд, смагляво-чорний,
Давно замовк вовулян спів,
Весняні стяхнули волторни.

Печаль повисла на дубах,
Упала до землі між тіней,
А проти сонця у ярах
Зірчастий глід червоно спіне.

В лісах тоді стоїть завжди
Якийсь тривожний, тихий гомін, —
То осінь глянула сюди
Й дихнула подихом знайомим.

І може ранками в боліт
Ще добре чути коростелів.
Проте розквітлий айстрив цвіт
Для літа путь далеку стелить...

П. РОНСАР

З „Сонетів для Гелени“

Як будете старі й перед погаслим жаром,
Із прядивом в руках у присмерковий час,
Згадаєте мій вірш і мовите не раз:
Була за вроду й уснівана Ронсаром.
Одну лише в служницю, ще віддану
врятам,
Знайомий відгомін, що ваняк і погас,
Прокине в забуття: вона прославить вас
І вашу красоту в її померклим чаром.
Я ж буду у землі і — принид пам'ятний—
Знайду під міртами відродний супокій...
І стане шкода вам край вогнища смутного,
Що мій сердечний пал відкинули колись.
То ж не голіть чуття від вашого порогу,
Зривайте цвіт троянд, що нині ровцвілась!
Перекл. Мик. Зеров.

П. САМОТНІЙ

Зелені свята.

Між травною веселі двійочки,
А над ними рої мотильків!
Я вберу вас у буйні віночки
В довгу згадку Клечальних Святків!

Дні веселі пройшли в самотині,
Навіть в дровів ніхто не озвався,
Лиш у згадках сумних щохвилини
Обрав Рідного Краю в'ялявся.

Знаю я там в убогій хатині,
Між вінків і велених віток,
Спомять мати про рідного сина
І заплаче отець-старичок!..

Тяжко-важко вам старість стрічати,
Лити слюзи, надіятись, ждати...
Вже який раз клечальні ці свята
Вам доводяться в путь провозжати!

Може бути вернусь я додому,
Розкажу вам усі.. Подождіть!
Як доводилось часто сумному
За отчивною гірко тужить.

Не віз'ячьте ж ви, квіти веселі,
Видно скоро прийдеться вертати!
З вами свято це в рідній оселі
Може ще доведеться стрічати!

14. 6. 43. р.

ЕВГЕН МАЛАНЮК

Батьківщині

Як до Тебе протоптати трохи?
В синій млі спостерігти мету?
Чи провалить синій жар Європи
Авії проказу золоту?

Ось мовчаш, невбáгнена, невнана
Мов проворий жовтень нежива, —
Що ж Тобі прокляття чи осанва? —
Мертві звуки, неживі слова.

Рівний простір в язвах повологи
Залягає площиною піля,
Тільки часом — Твій єдиний готик —
Повстають жертвовники топіля,

Перетявши безнадійний поем,
Вносячи мірило у безкрай,
Що завжди безвахистний на грови
Сумно мріє про майбутній рай.

13. 10. 31.

ЕВГЕН МАЛАНЮК

З щоденника

1.

Імлиста мжичка. Прогуде трамвай,
Промчється по асфальті мокре авто —
І знову чути, як виє в голях вітах
Старого парку хижий листопад.

І ляхтарі хитаються й скрегочуть,
Мов вішалник на шибениці, й тиша
Все шамкотить Сибіллою беззубо,
І ніч пливе, мов згуба без кінця.

Але й вночі не спить се чорне місто:
Заулками, алейми, садами
Минуло в нім блукає, як повія,
І тьма кишить під блудних грішних душ.

1986.

2.

Від ватхлої цвинтарної брехні,
Від візантійства вуїтських формул
Нестерпніш прів історичний гній
Напередодні блискавок і шторму.

А хвиля блискає. Ось жменями крапель
Жбурляє сиве море просто в вічі,
Й на обрії зростає корабель,
Що ним пливуть нещадні будівничі.

І все повториться, як вже не раз,
На площині безвихідних повторень:
Для згаслих душ і безкорінних рас
Одваково ворожі — степ і море.

9. 9. 39.

ЮРКО ЧОРНИЙ

Літня ніч

В красі опалово проворій
Червнева нічка фарбляна
Лягла над землею темновору
Струмком хмелевого вина.

Немов блискучі медальйони
В небесносвітій вишині
Зайнялась зорі-лямціони,
Як світломети чарівні.

П'янчуга місяць соромливий —
Хлопчатко вічне й молоде —
Личив в главури підрадливий
І цяцькування золоте.

А поза млином зубкуватим
Манірним гребенем із трав
Кавун східний і пуватий
Незграбно лисню чесав.

* * *

Хтось камінь шпурнув з-за підброви,
І він покотився в гори,
І небо нахмурило брови,
І вітер хитнув явори.

Мигаючи мідним явком,
У хмарах дракон затремтів
І чайка пронеслась із криком,
Сховалась у ветрі кущів.

І млою покрились кручі,
(А гуркіт росте і росте).
І гірко заплакали тучі,
Сльозами умиваючи степ.

Тебе пам'ятаю і досі,
Рум'яну, струнку, молоду.
Рудою лошницею осінь
Іржить у мовому саду.

На вітрові полум'ям грива
Колишеться в сонній імлі
І тужить верба над обривом
Росипавши жар по землі.

Прохожі безжалісно місяць
Роалті дощем вулиці,
І в хмар проривається місяць,
І напис блищить на хресті . . .

На схилі гір колише віллям
Легенда створена в вікак.
Вишневі зорі над Поділлям
І щепіт трав у вишниках.

Ніде нікого — тихо — тільки
Шумлять на вітрові жита,
А місяць крадеться між віллям
І там каліну пригорта,

За ним ти йдеш у яр глибокий
Шукать загублені ключі,
І подолянка кароока
Для когось сниться у ночі.

В катах завішують фіранки
І струни амотує ріка.
Лиш ти і — в горах аж до ранку —
Блукає тівь Кармелюка.

ОЛЕКСАНДР ДАМАСКІН

Ровесникам

Хай буде день один, як відблиск неба синій,
Щоб нам, ровесникам, піти через мости,
Які показують дороги у долині,
Куди ва ювістю, ва радістю піти . . .

Промчить травневий кінь, ударить в дні
копитом,
Чи вдягнеться в багрець пахучий листопад, —
Ми будем жити так, щоб не дарма прожити,
Бо ж корабель життя не вернеться назад.

І що вам мілина, чи риф, чи грівні бурі,
Ачей же допливем. Гей, уперед стерно!
Хай хтось за борт впаде до всіх чортів і
фурій,
Аби лиш доплисти, а далі — все одно.

На острові впадуть, як постарілі пуги,
Підламлені життям ровесники мої,
І буде знать орел, що їх серця із криці,
Не виклює орел очей орлиних їм.

Ходімо ж в день оцей, що наче відблиск
світлий
І клечіві нарвем, зробивши всім вікни . . .
Бо, може, тільки так і пощастить людині
Цістати для життя не роком, а віком.

ОЛЕКСАНДР ДАМАСКІН

Врятовані з Віфлеєму

Воно не знало, де восталась мати, —
Чи у степу, чи там, де бій грімів; —
Таке мале, біляве і квітате,
Хлоп'я із краю тисячі грімів.

Там рвались бомби — він сміявся радо,
Ходила смерть — він грався у квача, —
Дитинство, пройняте свинцевим градом,
На щастя, смерті ще не поміча . . .

Ми підійшли — всміхнулись тепло очі,
Примерхлі трохи в тисячі грімів; —
І той, хто смерті розумить не хоче,
Датячим серцем друзів зрозумів . . .

ЮРКО ЧОРНИЙ

* * *

В левадах мрійливо-квітчастах
Понад черешневим садком
Судьба манлива й променяста
Свій луч валишила тайком.

Та степ жеалового мовчання
Й близьохатяних твердинь
Стрічав юнацькі сподівання
Поглузуванням потайним.

1. липня 1943.

Прелюдія

Десь сонно ходять громовиці
Над теплим морем чорних піль...
А від небесної правиці
На серці біль... щасливий біль.

Гроя відгомін в серці юнім
Готичним стилем блискавиць,
І я у грізному буруні
Шукаю райдуг і жарптиць.

І ось схилилася із неба
Веселка райдужним крилом...
Щасливий я, бо що ще треба
Щоб серце радістю цвіло?

Цвітять, серця! У громовиці
Шукайте сили і сваги...
Щоб нас веселки і жарптиці
Вели в рожеві береги.

Зимовий вечір

У поле глянеш од порога
І в серці музика росте:
Плыве воря волоторога
Небесним морем в синій степ...

А там сніги небесну рану
Тамують свіжістю і сном...
Зоря вгубила шаль румяну
На стежку під моїм вікном.

І в фіялковому просторі,
Де вітер лагідно шумить,
Хтось васвітав свічада-ворі,
Сипнувши щедро їх в блакить.

А явори, від вітру п'яні,
Поснула всі блакитним сном...
Зоря вгубила шаль румяну
На стежку під моїм вікном.

Ж. ДЮ-БЕЛЛЕ

З „Римських старовинностей“

Як лан заврунеться, велений, по весні
І вижене стебло струнке і соковите,
Стебло ж оадобиться у колос стромовитий,
І виспів верно в липневій теплій дні;
А потім, у живав, погожі та ясні,
Все поле зашумять, женцями рясно вкриті,
І збіжжя волоте, щоб серце веселити,
У тисячах снопів поляже на стерні, —

Так римська у віках підносила держана,
Аж поки варварів прорвалася буйна лава,
А ці руїни — слід хвижацької руки.
А ми плекали їх: блукаючи поволі,
Неваче владарі, збирали колоски —
Усе, що по женцях лишалося на полі.

Перекл. Мик. Зеров.

Л. ГЕНЮШ

Килими

Натягнула дівчина основі,
буде ткати килими, ой диві!

Буде скіпка, чадячи, полихатъ,
буде ляда хатою аж ляцатъ.

— Ой, почну я килими ткать, почну,
втчу із вірки ниточку не одну.

Втчу, як очі милого, — васильки,
ой, такі точнісенько, ой, такі!

Білою калиною втчу тло,
так, як все на провесні нам цвіло,

так, як все всміхалося по гаях,
я оттам над річкою ранок тах.

Доберу веселкою я пасми.
Накохались в літечку, ой же, ми!

Находились квітязком по стежках,
де так парко любашний липень пах;

де яскрило сонечко нам в лице,
колос поцілював ще і ще.

І між ріжним квітязком і між трав
про щасливу доленьку нам казав,

про щасливу доленьку, про врожай,
в срібняком запечений коровай.

Ой, казав, казав він ще про полин,
що вросте, навідженний, де не кинь.

А я замість полину втчу м'ят,
буде ляда хатою аж ляцатъ.

Перекл. О. Лятуринської.

ЮРКО ЧОРНИЙ

* * *

Motto:
Жупан і журавель
Сковороди.

Похмурий пам'ятає
Клементіум.
Маланюк.

На хмурий дім, фронтон і ганок,
На порох літ і на граніт,
Кідає вранішній світанок
Свій буквоїдський кольоріт.

Настирливо глузливі сходи
Маркої сутні хором
Співають в тоскнім хороводі
Невичерпальності псалом.

У мудруванню предковічнім
Знаття хвостатий протеже
Собака пильний і метричний
Кругілку справно стереже.

А на надвір'ї виногради
Зеленим муром трав'яним
Нагадують гірські каскади
Переливанням степовим.

ОЛЕКСАНДР ДАМАСКІН

Балада про плуг

Він у землі лежав вдавна,
Урослий в надра лук,
Він ждав когось, когось він звав,
Цей варжавілий плуг...
І вітер бряквіт ніс кругом:
„Де мій одвічний плуг?“

Проїшли літа, проїшли вітри
Блакитним туманом...
То ж скільки він в землі лежав?
Ніхто не знав... Давно...
І кров людську в боїв в степу
Він пив, немов вино.

І більше, дужче все ржавів
І в землю западав...
Проїшла над тирсою *steale*
Війня важка хода.
А плуг лежав в масній землі,
А плуг людини ждав...

Вона прийшла, прийшла в степів,
І в чорної землі...
Прийшла весня, а навесні
Летіли журавлі.
До плуга руки простяглись, —
Не рука — моволі.

І плуг пішов углиб навскіс,
У чорновем, в тепло...
І плуг людині показав,
Де щастя джерело:
У глибині, у теплоті
Зернятко проросло...

НАТАЛЕНА КОРОЛІВА

ХРЕСТ

IV.

TU ES SACERDOS. ⁹⁰⁾

Поки Ноель переживала перші хуртовини своєї весни, дон Еугеніо приправлявся до місіонарства: як його предок, дон Карлос, ⁹¹⁾ виконував подорож до Святої Землі. Хотів, самотній і пішки, пройти шляхами і місцями, яких торкнулась тінь Христової постаті.

В теперешні часи подорож до Гробу Господнього не має в собі ані тих небезпек, ані труднощів, які були з нею зв'язані за доби дон Кар-

⁹⁰⁾ Еся священником; ⁹¹⁾ Див. роман того-ж автора під заголовком „Предок“.

лосової. Правда, годі сьогодні іти босим, в покутничій сорочці й зі свічкою в руці, як ішов Карлос Лячерда. Такого паломника враз заберуть, що-б передати до психіатричної лікарні.

Але священник, який має документи і візи в порядку, може без перешкод іти слідами Христовими.

— Чому так повторюються вчинки й доля членів нашого роду? — стелилась Еугеніова думка разом з імлою, білої від сонця куряви, перетертої на тонкий порох.

— Чи-ж зберігаємо ми так твердо і незмінно свою родову вдачу, що ні століття, ні доба не можуть змінити нас?..

І раптом вплинула перед очима Естрельїтіна постать.

— Навіть й в останні дні не потішила Інес ані словом! — зірвалась з думкою й зітханням. — Але — забути — не могла! Наша то влада... Марна намага, якщо нова рідня відчужує її від нас. Знаю Естрельїту. Голос Еспанії в ній ще міцніший за голос дон Карлосового роду. Найже гартується в самотності! Мавр би сказав: «призначено роду де Кастро пройти самотністю, що-б перемогти себе»...

І налетіли згадки про Карлоса та незломного його джуру — Херонімо. Дон Еугеніо затримався на Херонімову честь у каплиці його Св. Патрона — Єроніма, у Єрусалимських франтішканів.

Але у Св. Гроба, перед вірменським вітарем Св. Лонгіна, Сотника, згадки відступили, розвіяні словами ченця-франтішкана, який нагадував прочанам Лонгінове навернення.

— Коли Сотник стеріг росп'ятого Ісуса, краплина Святої Крови впала з Хреста на сліпе центуріонове око. Давно вже втратив сотник його у бою. Око було мертве. Власне: його не було зовсім. Воно витекло. Але від дотику Христової Крови Лонгін прозрів. Побачив Істину а з нею — і вічну Славу... Чи-ж не так впала у Великий Четвер, воякові Еугеніові містична краплина Христової Крови на засліплені світом очі?..

І яким-же іншим побачив прозрівший вояк й світ і самого себе!..

Але дон Еугеніо тягло далі від місць, де сталася Кривава Драма Людства.

Людські зусілля возвеличити Страшну Подію пишними храмами та золотом видавались такими марними! Такою вбогою показувала себе людська пиха, прикрита плащем побожності!..

Еугеніо збочив на звалища колишньої Лазаревої оселі, від якої залишилося лише кілька зруйнованих сходів та купа каміння, що її називають «Лазаревим гробом».

І ясний спокій почав пробиватися кришталевим джерелом в Еугеніовому серці. В душі розквітала оаза миру, така освіжуючо-затишна після в'їдливого порошу життєвої пустині.

— Якої-ж ясности духа треба осягти, що-б стати — як Лазар! — «Ісусовим приятелем!»

З Бетанії пішов до Емаусу. Там бо, не ясність духу, а збентежені, людські думки осяяло Світло Христово. Навмисне розрахував путь так, що-б вечір прийти до Емаусу.

І уявляв собі постать Ісусову у сьйві вгасаючого дня. Край білого плаща перекинув Подорожній на голову. Сосяшне світло, просіяне тканиною, затоплює обличчя. І на нього — як на сонце, — не можна дивитися.

ворити з селянами — а що найгірше, — говорити проповіді — по українському.

На наслідки такої «поведінки» не довелося довго чекати.

Незручного пароха, що вигадує такі новоти, переведено до Бердичева:

— Най ще постудіює жидівську мову, коли такіи до мов здібний! — незмінно ласкаво всміхався єпископ.

Але тут відігралась подія важливіща.

Настоятель другої Бердичевської католицької церкви — бувшого кляштора Кармелітів, — те був взірцем священничих чеснот. Особливо-ж закидали йому — і свої і чужі, — що любить грати в карти, і програв великі суми.

По одній з чергових прогр, до храму було покликано ювеліра. Жиди, само собою, бо торгівля й ремества в Бердичеві були цілковито скупчені в жидівських руках.

Чутка рознеслася далеко-широко по околиці і стурбувала її.

Бо у кляшторі зберігалась старовинна ікона Богоматері, яку однаково шанували католики і багато з-поміж православних, покладаючи її за оригінал, писаний з Пресвятої Диви євангелистом Лукою.

Ікона була візантійського типу, в «шатах», яких було троє і дуже дорожчих.

Рубінові були даром місцевої шляхти. Перлові прислані Найсвятішим Отцем з Риму. І найдорожчі — цілковито залиті бриліантами — купив люд, збираючи грошик по грошику протягом довгих літ.

Звідки й хто пустив чутку — лишилось таємницею, але Бердичевом і околицями рознеслася:

— Отець настоятель, Октавіян Горський, стільки програв в карти, що продав жидові бриліантові шати Св. Диви, щоб заплатити свій картошний борг!

І селяне сусідніх сел, з косами, як не було іншої зброї, посунули на Бердичев:

— Боронити Пресвяту Діву!

Положення було поважне. Війська бо в місті не було. Мійська влада повідомила Київ, прохаючи прислати козаків для «усмирення бунту».

Але доки-б з'явилися ті козаки — нарід розніс би місто, з його вузьенькими вуличками й сходами, що раптом перегорожували вулицю: Бердичев бо носив дивний відгук середньовіччя — і то європейського середньовіччя, хоч і суто припорошеного грубою верствою пороку жидівських гет.

Розгадка цього таємства була проста: жидівське бо населення осіло тут вимандрувавши з чеської Праги, за добу не то Рудольфа, не то й ще раніш. І от, назустріч розбурханому натовпу вийшов священик у білому «плювіалі», з дароносицею-монстранцією в руках, у супроводі лише кількох хлопців з кадильницями.

Був це Еугенію. Він благословив Св. Дарами натовп й промовив до нього, пропонуючи люду на власні очі переконатись, що всі шати Св. Диви на місці.

Обурена товпа перетворилась у побожну процесію, яка зі співом Маріянських пісень потяглась до храму і, відспівавши там літанії до Св. Диви, розійшлась по хатах.

Але подія не лишилась без наслідків. На дон Еугенію полетіли доноси не тільки єпископові, але й до російської влади, мовляв:

— «Зі святими Дарами в руках кличе нарід до повстання...»

Для російського підданого таке оскарження закінчилося б засланням на Сибір. Чужинець повинен би був покинути межі Росії.

Однак скінчилося все тільки переміщенням священиків: о. Октавіана послано до Ченстоховського кляштору, звідки він більше уже «у світ» і не вийшов. Еугенію-ж було переведено до Києва, де, однак, йому було заборонено говорити проповіді і навчати в школах.

І журно та самотньо почував себе місіонар священик у своєму новому житті, на «плебанії», у «костельному домі». Всі бо католицькі священики повинні були мешкати при храмі. Приватні помешкання були їм владою заборонені.

Під вікнами Еугенієвих кімнат — мов на варті, — стали струнки, блідо-рожеві мальви. А за білим муром широкого двору тяглося «костельне урочище» — прекрасний, заупущений, величезний сад зі старезними деревами, які задумано хитали головою слухаючи радісних вигуків ластівок, тасмно перешіптувались з вітром.

Ноєліної родини в Києві не було, й Еугенію не міг навіть довідатись про свою Естрельту.

А бісик дрібних пригод уже чигав на черговий свій жарт.

Вертаючи над вечір від хворого додому, дон Еугенію вчув за собою втомлені, човгаючі кроки.

Збіралося на громовицю — одну з тих, характерних київських громовиць, що перетворюють й ясний південь у непроглядну ніч, налітають злітним вихором, вмить заливвають Київ потоками води, яка летить бурхливо й нестримно вся на Хрещатик, немов хоче знов зробити з нього той «Хрещатицький ручай», в якому хрестились Києяне.

Дон Еугенію інстинктивно оглянувся. У притьмі, бо громовиця швидко надходила, — розпізнав лише зігнуту постать у довгій одежі, з білим клунком на плечі.

Влітку Київ гоїно відвідують прочане — побожні мандрівники з сел. Що-ж «Михайлівська Гостиниця», де знаходять вони собі пристановище, саме на цій, Трехсвятительській вулиці — дивного в цьому з'явищі не було нічого.

— Батюшко! — раптом озвався з п'ятьми задиханий голос. Прочанин розпізнав тільки довгу, священицьку одежу на дон Еугенію, — скажіть, чи далеко Лавра?..

Дальші слова перервало грізне і довге гуркотіння грому й прудке, — немов злісне, — капотіння великих, теплих, дощових краплин.

Вітер налетів на дерева «Володимирської Горки» і вона зашуміла, як спінене море.

— Не приймають... з ніг збився... ніч надходить... — долітали уривчасті, сплетені з бубонінням дощу слова. А їм за тло — немов ті маврські заплетені кучері арабесків Альгамбри, — бігло думкою:

— ...і не було їм місця в гостиниці...»

В уяві-ж вставала постать струженого мандрівкою Теслі та покірливого бслика за ним...

— Ходім, отче, до мене — я не далеко мешкаю.

І Еугенію взяв з тремтячих від втоми рук сільського священника його тяжкий, змочений зливою, клунок.

Здивовання сільського «батюшки» не мало меж, коли він усвідомив собі, що він, — «в гостях у польського ксьондза».

— От, штукерія! — повторював він. — А я-ж гадав — Михайлівський монах!

І оглядав високу, елегантну постать дон Еугенію та соромливо переводив очі на свої заболочені чоботи.

На столі-ж, під великим, срібним круціфіксом старовинної праці, парувал запашний чай, привабливо золотилось свіже печиво, стояло масло, вино і сыр.

А «ксьондз» чистою українською мовою запрошував підкрепитись «чим Бог послав...»

Та-ж не меншим за здивовання сільського батюшки було й згіршення репти духовенства плебанії, що їхній співбрат приймає такі взадні відвідини. І на плюс Еугеніюві цей «уніонизм» не пішов.

Еугенію почував себе чужинцем, якому мало допоможе те, що він знає мову — може й ліпше за аборигенів.

Мова не зробить з нього тієї загадкової істоти — слав'янина, — немов і м'якого душею і з добрим серцем, але й з поривами палкої ненависти — жагучої — як кохання, непереборної — як смерть, та хвилями байдужої депресії, що обгортає мов сива імла, щоб знов забреніти нитками меланхолії і ніжності, ніжності, яка витискує сльози з очей і бажання обняти весь світ...

— Бути місіонарем — яка-ж це тяжка річ. Треба бо — лишаючись самим собою, — прийняти, що-б зрозуміти її, як свою власну, — психіку цілком чужу, і нічим не подібну до власної.

І раптом, при службі Божій — тій, першій, що служив її за Естрельїту, — на Еугенію повіяло немов би ароматом Іспанії: пахощами троянд, олеандрів і ароматом помаранчового квіту...

Немов Іспанія — далека і вічно-близька, бо не можна вирвати її з крові, з серця, з себе самого, — усміхнулась і схилилась до нього...

Аж серце застукотіло прудчій. Повіяло рідною оселею. Це-ж парфуми, що їх вживала Інес, і племінниця — Естрельїта...

По службі Божій, відходячи від вівтаря, підніс очі і оглянув невеличкий гурток присутніх.

День був буденний і людей прийшло не багато. То-ж не трудно було враз вглядіти Естрельїту — живу і реальну. Вона-ж дивилася на вуйка, як на видину, що ось-ось розвіється димом.

Носель пішла за вуйком до сакристії. Чула, як з серця снадає тягар, а на душі стає прозоро і ясно.

Ластівки тисячами дзвінких сіструмів віщують радість. І в серці — їм у відповідь, — лунає пісня, що її там — у Бургосі! — співала Естрельїта:

— «Хероміто, — щастя близько!

Хероміто — почекай!» —

Не вкриваючи ані найменшої подробиці, Естрельїта розповіла вуйкові все, що з нею трапилось. Не вкрила ані плянів на майбутнє, ані мрій про можливе щастя... там... в далекій Персії...

А в душі тремтіла: що, як вуйко обуриться?

Обуриться не тільки тим «православним шлюбом», але і заміром зв'язати свою долю з... «Мавром?»...

Дон Еугенію мовчки вислухав все, до кінця.

— То-ж не здобувши собі дозволу на виїзд у Петрограді, гадаєш дістати його у київського губернатора — знайомого з твоєю родиною?

— Гадала... Але помилилась! — зітхнула Ноель. Так само, як і в Петрограді, він хоче, щоб я виставила, як мотив подорожі, що їду до чоловіка.⁸⁶⁾

Але Ноель не вважала можливим прикриватися найменням чоловіка, який її чоловіком ніколи не був та ще й в мент, коли дефінітивно зірвала з ним.

— І — сканітуєш? — тільки спитався вуйко.

Ноель аж кинулась.

— Де-ж таки! Пійду на «авантюру», як не можна інакше! Хіба я не з раси Кортеса і Пізарро? — всміхнулась.

План її був досить одчайдушний: їхати без жадних дозволів і перепусток чи віз, переодягшись хлопцем — кавказцем.

Карнавалом, приміряла, цей стрій, що мала його носити на балі її приятелька Софі. І всі одногласно тоді вирішили, що годі впізнати в ній жінку. От, нині це й придасться. На хлопця бо навряд, щоб дуже звертали увагу. До того-ж — вона зішлеться на Іскандерових батьків: до родичів, мовляв, їде з Петроградської школи... хоч би й Маларської Академії.

І, — хто знав? — може цей спосіб «зникнути цілком» з того, що було попереднім життям — буде найліпший... Таким бо чином вона, як Ноель, цілком перестане існувати. В Персії-ж буде лише Іскандерова дружина, княгиня Неджма!

Вуйко мовчки вислухав і ці пляни, немовби не вважав їх за одчайдушні чи неможливі до виконання.

— Знаєш арабську мову? — раптом підніс очі на Ноель.

— Арабську? Ні! Лише перської вивчилась досить добре, ну й азербейджанської трохи, бо то — мова «мусульманського Кавказу», як що має їхати переодягнена кавказцем...

— Мусиш, але, й трохи арабської знати, — перервав її вуйко. Бо то «посвятна» мова мусульман, як у нас — латинь.

— Хто-ж навчить мене арабській мові в Києві? — зажурилась Ноель.

— Я, — спокійно озвався вуйко. — Таки-ж я її добре знаю... Перечасуй у Києві і приправся.

Ноель захопила вуйка за руку:

— Тію радге! І ви — не затримуєте мене? Не відмовляєте, не осуджуєте, хочете допомогти?!

— Від всього серця, — притакнув дон Еугенію, — А чому, відпо-

⁸⁶⁾ За царські часи, щоб виїхати за кордон, треба було дістати «закордонний пас». Його давали, взявши 25 руб. якщо уважали відповідною мету подорожі: лікування, торговельна справа і т. п. Поліція повинна була пересвідчитись, чи дійсно все справно, а особа — «політично гевна». Тоді губернатор писав на прохання: «вида-ти». Замужня жінка мусіла до прохання прикласти ще офіційний дозвіл свого чоловіка, що він «дозволяє» її виїхати за кордон, і перешкоди у цьому виїзді не чинитиме.

вість тобі за мене Св. Гертруда. Йй, у видині сказав Христос: «За кожну людську душу, зокрема, Я готовий прийняти знову і знову всі Свої муки і Хресну смерть». . . Чуєш: за кожну! За одну-єдину людську душу. . . Ти-ж можеш повернути не тільки свого «Мавра», але й його родину, слуг, може й людей того кутка землі. То-ж як би я, місіонар, мав стримувати тебе? В тобі — я певний. Отож: їдь з Богом, і лишайся там, доки я полагоджу з Римом твій «нещасливий випадок», бо — запевняю тебе: шлюбу не було, ти — не замужня. Але треба, щоб слово Рима це ствердило і уневажнило все, що могло б здаватися перешкодою. . . Що-ж твій «Мавр» прийде до Великої Любові малою брамкою кохання — згадай: Христос у Кані Галилейській благословив кохання невісти і мужа! Було це його перше Чудо, від якого й почалася його проповідь, його дар світові світла науки його. . . Ні, Естрельїто! Не я втримуватиму тебе від того, як ти кажеш «одчайдушного» пляну! Їдь з Богом, con Dios, mi alma!

Ноель мовчки припала устами до вуйкової руки.

Справа була вирішена без губернаторського дозволу.

Цілком самотня, у чорній, кавказькій «черкесці», у сріблясто сирій каракулевій «папасі», з кинджалом за пасом і текінськими саквами замість валізи, вирушила Ноель, на осінь, щоб здобути — собі особисте щастя, а Св. Вірі — нові душі.

І враз придалася наука вуйка Лоренсо, що навчив Естрельїту в Бургосі їздити на коні.

Ноель розуміла, що успіх її пляну лежить у швидкому його виконанню. І тим прикріще було, що з самого початку подорожі нагромаджувались перешкоди.

Тільки від родини не було жадних перепон: вона просто відцуралась, не тільки Ноель, але і її вуйка.

Перша затримка чекала на Ноель на Кавказі.

Щоб переїхати його, найкоротшою дорогою, треба було мандрувати позовом «Воєнно - Грузинською» дорогою. Але в цей мент, проїзд цією дорогою було замкнено. Об'явився бо в горах розбійник Юсуф, невловимий грабіжник, який зле господарив на Воєнно-Грузинському шляху. І затримати чи зловити його було неможливим. Знав бо він всі схованки і бездоріжжя, як лісвий звір, то-ж, причаївшись між камінням над урвиском, вибивав звідти по одному, цілі відділи вояків, вислані, щоб зловити його.

Нарешті вислано проти Юсуфа не тільки піхоту, але цілий кінногірний дивізіон з гарматами і у повному бойовому порядку.

Цей відділ саме мав вирушати з Владикавказу, і Ноель пощастило пробратись до командира.

Показала йому по перському писані листи Іскандерових батьків, сказала, що дуже хотіла б якнайшвидче дібратись «додому». Іде-ж з Петрограду, де вчилась. Генерал оглянув невеличку, струнку постать «князька».

— Справді: що може вдіяти озброєному відділові вояків з гарматами така дитина?!

Дозволив їхати з відділом. Але, «на всякий випадок» дав додатковий розказ:

— Помістіть хлопця між вояками! А як би давав якийсь підозрілий знак — пристрелити!

Ноель схилилась у орієнтальному поклоні, злегка торкнувшись кінцями пальців чола і черкнувши ними по землі.

Їхала мовчки. Спала в сідлі. При затримках чистила та кормила свого коня. Мовчазність «хлопця» нікого не дивувала: орієнтальні люди не балакучі. З розмови-ж з генералом було видно, що рускою мовою волюдіє не дуже легко.

І рішучо нікому з оточення не прийшло на думку, що небезпечну експедицію з військом відбуває вихованка кляштору.

Нарешті, перекрочений вже й перський кордон. І Ноель зітхнула з облегченням.

Однак перським урядовцям вдалось підозрілим, що молодий хлопча мав кілька книжок у різних європейських мовах. На перевірку оказалось, що й володіє цими мовами. І це вже було гірше.

— Чим більше мов знає бо людина, — каже перське прислів'я, — тим легше їй вкрити свою думку.

Того-ж часу в Персії конкурували за впливи три держави: Росія, Франція і Англія.

Скрізь було повно офіційальних і неофіційальних агентів.

Між персами-ж — то тут, то там вибухали «голодні бунти», релігійні непорозуміння, спротиви податковим збіркам, які, часами, провадились і подруге чи потретьє, хоч податки були вже заплачені.

Ото-ж, чужинець, який хотів бавитись туризмом по Ірані, мусів проказати цілком ясно причини і потребу своїх мандрівок.

Та-ж труднощі і перепони на початку життя, тільки дужче розпалюють бажання непереборно-бадьорої молодости досягти своєї мети.

І Ноель, кінець-кінцем, мусіла дійти до «найвищої інстанції» — до самого «великого візиря».

Поважний, цілком європейського вигляду, старший вже пан, уважно оглянув Ноеліну постать. Бо-ж дівчина показала йому свої справжні документи й призналась, що вона — тільки «переодягнений хлопець».

— Не маєте жадної родини, що пускається так самітня у далекі світи? — не без співчуття запитав голова Шах-ін-шахових міністрів. Говорив перфектною французькою мовою. І нотка співчуття, яку вловила Ноель, враз піддала мандрівниці надію.

Напружила всю свою елоквенцію, щоб перемогти останню перешкоду.

Вона — археолог і хотіла б простудіювати на місці все те, що знає про Персеполіс, хотіла б на власні очі оглянути те, що від нього лишилось.

Міністр ще раз обкинув поглядом подорожню.

— Та-ж Персеполіс — тільки мертве каміння, — остеріг він, — руїна, яка вже забула про минулу славу свою. Чи-ж то мало на живому світі живих людей, щоб віддавати час і увагу річам мертвим?..

Ноель бачила ясно: археологічні стремління чужі душі старого вельможі.

Спокійно й замкнено — мов двері мечети — дивились на неї вдумливі візиреві очі.

В їхньому виразі Ноель читала відмову. Та-ж душа орієнтальної

людини глибока і лагідна, як мудрість старця. Але проста і ясна — як серце дитини.

Ноель про це вже знала. І вирішила висунути інший аргумент.

Призналась цілком щиро про справжню причину, яка притягала її до руїн Персеполісу.

Вже доходив рік, що вона заручена з персом, який належить до прастарого іранського роду.

Тепер вона їде до майбутньої своєї родини, бо є конечним, щоб рід її «адоптував», тільки «рівний» бо міг вступити до їхнього роду, історія якого сягає аж до 560. р. перед Христом.

І Ноель хоче, — самітня і не піддаючись жадним впливам, — відвідати Персеполіс, де зазнав свого розквіту «П» — майбутній! рід.

Там, як у пустині, спокійно, нічим не підштовхнена, побачить вона: чи відчує «поклик» стати цілком новою — іншою — істотою, тією «Неджмою»,⁶⁰⁾ як кликала її уже вині та її нова родина.

Візир вислухав Ноєліну промову нерухомих і все так само спокійний.

Раптом підніс коротко обстрижену, сиву, мудру голову. В його цілком молодих, живих очах блиснула приязнь.

В запалі своїх хвилювань, Ноель не помітила, що перейшла з мови французької на перську, якою володіла уже досить пристойно.

— Най надія буде тобі подругою, дівчино щира! — промовив візир, також по перському і уже не офіційним тоном.

— Завтра ще буде день. Іди в спокій і трохи зачекай.

Про день і годину другої аудієнції Ноель повідомлять.

Могло це означати тиждень — два, а може й три! — очікування... Тоді прийде відповідь, мабуть позитивна, бо-ж відмова була-б дана враз, і без проволочки.

Але не встигла мандрівниця як слід оглянути Тегеран, як прийшло повідомлення про час аудієнції. Прийшло воно не на папері, але об'явився молодий військовий старшина з оливкової барви обличчям й тихим голосом, зі скромно спущеними очима, як наказує добре виховання, і повідомив:

— В п'ятницю, — щасливий день межі днями, бо це день шлюбу Пророка, най буде благословенно його наймення!! — Ханум⁶¹⁾ буде принята на новій аудієнції. Приїде спеціальний повоз (у вимові тегеранців: «фаєтун»).

Дійсно, в п'ятницю, Ноель всіла до елегантного фаєтону, який повіз її незнайомими вулицями — цілком не тими, що їхала ними при перших відвідинах візиря.

— Мабуть, — міркувала Ноель, — візир прийме мене «в приваті» — бо ж п'ятниця святочний день⁶²⁾ і урядування немає. Тим ліпше: побачу, як живуть перські міністри.

Чудова, мистецької праці брама, з блакитним й білим фаянсом орнаментів, оздоблена по склепінню «сталактитами», впустила Ноель в

⁶⁰⁾ Неджма — по арабському „воя“, тобто наймення Стелля Естрелья.

⁶¹⁾ ханум — пані;

⁶²⁾ як у нас неділя.

широкий двір з хідниками вилженими мозаїкою, рожевих гвоздик по білому тлі, немов то був довгий, тканний килим.

Варта і численні вояки не могли бути дивиною на такому дворі: таки-ж орієнтальний «великий візир» мусить бути оточений парадом!

Перед довгими колюмадами екіпаж став і Ноель попровадили чудово управленими садами, подібними до тих казкових гарних, що їх оспівують Омар-Каймаві кватрени.

Справді: довкола був орієнтальний препих, не крикливий, не надутий, а дискретний, тонкий й шлухотний.

Цього разу візир приймав Ноель стоячи. Та-ж був він не сам. Біля столу — звичайного, солідного, європейського писального столу в стилі «ампір» нерухомо сидів літній вусатий пан, з жовтавим — як густа добра сметана, — повним, аж обресклим обличчям з важкими повіками над злегка виряченими, сонними очима. Ноель звернула увагу на його незвичайно гарні руки, випещені, як у елегантної жінки, — як у жінки, були вони оздоблені перстнями, що кидали іскри діамантів.

Така-ж бриліянтова, велика зоря сяяла на лівому боці грудей.

Подібний до козацького жупан, сягав на коліна й був підперезаний — по козацькому-ж, — з випущеними по обох боках довгими кінцями.

Ноель вчасно згадала, що скинути шапку було б — нечемністю. І вклонилась «по чоловічому» (бо-ж була не в жіночій одежі) торкнувшись рукою чола і підлоги.

Тим часом вусатий пан почав ставити ті самі питання, на які Ноель вже раз відповідала візиреві.

Говорив тихо, як всі добре виховані перси. І голос мав рівний, безбарвний і байдужий. А погляд дивився понад Ноель — немов її не бачив.

Та-ж це не вразило її. Вона була вже засвячена у звичаї цього краю й знала, що в обличчя жінки дивиться або її чоловік, або нечемний нахаба.

Давніш було те, що візир повторював ці питання, не перекладаючи однак їх на іншу мову.

Було досадно, що зайво марнується час на нудні формальності й, можна не встигнути все потрібне сказати, поки триватиме аудієнція. Але, що-ж порадиш на орієнтальні порядки? І, щоб скоротити процедуру, Ноель відповідала стисло й річево. Як на «державному іспиті».

На ті відповіді пан із зорею часами притакував головою, немов Ноеліні слова його справді цікавили.

Нарешті, недбалим рухом, й мовчки він простяг руку.

Не був це рух європейської людини, яка хоче стиснути правницю приятелеві. Більш це нагадувало старо-римський привітальний жест.^{*)} Або, як сказали б сьогодні: націоналістичне привітання. Тим послухання скінчилось.

Ноель вийшла з тієї «канцелярії» не відаючи: чи справа виграна,

*) Рух, яким падішах „бере під свою оборону“.

чи програна. Тільки довідалась, що була на аудієнції не у великого візира, а у самого Шах-ін-Шаха, «Царя Царів», володаря Персії.

То-ж треба було чекати наслідків аудієнції.

Надзвичайно швидко: уже другого дня — прийшла відповідь. Її принесла ціла депутація. Аж Ноель збентежилась: може не так, як належало, поводитись? І часом, чи не заарештують її?

Та-ж уніформований «ага»⁶²⁾ з оливковим обличчям, в низькій, каракулевій шапочці, з великим, золотим знаком «лева й сонця»,⁶³⁾ з глибоким поклоном подав Ноель, на срібній, дамаськірованій золотом таці, шкуратяне, довгасте пуделко.

В ньому лежав згорнений сувоя аркуш товстого, жовтоватого паперу, на якому в золотом вимальованій рямці-меральйоні з переплетених посвятних віршів Корану та орнаментів, було написано, що Ноель «особистій приятельці Шах-ін-Шаха» дозволено вільно і без перешкод подорожувати Іраном — «скрізь, по всій державі, як сама того бажає».

Одночасно-ж нагадувалось і всім підданим «володаря володарів», що вони мають ставитись до мандрівниці з ласкавістю й пошаною, як до «посланої самим Шах-ін-Шахом».

Інший «ага» у вишукано-чемних виразах запитався:

— На верблюді чи на коні буде бажано виконати подорож?

Мас бо мандрівниця дістати із Шахових стаєнь тварину по своєму вибору.

Візир-же, від себе додавав кілька слів пояснення:

Володар володарів схотів особисто побачити жінку, що не боїться життя, як муж, яка цікавиться іншими речами, як парфуми, дорогоцінності й солодоці. Жінку чужого народу, яка має стати дружиною тому, хто походить з найславнішого перського роду, старішого й славнішого навіть за рід Шахів.

Але — висвітлював візир, — володар володарів не міг говорити з Ноель сам, особисто. Не личить бо це, коли жінка не належить до його «жіночого дому».

Отже — Шах говорив з візирем. А вже візир — з Ноель.

На знак же особливої ласкавості монарха, звелено було показати чужинці найцікавішу річ зпоміж Шахових скарбів: володареву збірку лямп.

Найрізноманітніші, — від глиняного каганчика «чайника», з яким ходили перші християне катакомбами, й до золотих, філігранових, великих лихтарень, прикрашених дорожми самоцвітами, — перейшли ці лямпи перед Ноєліними очима.

І дивно було бачити серед цього багатства матеріалів, форм і барв, звичайнісіньку, копійчану, фабричної праці, нафтову лямпу, що її можна здібати в кожній сільській хаті на Україні, чи в кожному містечковому заїзді.

— Чи-ж не вона це — казкова «лямпка Аладина», та, що відкриває персонажам з «Тисячі й одної ночі» чарівні скарби світа і викликає міцного духа, який усуває всі перешкоди?

⁶²⁾ пав; ⁶³⁾ перський державний герб.

Дрібні оповідання

ВБИВЦЯ

Була темна, осіння ніч. Не видно — очі вибери. Сіяла через сито олив'яних хмар мжичка. Рілля ще більш згущала чорну темінь. Чавкала під ногами розмокла земля...

...Микита став. Прислухався, настороживши вуха і дивиться. Далеко в селі, наче на пожежу, валували собаки, блимав на печі запізнілий каганець; шуміли на леваді пожовклим листом верби, перешіптувались з осоками. Не видно нікого.

Він ступив ще кілька кроків, знову став. Тихо...

— Ну що ж, помагай, піду що буде...

Він поправив ізбитий на шию, промоклий до нитки, мішок. — Піду!.. — і він пішов.

Трохи оддалік бовваніли ледь-ледь помітні будівлі. Тут молотять, збіжжя.

Він добре зна, де лежить купа пшениці, що її вчора не встигли забрати до гамазеї. — А мо' вдасться взяти мішечок... А що як сторож? — майнуло.

Та над отсим він не хотів довго думати і витягаючи ноги з клейкого багна, пішов. Ось скоро, ось...

Ще раз прислухавсь — не чує нікого. Ніч темна, хоч в пику дай. Ось і знайомі будівлі, стежка, шпихлір.

Він навипиньку, зігнувшись вужем, підійшов до купи, відкрив обережно солому, клякнув на ногу, приліг і поводив очима у темряві. Нікого...

Він швидко почав набирати пригоршнями пшеницю. Ось скоро повний.

Микита знову прислухавсь, завмерши на мить. Ще пригоршня, ще... «А-а-а!.. ось хто тут порасться... Ану вставай, голубчику!..»

Микита закляк, руки дерев'яними зробились, а серце чуть не вицакувало з грудей.

Вартовий Михайло заніс над головою свій важкий грабовий костюр...

Браз, наче в'юн, Микита скрутивсь, задержав в повітрі дрюк.

— Ти?! Ти, Михалко, бити наміряєшся. Ти? Мій сусіда?

— Злодій, злодій, зл-л-!.. — Замок в обіймах Микити.

За віщо бить? Не твоє, не твоє, це всіх... а ти?

Михайло тріпавсь в дужих руках Микити; він їх кусав, дряпав, щось хотів сказати, але захарчав...

— А що як задунить, щоб не знати хто і що, га? — спитав сам себе.

В якусь мить Михайло вирвався і обидва, вхопивши один одного за горлянки повалились на купу золотавої пшениці.

— Пус-с-с... Не скажу... Не... — благав Михайло.

Ніхто не чув того смертельного змагу, тільки охкала темна ніч та безнастанно плакали осінні хмари.

Михайло вивалив очі — посоловіли вони, затікли кров'ю — в них гаснув останній вогник життя! Ось — ще подих. Ще...

Він хрип, стогнав, совгав ногами, вибиваючи під собою ями в купі пшениці.

Даремно намагавсь видертись з цупких рук. Михайло чув як щось важке підступало йому до горла, душило, тягло кудись...

Він більше кричати не міг.

Микита, борікаючись із знесиленим вартовим, лапав рукою по соломі, шукаючи мотузку.

— Задушу... Хто знатиме. Перед Богом лишень одвіт дам. Не помирать із голоду, не пухнуть дітям. Комори ж тріщать од хліба — везуть увесь...

Коб' не дізнались, а то: душегубець, злодій... Мені ж то так, та діти — всі вони такі, рід злодійський... — скажуть. Та... Що буде.

Він вхопив мотузку, зашморгнув, закинув на шию. Став коліном на груди, обіпершись другим в купу пшениці. Груди ще декілька хвиль то опускались то піднімались... Михайло востаннє захрип, затріпавсь, і затих.

Очі його були повні жаху, застигнувши.

Підвівсь Микита, глянув кругом себе, прислухавсь, скинув мотузку.

Закинув на плечі мішечок пшениці і поволі, схиливши голову од натуги, пішов.

Насунули ще темніші хмари, засіяла ще густіша мжичка, чавкало під ногами болото, охкала, плачучи, ніч.

Микитові стало холодно, наче хто обклав його льодом. Скоріш би додому.

Він прислухавсь — нікого, придививсь — не видно.

Попід городами, коло верб левадою він подався до хати.

... Мирно в хаті спали діти. Микита одімкнув комору, поставив мішечок ввійшов до хати. Важко зітхаючи сів на лаву.

— «А мо' він ожив. Мо'? Хто зна. Розкаже завтра... Там суд... Вбивця. Заберуть мене, а діти?» Він посидів ще кілька хвиль в темній хаті, ввійшов до сіней, не знаючи чого. Співали півні — досвіток, там день.

«Найдуть мертвяка, а може, а може живий? Що тоді?

Він мучивсь. Не знав що кому сказати, куди дітись.

Він же бо вбивця, душегуб.

За себе він не журиться, та діти — дрібні діти. Хто їх догляне. Через них він пішов і невинну душу згубив.

Одваживсь. Перехрестивсь в куток, поцілував двійко діток, накрив. Ввійшов до сіней, потім знову в кімнату. Сів, став, плачучи.

На лаві налапав мотузку, виліз на горище; закинув на бантину, зашморгнув.

День Мжичив дрібний дощ.

В коморі стояв маненький мішечок золотистої пшениці.

Листопад 1941.

СЕЛО ПАЛАЄ

...Весна. Погожий вечір оповив тихе Українське село легеньким серпанком туману; затихли пташки в зеленім гайку; череда вертає із степу, а пастух цьвогає малахаєм, наспівуючи пісеньку, а вона десь ховається в густих очеретах ставка, заліза попід тиню; в болоті зеленого баговиння кумкає джерелянка.

З степу подува легенький вітерець, приносить пахощі і пісню натруженого дня.

Я йду селом на гулянку. Денна втома зникла, а радість наповнила мої юні груди. Йду і співаю свою любиму:

А твій милий в степу лежить
В правій руці шаблю держить...

А серце мало не вирветься од радости. Нині там вона, моя люба, там цимбали і сопілка витинатиме гарних танців, співатимуть хлопці, дівчата.

Заходжу до тебе і кличу: «На луг, на луг!..» Ми йдемо разом.

Ти в білих з льняного полотна штанях, вишита сорочка на тобі аж сяє, китайчатий пояс оповив твою струнку постать. Набиваємо люльки тютюном: «Скоріш, скоріш ідім, там вже, — ой, скільки». На мить стаємо і слухаєм. Грають музики, а луг двигтить. «Скоріш! Ой, весело ж нині. Чуєш?»

А ми просо сіяли, сіяли...

Шуга безшумно кажан і безвастанно гудуть хрущі. На мене падає один, я ловлю його: «Чого, дурненький, чого... Лети, лети, ти вільний... Лети!» — і я підкидаю його. Ми сміємось з нерозважливого хруща. «От дурпеський хрущ, правда?»

Сам падає у пацу, на смерть лізе».

Ми на лузі, вишитого мережкою річки і облямованого довгими рядами верб, що задивились в річку, наче русалка зачісуючись, своїми, щойно вимитими дощиком листочками. В селі настирлив кричить сич: «Не добре віщує він — смерть!»

А що то?

... В степу спалахнуло багаття, іскри понесли високо вгору і чорний дим стелився над степом. Цимбали ще раз бренькнули і затихли.

Погляди всіх обернулися в степ і застигли в нестямі. Хтось ойкнув:

«Ой, біда, біда!..» В селі забили на сполох... Гудів, надриваючись дзвін, повідаючи людям велике нещастя і горе. Я припав вухом до луку і слухаю; здалека до мене доносився тупіт незлічимох кінських ніг, двиготіння степу: «Татари, татари!..» — скрикнув і захопився за голову.

«Нещастя... смерть!.. Я дивлюсь кругом — нікого, кличу тебе — дарма...»

Степ двигтить, стогне... Реве худоба, ржуть коні, а в степу, догораючи, впав смолоскип. Я хочу бігти — не несуть знеможені ноги, кличу тебе — німує притишений луг. Слухаю... Ближче, ближче... Ржан-

ня коней, скрип гарб: «Татари!.. Куди?! Стійте, лиходії... Громів на вас, стійте, людожери!

А степ двигтить і плаче. Тікаю в густий очерет. Черкаю кресалом вогонь, та промоклий трут не горить, шукаю ножа — він забутий дома.

Проходжу, розгортаю очерст, шукаю купину щоб сісти.

Ближче, ближче... Незнайомі крики, завивання, плач... Двигтить степ, тужить.

«Загину, смерть... Все 'дно не встигну...»

Сполохана дика качка стрілою прорізала повітря і з свистом полетіла в темну ніч. Серце ще дужче забилося: «Я мо' врятуюсь...»

Ближче, ближче... Розсипавшись, татари оточили село. Дві крайні хати вже палали, а крики, благання і плач доносились до мене.

Я трясусь, і холодні краплини поту виступають на моє чоло.

Ось: до очерету під'їжджа рослий татарин, на прудкононому степовому коневі.

Він запалює очерет. Він затріщав, загорючись.

Полум'я освітило видиму мені постать татарина.

«Тепер згорю живцем, що робити? — питаю себе.

З жахом дивлюсь як вогонь пожира очерет. Рву заціпенілими зубами довгу очеретину і лізу в річку. Трохи дихаю... Чекаю... Все ближче, ближче, скоро вогонь пожере мене. Ближче, ближче. Наді мною вогонь.

Не витримую страшної спеки і тікаю од жаху і небезпеки вогню.

З диким ревінням пробіга коза... Я вибігаю на луг і падаю в знемові.

Хтось біля мене. «Води-и-и!..» — прошу. Незнайомий крик і щось цівкого пробасувало мене по лиці; чиясь дужа рука підняла мене:

«Татарин... Смерть...» Капала липка, гаряча кров і застигала на білій сорочці. Одбігаю, не знаючи куди та закинутий аркан знов звальює мене:

«Пусти-и-и!.. Громів на вас... О, земле, побий же їх!.. — і більше нічого не кажу. Одним оком я дивлюсь на рідне село. Воно палає зі всіх сторін.

Голуби здіймаються високо-високо вгору і сонно падають в полум'я....

Капала гаряча кров на мої руки, застигала на білій сорочці...

Село палало...

Жовтень, 1942.

Якщо хочете,

щоб Видавництво „ПРОБОЄМ“ вчас виконало Ваше замовлення, пишіть чітко Ваше ім'я, прізвище і адресу

Сумне дитинство

Коли я вслухаюся в насторожену тишу голубого літнього вечора, що мрійно заколисує мою змучену душу, вчувається здалеку мені приглушений гуркіт потягу і той гуркіт знову відроджує в пам'яті спогади про моє минуле навіки дитинство. І хто-зна чого (таке почуття), хочеться мені повернутись в ті обездолені сирітські літа дитинства і піти не вперше, не вдруте безкраїми степами рідної Полтавщини, заходить в похилені чорні хатки селянські і просити кусочок хлібця. Нехай вигонять мене голодного на шлях, цькують на мене собак, скидають з потяга, — о, нехай тільки вернуться до мене ті роки, їх я проміняю на все, що тепер маю!.. Та, ні, божевільний! Чого я бажаю! Будь-ви прокляті мої літа, не вертайтеся, не хочу! Ви забрали моїх батьків, ви лишили мене без власного кутка, де тепер маю схилити на спочинок своє натружене тіло?!

Прокляття тим рокам говорять часто в мені в такі миті. Я непомітно залишаю круг своїх друзів і заглибившись в забутий кінець сільського парку, починаю пригадувати. І хоч як намагаюсь я не мислити, тих спогадів уже нічим мені не вгасити...

Добре, ласкаве обличчя моєї любої матері! — О як часто, як часто з'являєшся ти перед моїми очима!

Як часто ві сні я молюсь і плачу, коли хочу з тобою ще бачитись! Але тебе вже давно немає!

Немає ні батька, ні братів, ні сестер, а нікого не жаль так, як тебе моя незабутня матуся! Жаль, що мені не прийшлося поховати тебе і не знаю, де зараз твоя могила!

Ось ти виходиш на поріг і востанній раз притискаєш мене до своїх грудей. Чую я, печуть мою непокриту голову, чорні немиті рученята, обличчя, твої гарячі сльози і голос тихий шепче мені на вухо печальну молитву: «Дай, Боже, сили йому не пропасти... Воно ж молоде ще!»

І руки її не всілі віднятись од мого маленького тіла.

— «Іди, синку. Бо тут пропадеш!.. Немає в нас уже ні крихотки хлібця. Батько больний, а я теж...» — та її не доказала.

Сльози ще дужче полились з її висохлих чорних очей.

— «Прощай, сину!»

Так і запам'ятав навіки: висока, в чорній подертій кохтині, худа, мов з Хреста знята, на очах сльози. —

— Прощай, сину!

— Прощайте, мамо!

Батько не вийшов. Там в кутку чорної напіврозваленної хати він лежить вже безсилий, знеможений голодом і хворобою і тільки зміг підсунуть опухлу долоню на прощання синові: «Хай Бог благословить...»

Останній раз обвів очима порожнє подвір'я, похилену хату, підсунув на плече полотняну торбинку з куснем макухи і переступив поріг лаз...

Я тоді ще не думав, чи повернуся колинебудь до рідної оселі, чи застану в ній ще живого батька, чи вийде на поріг привітати мене моя мати, як завжди це робила, коли я вертався додому з школи?! Мені бу-

ло 8 років, як я покинув рідне село, щоб не повернутись до нього вже більше ніколи...

Сергій на хвилину замовк і опустив голову.

Товариші побачили, як з його очей поволі викотилась сльоза, і на ній одбився блідий промінь догораючої свічки.

Ніхто не промовив і слова. В вікна бараку заглядала вже ніч, десь за стіною чулись розмірені кроки вартового.

Час був уже досить пізній. Втома важкого трудового дня лежала сутішно на кожному обличчі, всі знали, що вже давно пора спати, але здається ніхто з слухачів ще не збирався лягати.

Сергій провів долонею через усе обличчя і відкинувши назад за вухо пасмо чорного смоляного волосся, що звисало йому на самі очі, повільно почав оповідать далі.

Над головою шумить тихо зелене жито. Поміж нього над самим шляхом гойдаються сині волошки, наче очі покинутої матері, вони ваблять до себе і жалібно хитають головками, мов би хочуть сказати щось маленькому босоногому хлопчині, що повільно бредє глибоким шляхом у степ. — «Вернися». Куди ти? Вернися?» —

І наче вчуваючи їх тихий сумний шепіт, покірно зупиняється на дорозі Сергій і крізь вечірню голубу млу дивиться назад.

З горбка видно широкий степ, а серед нього далеко-далеко, мов цяточка, його рідне село Матівівка...

Прощай! Ще раз помахав рученятами, обернувся і побрів далі. Цівкою вставала пил ь з-під його ніг і покривала придорожній спориш...

Сонце скоро сховається за стіною жита. Тихо так, тільки жайворонок видзвонює, в безхмарній блакиті провозжає веселий день. Та перепел десь сумно в степу обзивається: підь-підьом!.. Підь-підьом!..

Стомився вже йти. Ноги ниють, а їсти хочеться — живіт до грудей притягло. Давно вже, як з'їв останні крихти макухи. І села ніде, не видно. І люди чомусь не ходять.

Може б випросив що!..

Аж тільки перед самим заходом сонця дійшов до якогось хутора.

На краю тополі в'ряд стоять, ніби сестри рідні обнялися, про щось собі шепочуть, в степ задивившись...

Тихо-тихо на хуторі, ніде ні собака не загавка, ні корова не обізветься. Чи немає нікого? Чи вже полягали спати?

Аж ось раптом здалеку долинув до Сергія невиразний гомін, що з часом наближався.

Сергій вступив у порожню вулицю і зразу завернув до одного подвір'я. Хвіртка була напіводчинена, і він обережно, щоб часом не вискочив за угла собака і не обкусав його, пробрався до хати. Вона була вся обідрана, крейду давно змили дощі, шибки у вікнах зрідка позатуляні якимись тряпками. Боязко постукав у двері. Видно заперті. Підозредав трохи. Хтось вийшов у сіни, послухав і чути, як босі ноги пошаруділи назад у хату. Він би й не стояв так довго під дверима, та голод гостро відчувався в йому і Сергій постукав ще раз. З середини почувся тихий чоловічий голос: «Хто там?»

— «Дайте, дядю, кусочок хлібця... хоч картоплиночку, хоч...» —

сльози блиснули на віях в бідного хлопця. —

Я сьогодні нічого не їв. Змилуйтесь, дядю...

— «Є, хлопче, не на таких натрапив ти, щоб картопелька ще велась...» — чоловік вийшов надвір і став біля Сергія.

— Звідки ти?

— «З Матвієвки. Батько мій помирав, брата й сестру вже поховали, мама теж опухла, ледве ходить... їсти нічого, дядю Іду, куди очі бачать...»

— «Дав би я тобі, синок, — жаль, нічого. В самого он тройко, голонді сидять. Сходи он туди, бачиш хата за тим рогом, що проти колодязя... через хлів дивись, отак... вглядів?»

— Ага, — мовив сумно Сергій, — бачу.

— Там, може, достанеш. А то більше, чи й дасть хто!

В цей час голос, що чувся здалека, поближчав і раптом зза того угла, на який вказував Сергієві хазяїн, викотився гурт людей з підводою попереду, яка була вщерть наповнена різним барахлом і тяглася сірою клячою конячкою. Збоку йшла жінка в порваній кохтині, розпатлана і голосно плакала: «Ой люди добрі, що це воно робиться?! Ой заступіться за нас бідолашних. Чим же ми винні? Забрали хлібець, корівчину забрали, а це й барахло останнє забирають.

Де ж тих грошенят узять, щоб їм заплати-и-ть».

Сергій притулився біля телефонного стовпа і мовчки дивився на ту картину, намагаючись зрозуміти, що робиться. Позаду, похнюпивши голову йшов старий зарослий селянин. Біля нього двоє маленьких дітей... Ще далі високий згорблений в середніх літах чоловік, з папкою під рукою, мабуть секретар і другий, голова сільради низенький з хижими очима з насунутою на очі кепкою.

— «Замовчи ти, задрипана! Поховали хліб, ще й Бога в свідки звеш. Га-а-х! Невинна яка!..» — люто скалився низенький у кепці і додав: Ми вам покажемо!»

Селянин, що йшов іззаду мовчав...

Скоро підвода оддалилась і Сергій швиденько перебігши вулицю завернув у те подвір'я, куди його направляв перший хазяїн.

Гавкнув собака, дзенькнула цепа. Сергій одхилив хвіртку і знову тихенько прикрив. Боявся, та їсти хотілося ще дужче і одна надія одержати тут щонебудь собі на вечерю, не давала змоги одірватися йому од цього двору.

Він товкся біля воріт, чекав, може хто з'явиться на порозі і він тоді крикне йому завчене напам'ять речення: «Дядю, дайте хоч кусочок хлібця, хоч картоплиночку!..

Даєте!»

Але двері не одчинялися і ніхто не з'являвся на порозі хати.

Собака, поклавши на лапи морду, дрімав під повіткою.

Надворі стало темніти. Сонце видно давно вже зайшло, там десь над степом горів захід, і від нього пливли, наче полум'яні язики, розірвані жовто-червоні хмари...

Хто-зна, доки б ще стояв Сергій, та близька ніч заставила його рішитись на все. Тихесенько одчинив він хвіртку і ступив на порвір'я. На ципочках пробрався попід забором до самого колодязя. Звідти вже не видно повітки. Злякано тріпотіло серце. Не почув!

Щось і боязке й радісне забилося в середині хлопця.

Він таки надіявся, що тут дадуть йому повечеряти.

Хоч не хлібця, не картоплі, так, може макухяників, чи маторжаників яких...

Підійшов до дверей, озирнувся, подивився на свої запилені, побиті дорогою ноги, від чого стало якось жаль себе і він напруживши всю свою силу притулився до холодних дощок. Двері тихесенько рипнули, і він, майже покотившись, ускочив у сіни. Потім налапав двері в кімнату і одчинивши їх став на порозі.

«Здрастуйте» — тихо промовив Сергій, та на його привітання чомусь ніхто не обизвався. Тільки якось сумно оддалось по кутках те слово і знову вернулось до вух Сергія. Він пройшов далі боязко озираячись довкола, не розуміючи чому це ніхто не відповідає.

В хаті було майже порожньо.

На столі лежала пиль, видно, давно вже його не торкалась людська рука.

Біля печі купа сміття, рогац, якісь тряпки, перекинута діжка валялась біля полу, в хаті холодно й непривітно.

«Чи це не туди потрапив?» — думалось хлопцеві.

Цікавість оволоділа ним і на хвилину він забув про голод. Заглянув на піч — теж нікого. Пусто, тільки пиль на всьому... Знайшов дощаний ящик і втомлений опустився на нього. Спина боліла, похилився і відчув за собою щось тверде. Оглянувся: ніжка в столі. Зручно.

Заховав поглибше в свій піджачок руки і замисливсь.

Матір згадав, важко здихнув сам собі і не помітив, як став дрімати.

У вікна заглянула тиха весіння ніч; на зводі голубого неба заблаговілась вечірня зоря. Собака завив у дворі, чути, перескочив загородь і зашелестів городом поміж гарбузинням: побіг на здобич...

Тихо на хуторі. Все притаїлось, поховалось, наче, вимерло. Ні пісень дівочих, ні сміху парубоцького. Боже, зійди на землю! Приспи її безталанну!

Зправа ліси густі потяглись, зліва залізниця, ніби змія виблискує проти сонця і біжить вдаль до самого горизонту.

Бур'яни шумлять понад краєм тихо, ховаючи в собі маленьку стежечку, що веде невідомо куди. Вгорі телефонні дроти гудуть, хмари мчаться кудись на південь.

— Дядю, куди йде ця стежечка? — питає Сергій у залізничного сторожа. Він стоїть перед ним такий маленький, в саморобному суконному піджачку, в коротеньких штанцях, притулився до одвірка і хоч сторож давно сказав йому, що стежка та доведе його до самого Хоролу, Сергій все ще не йде, бо спшити йому нікуди, попереду безліч днів, таких сірих і нужденних, як вчорашній, як цей... Може змилюється, дасть бідолашньому хоч крихоточку хлібця, хіба ж він не баче, як пильно дивиться на нього хлопець, хіба не прочитає по очах, що він голодний, що йому не сила йти далі.

Ні, сторож нічого не помічає, а може не хоче помічати.

Мало їх таких переходить щодня!

Тоді Сергій насмілюється і тихим голосом говорить вже сотні раз повторюване:

«Дядю, я їсти хочу... Дайте щонебудь!..»
Погляд ховає, бо на очах появляються сльози...

Ранком другого дня увійшов Сергій у місто.

Дивне яке все тут! Будинки високі, кам'яні, вулицями люди снують сюди й туди, гуркіт, аж в ушах лящить. Дивне, після степу, де кругом тебе тільки хліби шумлять, та пташки співають в небі, а під ногами м'якенька, зеленою травичкою одягнена земля. Був колись Сергій у цьому місті, з матір'ю приходили, та давно забулось. Знає тільки, як вурки украли з їхнього кошика вузлик з хлібом і втекли на потяг. Він такий здоровий, страшний, як крикне, аж у їх село чути...

Снуються в голові мислі всякі, думає хлопець, куди-то доведе отой потяг, як сісти на його, хоч і грошей нема на білета (мати казала, що без того білета не пройдеш), та дарма, він маленький, десь заховасться...

«Поїду, — вирішив Сергій, — Однаково не вертатись додому»...

Станція. Людей — пройти ніде. Товпляться, галасують.
не бачиш нічого, викізли б тобі вони, мало дитини не задавив!»

Хтось кричить на все горло: — Та куди ж ти прешся, мать твою...

— Ей, Кондрате, дивись на клунок, а то стягнуть оті пройдисвіти!..

— Подожди ти, ей... Стой, стой?

— Не лізьте! Оддай, це моє! моє!.. Не лізьте!

Плаче голосно десь грудна дитина, кричить дужий чоловічий голос.

— Ти нащо покинула мале? Люди, держіть її, ту он в сірі спідниці, бачите, держіть, дитину покинула. Хто ж тут з ним вожжаться буде?

Прийде поїзд, почнеться давка, роздавлять його, як мишеня!..

Загули в другому краю біля вокзалу, зам'явся крик чоловіка і вже нароста десь з іншого боку:

— Ой, ти ж!.. Мать, пере!.. Курва, куда лізеш! Дивись, бо як утоплю в оту свинську мордюгу!..

Стихло.

Сергій пробрався поближче до вокзалу, прислухався, що говорять люди. Поїзд мусів прийти в 2 години, десь пополудні.

Куди їде така маса людей, Сергій не знав. То були втікачі з рідних місць, котрі не мали вже ні хат, ні землі, ні праці, де можна було б заробити кусок хліба. Їхали кудинебудь подальше от розорених рідних кутків, сподіваючись заховатись від голодної смерті і тих посіпак, що вигнали їх з осель і вкрай обездолили, їхали в Донецькі сухі нагір'я, чи в тайгу, на Алтай!..

— «Іде, іде! — закричали в товпі. — Одступіть, а то ще під поїзд когось упрете!..»

— Однаково, тьотушка. Життя не мила! Думаеш там щастя найдьом!» — почулось у відповідь.

Як тільки підійшов потяг і люди наперебій збиваючи один одного з ніг, кинулися до відкритих дверей у вагони.

Сергій прищулився і поміж колесами вагону перебіг на другий бік. Тут не було нікого і він спокійно собі заліз на дощанькі ступеньки під самими дверима і обхопивши рученятами довкола залізних прутів, став чекати відходу поїзда. І ось розлігся пронизливий гук паротягу.

Глухо брязкнули вагонні зчеплення і колеса покотились по рейках

щомить, то все дужче. Попливли назад будинки, стовпи, дерева. Серце в Сергія тривожно забилося.

Він ще міцніше стискав рукою залізні поруччя сходів і з боязливою цікавістю дивився вперед.

Місто незабаром осталося позаді.

Вже пропливли останні приміські сади й грядки з буйною зеленню і перед очима відкрилась картина рідного степу.

... Земле моя! Мати рідна, чого безталанна така?!.

Розвиваються на тобі буйні хліби, співають і колишуть тебе, немов дитину, жайворонки своїми безжурними піснями, блакить вгорі — душе моя живи, радій! Це ж для тебе: Дзвіночки понад шляхом відкривають росяні пелюстки, хилиться в ноги замріяно придорожня трава. А онде з життя вивирають сині волошки, кличуть до себе: «іди сюди, хлопче, зірви мене, любуйся, чого ти сумуєш? Яка я гарна, яка пахуча.

. Іди, іди!» — і киває до себе кругленькою голівкою.

Сонечко грів так щиро, так приємно і вітер котить по хлібах безкінця зелені, оксамитові гриви.

Глянеш удалеч і серце замре од радості. Жить тільки б жить! жовидь эн ігэээв ивпээ іпо іроэ л ипшггэээ івож виввггэээ эгкэээ ти змученого серця.

Бачиш, не милі вони тим, що он понад шляхом бредуть з торбами за плечами понуривши голови, тисячу інших спродавши останнє барахло, сіли на поїзд і мчаться тепер невідомо куди. Чуєш, земле, гуркіт колес, то не, гуркіт, то гомін проклять тих тисяч обездолених!

Слухай, слухай їх земле!

... «А-а-а!» — Сергій аж підскочив зляку, та тільки ще міцніше вхопився за сіддці. Боязко оглянувся. На порозі в щілину напіврозчи-нених дверей виглядав кондуктор.

«Ти знову тут? Я тобі що казав? Га, щеня? Встань!» — грізним тоном наказав він і вишов зовсім за дверей. Суворий вираз його обличчя не віщував нічого доброго. Тьохнуло серце в Сергія: ой хочби не скинув!

— «Встань звідси! Паскуда! Встань!» — і вдарив у спину носком черевика. Боляче занило під лопатками, перші сльозинки жалю виступили на віях.

— «Та дядю я ж нічого. Не-бийте... Не знав я... За що ви?» — промилучив хлопець і заплакав. Заплакав гірко, навзрид, як плачуть безпомічні діти. Гірка образа бурєю заклекотіла в його маленькій душі. За що він б'є? Що зробив йому але він? Що?

Розлючений машиніст не мовчав: «Встань, кажу тобі! Чуєш, ти!» — і штовхав носками в спину Сергієві.

Очі в хлопця наповнились гарячими сльозами. Вони текли по щоках і змиваючи на їх грязь, скапували в рот, як він його одкривав.

«Дядю, не скидайте! Не треба, я... я жить ще хочу!» — кричав бідний сирота.

Проїшла якась мить, коли машиніст раптом замовк, наче в його думі прокинулась капля людського почуття жалю.

»Ну ж підожди ти, стерво собаче. Я тобі покажу! — кинув останній раз і закряв двері вагону.

Сергія ще довго душили пекучі сльози, аж поки зовсім заспокоївся.

Десь на першому полустанку він з'явився знову.

Потяг тільки зупинився і тепер Сергій без вагання стрибнув зі ступеньок. Та його наздогнав болючий удар кондукторського черевика і він поточившись метрів за 2 одлетів і важко гепнув на сталеві рейки. Не почувавши болю, злякано схопився і чимдужч кинувся тікати.

Кондуктор стояв на дверях вагону і реготав...

«Ей, хлопче, сюди-но! — міліціонер помахав рукою. — Чуєш?»

Сергій перескочив через залізну балку і збив на бік витрьопану зачуху шапку. «Хто воно там кричить?»

«Чи не мене гукають?» — подумав хлопець і незупиняючись, оглянувся. Тоді зачепившись за маленький кілочок, що непомітно спухилів обіч колії, Сергій поточився і впав додолу. І саме тоді відчув він, як в підшви його ніг щось боляче різнуло. Брязкнуло скло розбитої пляшки і кров струмочком потекла з ніг.

Сергій глянув і знепритомнів...

Він лежав у лікарні і дивився на потолок вибіленої стелі. Тихо і порожньо було в кімнаті. Десь дзижчить муха, чути за стіною завмирають чийсь глухі кроки, хтось повільно стогне.

Перевертався з боку на бік, хотів ступити на ноги, щоб підійти до вікна. Його манило до себе світло і воля.

Підводився, але торкнувшись підлоги, повертався до ліжка. Тільки на п'ятий день рани його трохи погоїлись і він уже вільно ходив по кімнаті.

Увечері прийшов котрийсь з прислуги і повів довгими сходами вниз лікарні; там в одній невеличкій кімнаті заставленій шафами, вщерть набитими всякими книгами й паперами, зустрів їх високий в очках чоловік, котрий спершу обмірив своїм поглядом хлоп'ячу постать, а потім спокійно заговорив: «Ну що виздоровів уже? То ж то! Бігаєш усе!.. Звідки сам? Здалека мабуть!..»

І вже кінчаючи сказав: «Тепер ти підеш в Г-ський радгосп. Там знайдеш собі роботу. Будеш щось пасти! Іди!»

Ранком другого дня сидів Сергій у конторі радгоспу і водив заспанними очима по сірих кутках кімнати.

«Хто того дармоїда сюди направив? Що воно в нас робитиме? — нервувавсь рудий, видно, директор. — Пасти телята хіба!»

— «Е ні, ні, в мене свої є!» — запротестував другий, що був тут присутній, мабуть завскотоферми.

Запала мовчанка. Директор скинув у попільницю окурок цигарки і взявши кешку, підвівся.

— «А втім пошукаємо. Ходім! Чуєш, ти, невиспався хіба? Дрімаш? Вставай, підем.» — гукнув він на Сергія.

— Полоти будеш, хлопче. Вмієш? Ось тобі ще п'ятеро, голодранців, як ти сам, бригадиром наставляю тебе».

— «О, буду! — радо погодився Сергій. — А їсти?»

— Дадуть — почув у відповідь.

Сонце над степом. Жарко. Вітру немає, дрімають ячмені, втомлено схиливши до землі важке налите колосся.

Хлопці лежать у рівчаку, дрімають. Один, Ванька, чубатий, босонігий хлопчина, в якого на грудях замість сорочки висіли якісь трипки, сидить на сторожі край шляху.

Степ, як стіл рівний, за 20 км. видно довкола.

Ген, ген в далині щось закурило. Близьче...

— «Хлопці. Гей, вставай! Вставай!» — кинувся до тих, що спали в рівчаку Ванька. — Кухня їде!»

Побігли понад шляхом назустріч, тільки порох вслід знявся...

Пішли дощі. Дні стояли сірі й плаксиві. Ночі вітряні, холодні. Він прокидався од сну, весь мокрий і клацаючи зубами ховався під стріху свинарні.

— «Бі хто там ходить? Геть! — чув грубий окрик сторожа.

Темінь. Ніч. Десь між хмарою блимає маленька зірочка. Хлопець зводив до неба очі, ніби благав, щоб воно перестало лити свої сльози...

Вітряно. Там за подвір'ям шумить кукуруза: таємниче, наче хтось крадеться до свинарні...

Ніч. Холодно. Сховатись ніде. Коли ж світанок?..

«Ой, ой! Легше... Що ж зо мною буде?..» — кричав і плакав хлопець. Він лежав на руках у якогось чоловіка. На дорозі стояв віз, на ньому лежав ще якийсь хлопчина, в безпам'яті, марив: «Тату! Ой, а ти принеси мені хлібця, принеси! Так хочеться, принесеш, тату?..»

Батько стояв край воза, держав у руках віжки, дивився на хворого сина і мовчки ковтав сльози. Може б допомгло, де візьму?

— «Клади його, чого дивися? Одвезеш у больницю, чи що з ним робить тут!» — пророб Левжинський заклав руку до кишені і одвернувся в сторону.

Остат, один з робітників, поклав Сергія на віз і перехрестив з словами: «Хай Бог спасе тебе, сиротино!..»

Сергій не ворухився.

— «Но, но помаленьку!» —

Віз тихо рушив по дорозі на Миргород.

Тихо заходив вечір. Сонце золотило розірвані хмари і сідало над степом.

Десь одиноко бренив жайворонок...

Внизу змією розтянулась ріка. Он там хтось рибу вудить на лодці. А он-де при березі пастухи скоти напувають. Якийсь старенький дідок жене кози з степу...

Хорош! Тихий, як і біля Матвієвки. Скільки раз з братом Олексієм ходив він до нього купатись.

А з батьком? Бувало зимою на полювання йдуть, аж туди за гори, льодом... Рушниця отак при боці, спереду Скиглиць біжить, рознюхує сліди зайчі.

І тільки замаєчить десь попереду маленька сіра фігурка, бабахне

постріл і батько весело кива хлопцеві: «От тобі, Сергію, й на шапку смушок!..»

Де то він тепер, бідолашний батько? Може немає вже? Помер?

Сергій минув Миргород і зупинився на дорозі над Хоролом. Протягнув ноги побиті дорогою і зірвавши стеблину якоїсь рослини, поклав у рот.

Пожував — гірке.

Тепер Сергій знову вертався в село. Його стрічав степ і віяв у душу спокоєм і тишею.

Вона прагнула одпочити після тих трьох тяжких днів, котрі він пережив у Миргородській лікарні. Пригадує: Коли їх двох привезли туди, місце не було і їх спільно положили в одне ліжко. Міцний організм Сергія перемагав і хвороба тікала. Але його товариш, щодень в'януз, видно було, що смерть бродила десь недалеко.

Сергієве життя було надто коротким, щоб тепер кінчатись, природне чуття кликало його до руху, він боявся смерті, котра була ось тут поруч нього, боявся і кричав невідомо до кого: «Пустіть! Пустіть мене! Я боюся. Я вмру тут. Пустіть!»

Кому він був там дорогий, якийсь сирота, що прийшов невідомо звідки?

«Та одпустіть його к чорту, нехай не галасує! — хтось розпорядився і його виписали.

Сергій виліз крізь невелику дірку в паркані і опинився в місті. Десь там на розі одної з вулиць його зупинила невідома людина в військовій одежі.

— «Ти їсти хочеш?» — просто запитав невідомий.

— «Хочу!» — боязко відповів хлопець.

— «Ходім!» — і він повів Сергія в їдальню. Це ж була дуже ласкава людина і Сергій по-щирості розповів йому все, як він покинув дім і за куском хліба помандрував у світ...

Гарячий південь. Іде Сергій степом і чує враз десь далеко невідомий дзвін, так в степах скликали робочих людей похідні кухні.

Мерехтить марево над обрієм, достигле жито ледве шумить важким колосом, та сонце пече. Звернувшись з дороги і межкою пішов напростець звідки долітав той дзвін.

Скоро перед ним на долині справді виринула вершком своїм димляча кухня.

Несміливо підійшов Сергій до дверей і постукав.

Показалась пов'язана білою хусткою жіноча голова.

— «Дайте попоїсти» — звернувся до неї хлопець.

— А-а! тебе ждали! Ха! — і двері зачинились.

Сергій почекав і знову постукав: На цей раз вийшов чоловік, певно кухар.

— «Чого тобі хлопче, їсти? А ти робив тут?

Ні?.. Ідеш?.. Звідки?.. А! Ну так, нема в нас нічого для роздачі дармоїдам! Іди собі!»

Сергій заплакав: Та дайте щонебудь, хоч трошки!..»

Чоловік подивився на хлопця з ніг до голови в піску, на його в

кров подерті й полечені сонцем ноги і змилювався: «Ну підожди, зараз...»

Він зійшов з східців і заховався десь по той бік кухні.

Сергій прояснів. Аж ось одчинились двері і чиясь рука простягнула хлопцеві недобитий черепок повний мутної рідини.

Сергій взяв його і повів ложкою.

Там не було найменшої картоплини.

Гнів раптом опанував ним. Сергій зліз додола і одійшовши за кухню розмахнувся і вдарив тим черепком об дощану стіну. Маленькі череп'яні кусочки посипались на траву. Сергій неоглядаючись тікав у поле, аж поки зник у високому житі...
•

Жита шуміли сумно і таємниче, ніби щось страшне знали, але боялися розповісти. Таємничими здавалися ті невідомо ким протолочені стежки, що Бог зна куди заводили, таємнича тиша над степом, порушувала тільки тужливим криком перепелів, та круків, що одиноко коли-не-коли пропливали в підхмар'ї.

А в селах лютував голод і люди не виходили дивитись на достигаючі пашна. Вимирали села; вцілілі сім'ї розходились на всі чотири кінці...

Сльози текли рікою... Лунав плач матерів, діти благали крихотку хлібця, але її не було де взяти.

Тисячами росли могили. Людей закопували без трун, купами де хто вмер: в ярах, в степу обіч шляху, серед жита... Ніхто не ставив над ними хрестів...

Ходили тоді страшні чутки: там десь убито чоловіка біля лісу на стежці, так і лежить не закопаний; там батько убив дитину, щоб самому не вмерти з голоду; там, розказували перехожі, спіймали людей, котрі продавали людське м'ясо...

Багато дітей пропадало безслідно...

Жах панував над краєм.
■

Одного погожого дня вулицею в Ромнах ішов маленький босоногий хлопчина. Те ж саме старе доморобного сукна пальтечко на плечах, кротенькі полотняні штанці в котрих вийшов ще з дому, але вже стерті світилися дірками.

По голому камені повільно ішов вулицею Сергій.

Ішов і думав про те, де б дістать собі щонебудь поїсти.

Про ночівлю не було навіть думки. Звик проводити ночі під відкритим небом в купі соломи, чи десь під стріхою. Люди не завжди пускали: боялись... Мо' вивірить прийшов, думали...

На вулиці лежали вмираючі од голоду жінки, чувся плач голодних дітей.

Смерть не приходила так раптово, як того б хотілося...

Страшно було дивитись на ті картини...

Сергій був пройнятий жалем до вмираючих. Коли він бачив таку жертву згадував при тому свого батька, який залишався хворим, ще не стару знеможену голодом нуждою матір свою, Катерину, що теж ду-

мала тікати в світ, маленьку сестру Настю, котру хотів забрати з собою, як ішов з дому, але її не пустив батько, старшого за себе брата Олексія, що перший пішов з дому. . .

Сльози котилися по його обличчю, і він не мав сили стримати їх.

— О, людонькі добрі, дайте крихоточку, дайте ради Христа! —

Жінка борсалася в пилі під палючим сонцем і випускала ваяжкі стогони.

А люди проходили мимо неї, наче не бачили, наче не чули її стогону.

— «Ох, ох, прокляті!.. Де ти, Федю?.. Запроторили!..

Не чуть.. Не бачиш, як умирає твоя мати, Сину?!.

Боже, Боже!..»

З очей текла грязь. . .

Він з радістю б дав їй кусочок хлібця, але де взять його, коли сам від ранку нічого не мав у роті.

Ще в поїзді дала одна жінка пару маторжаників, а їв, наче за себе кинув, та голоду не вдовільнив.

На розі вулиці побачив хлопець чоловіка елегантно одягненого, високого ростом з портфелем під рукою.

«Видно службовець, якийсь!» — подумав Сергій і пішов йому назустріч.

— «Дядю, куди мені піти, щоб не пропасти з голоду?» —

Чоловік зупинився, глянув з голови до ніг на хлопця й спитав: «Ти не тутешній?.. Иди он в міліцію! Тут зразу ж за рогом буде. Звідти, може, в колонію підеш. . .»

Справді, так і сталось. На декількох день знайшов собі притулок в колонії. Але ось прийшло розпорядження одправити всіх по місцях звідки хто прийшов. Сергія повезли на Хорольщину, але в Хоролі сказали, що він не звідти, а з Семенівського району.

З гіркотою на душі ступив Сергій на землю і пішов вдруге в далекі мандри. . .

Знову гін поїздів, станції. . . Єх, гуляв, було! Обідраний, босий, голодний!.. Дитинство, а гей!.. Не чуть — далеко!..

Знову в Ромнах, а звідти в Линову Долину, де прийняли в дітконію. Коли ішов туди одержу сховав біля річки в кущах, наче чув собою, що бути там довго не доведеться. Так воно й вийшло. Діти вмирали, як мухи, боявся, що й сам захворіє, став просить, щоб випустили.

— Але куди ти підеш?.. Красти?.. Не пуцу! — сказав завідуючий.

Сергій заплакав від образи: «Я ніколи нічого не крав!..

І тоді ще більше надолужував. Нарешті домігся: з нього зняли колонійську одержу і пустили. Він голій вийшов до річки і став шукати свою заховану там одержу. Шапки не знайшов — певно хтось у воду закинув. Пішов. . .

*

Знав Сергій — є десь на Роменщині радгосп Н. Про нього ще батько розказував, був якось там, не погано, але повернувся, бо захворів. Може й Сергій знайшов би собі там якунебудь роботу, якби доїхав. . .

Ця мрія загорілась в його душі не раптово, може вона змусила-то його повернутись назад із Хоролу.

Одного погожого ранку поїзд виїшов з м. Ромен. Добра лагідна кондукторша пообіцяла хлопцеві засадити його в Б., невеличкій степовій станції, км. в 15-ти од Н. Але коли потяг уже доходив до станції, кондукторша зникла, залишивши в замкнутій каюті одного Сергія, і коли зупинився, не повернулася.

Потяг мав рушити. Сергій кинувся шукати вихід і, на щастя натрапив на другі не замкнуті двері, а звідти попід вагоном вискочив назовні...

— «Дядю, я буду пасти у вас корову!» — просився у одного хазяїна вже на Др., біля Н. Дядько подивився і зневажливо кинув: «Немає. Іди собі! — і зник у сінях.

Сонце пекло, а вітру не було й хвильки, бо вже повертало на південь.

Пішов далі. Тихесенько ступав ноженятами в м'який розпечений сонцем порох... Он-де вже й радгосп, мабуть: тополі видно, казарми...

І в той перший день розбилися його надії, які так довго беріг і носив у серці.

— «Малий ще! Немає! Свиной не впасеш, навіть. Іди од нас!...» — чує скрізь, де питає роботи.

Потекли дні безрадісні й голодні. Він був не один, таких — десятки. Вештались по двору, їх вигонили всюди, турали в спину: «Геть, дармоїди, налізали сюди, наче мухи...»

Чувся плач і голодні благання...

Аж одного дня директор наказав усіх зібрати до купи і одвести в густий ліс, де скидали, щоб ніхто не вернувся.

— «Там, діти, є хороше, багате місто... Вас нагодують; дадуть молока, хліба... Сідайте!»

Діти вірили і з охотою заповнювали вози.

Хто не хотів, заставляли силою. Після таких поїздок багато з них вже не верталось.

Але старші, розумніші, доки погоничі на волах приїздили назад у радгосп, були вже там.

Повернувся й Сергій...

Почалися покражі.

Там ніччю хтось кури половив, там витягнуто поросля, забрано муку... Ледве встигало зайти сонце, як селище вже затихало: позамикавши міцно двері люди більше не виходили на двір...

Одного ранку дружина бухгалтера, виїшла на огород і охнула: «Ой, Боже, мій! Оце так!...»

Половина картоплі була вирита...

Десь раптом появився невеликий замурзаний хлопчина, Котька безпритульний і наблизившись до жінки зайвив:

«Тьотю, а я знаю, хто це зробив!.. Дайте їсти скажу!»

Нагодували.

— Ну так хто ж?

— Сергій. Отой, знаєте, що у Вас позавчора був...

Гукнули й Сергія. Той спершу здивувався почувши, як на його не-

винного нападаються і вже через мить з криком кинувся на Котьку: «Ти бачив, як я крав? Га?..» І вже рука його стислась в кулак — образа була занадто гостра...

Іх двох одвели в комору і заперли.

Сльози душили Сергія.

«За що? нічого ніколи не крав і ось на тобі! І через кого?..»

Він вчепився руками в тіло Котьки і хоч той був куди більший проти нього, через хвилину лежав уже на його спині.

«Ти нащо збрехав?.. Ти бачив, коли я крав?..»

Ах ти ж, падлюка! Ось тобі, ось, на!.. на!

Щоб знав, як брехать!..»

І потім знову голодні безпритульні дні.

Збирав на смітниках лущайки з картоплі, огризки, перекидав купи сміття в помийних ямах... Страшно згадувать те!..

Одного разу був Сергій біля контори і якісь службовці дали йому пішона й горщик, щоб він зварив собі їсти. Зрадив хлопець, взяв його і побіг мерщій за садок, назбирав трісочок там і розпаливши вогник, став варити собі суп.

Зварив, взяв ложку, пробує. Аж тут де не візьмись хлопець, підбіг до Сергія й питає:

«Ти що тут робиш? Га?»

Сергій злякався. Супротивник був вище од нього на цілу голову. Він довго й не розбалакував, підскочив до Сергія, вдарив його в груди і коли той упав, схопив горщик з супом й утік.

Підвівся Сергій — ніде нікого.

Заплакав і голодний пішов по вулиці.

Аж ось в радгосп приїхав землемір обміряти поля. Поселився він в будинку контори, куди так часто заходив Сергій.

Одного разу послав він Сергія, щоб той приніс йому з коровні молока, яке щоденно одержував.

Сергій приніс. Відтоді йому довіряв він в усьому: Сергій водив йому коня, коли бували на полі, носив молоко, прибирав у кімнаті.

За це він одержував собі їжу. Але це минуло, як тільки землемір виїхав...

Знову голодний і без роботи.

Якийсь начальник порадив йому сходити на свинарню, може б там дістав собі роботу.

Завфермою був злий самовладний чоловік, котрий на Сергієву просьбу одповів так: «Свиней тобі пасти не дам, бо ти ще малий. Іди геть!»

Заходила ніч, починав накрапати дощ. В центр радгоспу було км. 3 і Сергій хотів переночувати на фермі. Але завідуючий сказав, щоб його зараз-же не було там і сліду. Куди ж іти?

— «Пустіть. Я там у свинарні переночую... Та що...»

— Цить іценя. Галдиш йцо: — і схопивши його на оберемок поніс у яр. Довкола не було нікого, хто б захистив бідолашного хлопця. Він плакав і бився, як безсиле пташеня в зубах звіра.

— Мовчи, бо як кину отут, так!.. —
Ту ніч він спав у яру в кониці сіна.
Ішов дощ...

Одного вечора ішов Сергій в ідальню. Тоді вже він мав собі невеличку роботу — на коровні чистив і доглядав телят. Раптом з темелі вийшов чоловік і зупинив хлопця.

— «Це ти, Сергію? — спитав він тихо та лагідно і в тому голосі вгадав хлопця свого рідного дядька з далекої Матвієвки, де вже ось стільки часу не був...»

Дядько поклав на плече руку і сумно зітхнувши заговорив: «Нещасна дитино! Не має вже в тебе Сергію ні батька, ні матері, ні сестри — померли вони!.. А брат Олексій тут в радгоспі... Він приїхав сюди разом з матір'ю. Одного разу ішла мати з станції і як переходила через болото під радгоспом, загрузла в трясовині. Вилізти уже не було сил.

Декілько день пролежала вона там, аж поки не підібрали її робочі, котрі верталися з радгоспу, і принесли до мене. На третій день мати померла... Вона розповідала, як ти пішов з дому.

Батько помер... Його поховали дома. Маленька твоя сестричка вмерла в сусідньому селі під школою. Ніхто не дав і крихотки... Там сину вмирають цілі села... Голод панує страшний!..»

Ледве стало сили вислухати все, що розповів йому дядько. Сльози покотились з його очей і вже з стогоном він опутився на землю.

Надворі було вже темно і тихо. Натомлені важкою працею люди забившись у свої нори спали міцним сном.

— «Там в яру її могила. Сходиш подивишся завтра!» — почув над собою і ще тяжче заплакав од жалю і од горя маленький нещасний сирота...

О незабутній проклятий рік!..

Літо 1943 року.

ГРИГОРІЙ СТЕЦЕНКО

Дармограєва ніч

Солдатські чоботи рипіли, дзвеніли: рип-дзінь, рип-дзінь. Рипіла, дзвеніла палуба, а пароплав плів і плів. Довго плів, а йому здавалося — цілу вічність.

— Він — Дармограєв*) ходив і

... Думи мої, думи мої...

Опустив чолату голову на ребрасті груди, сині очі прибив до чобіт, думав.

*) Псевдонім Тараса Шевченка (з архівних матеріалів).

Ходив нервово, прискорено, а під ним рипіла і дзвеніла палуба пароплава. На ньому киргизський кітель і верблюжий чапан з форту. А сам Новопетровський форт і буйно-гривий Каспій і суворий Тюб-Караган і скалисті береги Мангишлака — все це лишилось далеко-далеко бо вже за Астраханським портом пароплав вибрів на волзьську бурштинову просторінь і кадячи димом, мчав назустріч норд-осту. І саме тоді в уяві Дармограя закучерявились дні одшалілого лихоліття і зацвів бур'янами май.

Ось так —

цвів май!

Море, затока, півострів голубіли, цвіли маєм...

Каміння, пісок, вода голубіли, цвіли маєм...

Весь світ одразу заголубів, розцвів зелено, бо подумайте — де море, затока — півострів, каміння, пісок, вода, а де Петербург! Світ не ближній. Але линула і долинула вістка з Петербурга:

— Про звільнення його в одставку вже одержано дозвіл царя. Пройшло десять довгих-довгих літ, як Дармограй на засланні...

Нервово писав Михайло. Видно хвилювався, бо рука дрижала і на папір бризнула пляма чорнила, Дармограй теж хвилювався, бо читав нервово письмо. Слова Михайла пропікали мозок, пропікали серце, душу пропікали — і душа плакала з радості. І тоді йому в сині, як небо сині очі перший раз за десять літ усміхнулося, сонячно усміхнулося сонце. Воно стало таке напричуд золоте і срібliste, оте сонце, як ось тепер. Жевріла блакить. І тоді пригадався Катеринодар і чорноморець кошовий Кухаренко. В уяві повсталала заозерна Україна... Гайдамаки, козаки, з оселедцями на чолах... в степах могили... чумацькі шляхи... панщина... Риплять колеса — тільки — рип тай рип...

...Солдатські чоботи теж рипіли і дзвеніли, а палуба «Князя Пожарського» теж рипіла і дзвеніла. Нудно, сумно там рипіла може вічність.

За бортом пронісся вітрильник. На березі куріло село, юрмились бережани, паслись корови, білили гуси, копичилось сіно. Дармограй милувався. Довго і натхненно милувався, озирав горбаті обрії, прислухався. Машина гуділа, палуба здригувалась а в повітрі над самим вухом свистали крила чайок і блискав крик: — Чиї Ви? — Чиї Ви? Цей крик бентежив. Дійсно — Чиї ми?.. І знову обабіч пливли суворі декорації скалистих берегів, і знову пригадується Мангишлак. Там теж такі непривітні береги. Він занотував їх акварелями.

Згадав і по тілу пробігли холодні мурашки. Стільки років прожив він серед отих непривітливих скель. Одинокий зі своїми думками і мріями. Як Прометей. (В уяві велет, прикований до скелі). О, Боже, Боже! Стільки змарновано літ. Так надовго відірвали його від народу. Багатостраждальні брати і сестри!

На тлі жевріючої блакиті кучерявляться сілюєти дерев. Вода у Волзі олив'яна. А в воді човни. Там рухаються волохаті постаті. То рибалки. Тягнуть сіть. Бризкають сині краплі. На хвилях танцюють золоті рибки і тут Дармограй помічає, як ангорським котом підкрадається до Волги вечір. Сонце вже втопилось і синя далечінь згасає в серпан-

ках загірних сполохів. А чайки по-давньому скиглять: Чиї Ви? — Чиї Ви?

Все це — і чайки, і човни, і сині краплі сітей, і золоті рибки, і все-все нагортає смиренні думи, солодкий спокій і спогад лине за спогадом. От хочби Астрахань. Брудна і залорошена. А для Дармограя там пройшли дні радості. Там зустрів земляків з України. Були це адебільшого кияни і так щиро, так по-братерському привітали вони його свободу. Благородні безкорисливі друзі! Вони обдарували його таким щастям, таким теплом. Ось і тепер серце його по вінця напоєне ними. Ось і тепер горить воно і палає. Але чомусь тяжко, ніби камінь на серці.

Дармограй береться за серце і помічає: поволі за синім вечором іде, наступає, приходить розхрістано-чорнява ніч. Чарівна, позолочена місяцем, тиха. Дармограй любить ночі. А як ще вони такі чарівні, позолочені місяцем, тихі — тоді Дармограй одна мрія. Тоді знову насуваються спогади — у Катеринодарі батько кошовий Кухаренко, а по цей і по той бік Дніпра друзів, друзів... Гайдамаки, козаки... Хортиця, Запоріжжя... Мріють в степах могили... У гомінких житах плаче немовля, підпадьомкають перепіли... і над всім цим шаліє образ збезчещеної Катерини. І далеко, далеко Україна. Рідна. Як матір. І тоді Дармограю знову до безумства хочеться додому. Ой, як хочеться!

Спочатку він так і думав. Навіть подорож свою розклав: через Кізляр — Ставропіль, Катеринодар, просто в обійми чорноморця батька кошового Кухаренка (від нього був лист і 25 срібних карбованців), а далі, гадав — переїду Крим, Харків, Полтаву, Київ... Так гадав! Та враз, як промінь з ясного неба, лист від Михайла з Петербурга й все покрижувалось. Насамперед треба облобизати руки й ноги графині Настасії Іванівни та її великодушного чоловіка графа Федора Петровича — вони єдині причинні його визволення і їм перший поклін. А там — помандрує на батьківщину, неодмінно помандрує, бо вже так стужився за Києвом, за Дніпром-Славутою, за темними гаями, друзями.

За бортом по-давньому воркувала Волга і місяць, кинувши мережку в срібну воду, хитався на верху тополі. Пароплав плів і плів. Як довго тягнеться час? Глухо гоготить машина. Легко здригується палуба. З темноти насуваються химерні екрани Воляжських берегів. Річку затягнуло прозорим туманом. В ній плавають місяць і мільйони зірок, що впали з неба, а над нею ходить серпнева ніч.

І враз в цю заворожену елегію краси вилівся задушевний і тихий голос скрипки. Її зворушливі звуки пронизали Дармограєве серце, він від несподіванки аж здригнувся. Зітхнув. Скільки чару в оцих невловимих акордах скрипки?! А вона десь на краю палуби ридала і ридала, жбурляючи в нічний простір мелодію невмолимих болів.

Дармограй заслухався і крадькома пройшов на корму. Образ, що відкривсь його очам на мить паралізував його і прикував до місця. Маєстатична, в ореолі сяйної ночі постать велично й прекрасно застигла біля перевернутої бочки. Невідомий скрипаль дивився в небо на мєрехтливій зорі і ніби читав по них нечувану досі рапсодію, що п'янила душу і полонила серце. Скрипка приманливо звала його в невідому казкову даль — туди, де в заворожених комишах голубого озера конає ранений лебідь...

Дармограй наблизився до молодого і статурного скрипаля, обняв його й розцілував. Це так несподівано заскочило музику, що той зако-стенів не відірвавши навіть смичка від струн.

Дармограй взяв скрипку. Була стара, дешевенька, з полупаними боками. Пригорнув до грудей. Торгнув струну і вона тужно занула, одізувалася. Обличчя Дармограя озарилося.

— Старенький інструмент, а такий співучий — завважив він у го-лос.

— Так... Старенький, бо на пароплаві не можна доброго трима-ти, — одповідав музик.

— А хто ж ти? — знову запитав скрипаля, розглядаючи обвітряне, виницювате обличчя.

Той теж дивився на Дармограя і відповів не одразу. Видно думки його блукали десь в минулому і він пригадував. Таке високе й мудре чоло він вже бачив. Але де і коли?

— Я, ваша світлість, буфетник пароплава, Олексій Панов — від-повів нарешті скрипаль.

«Так, це він!». Олексій пізнав Дармограя. Це ж той ославлений по-ет з України, що про нього так багато довелось чувати. Це Тарас Шев-ченко, його портрет переховувала його стара, сива матір. Це ж земля!

— Добре, дуже добре граєте — одізувався тенор Дармограя.

— Та я... от-так — лебедів, затинаючись, буфетник. — Самотуж-ки. Навчився грати, аби панів веселити...

— А що ти сам хіба з кріпаків?

— Так, ваша світлість. Був, як і ви колись, кріпаком та пустили на волю.

— А сам адалека?

— З Чернігова, з України...

— Земляк!..

Очі Олексія спалахували, в них наче в степових озерцях плеска-лись золоті вогники. Дармограй відчув до нього якусь незбориму близь-кість, кровність, родимість.

В цю мить над Волгою залунало могутнє: — Агов!!!

Дармограй і Олексій глянули за борт. Біля крутих берегів пливла валка човнів. Білили сорочки рибалок. На носах човнів, розкидаючи у воду вогненні краплі, криваво палали смолоскипи. Там же на човнах народилася пісня і могутніми помахами крил розсікаючи прозору дум-ку, що куріла над Волгою понеслася в невідомі простори. Дрижачи і ко-ливаючись, пароплав сунув уперед. Назад наче в вічність, відсунулись рибальські човни, а поступово й пісня відлетіла, заглухла, завмерла. І знову таємничо й суворо чаїлася довкруги оксамитова ніч серпня.

— Як все це гарно! — виплинув на уста усмішку Дармограй і роз-глянувшись неквапно, опустився на бочку. Збирався слухати.

Олексій розправив плечі і без запрошення притиснув підборіддям скрипку, вдарив смичком. І знову невимовна туга виїшла із скрипки. Трепетно забилося хворе серце Дармограя. Здавалося, навколишній світ скам'янів і щез. Тільки скрипка, єдина скрипка Олексія володарю-вала над землею, над життям. В голові роїлись згадки... Степами, лі-сами розгорнулася кучерява Україна... Шуміли густі верболози над ставом... Тьохкали підкови гайдамацьких баских коней, а в райдуж-

ному небі тремтить шуліка, потім карколомно падає на стенове бездоріжжя... Березові гаї і бездоріжжя під райдугою. На золотих ланах зігнулись спини, чорні, жилаві руки збирають збіжжя. Панське. Все панське і ліс, і степ, і люди, все панське. Коли ж кінець цьому настане? Коли люди розкуються?... Вогненным залізом печуть кріпаків, міняють їх, як товар безмовний. А цар — корона — двоголовий орел, і далі його протест, а далі, далі, арешт. Орська кріпост, Кос-Арал, а потім — форт і люті зими Мангишлака і Прометеві муки (в уяві велет прикутий до скелі) і нарешті.

— Воля!

Дармограй шепче:

За горами гори хмарою повиті,
Засіяні горем, кров'ю политі...

А скрипка ридає...

Чому так тужно ридає скрипка? Смутно. В грудях щемить і полум'яніють щокі і враз щось підступно жорстоке шпигунуло в серце; він тривожно вхопився за груди. Лице йому враз почорніло і в ту мить, олитий місяцем, огорнутий смутком, він виглядав, як мерлець. Заслання, муки, страждання підточили здоров'я...

Олексій опустил скрипку.

— Вам погано? — спочутливо запитав Дармограя.

— Нічого, пройде, стара історія — сказав і з великою журбою глинув на свого земляка.

— Чому так сумно граєш?

— Душа моя так настроєна — почав Олексій...

Примостився біля ніг Дармограя і почав свою печальну сповідь... Був кріпаком і вона теж була кріпачкою. Зустрілися, полюбилися, як звичайно. Мала дивно-предивне личко, чорні брови, довгі коси, а очі сірі, сірі, як світанок молодий. Та була безталанна. Пан позарився на її вроду. Силою взяв і вже вагітну проміняв за собаку. З того часу і смуток не виплаканий в серці. З того часу, як сірома блукає та не знайде місця ані серед людей, ані в чистому полі. Тільки й того, що скрипка. Одна вона знає, як народжується в його серці буря... буря... Ще буде буря!

Розповідав, а голос його дрижав і по щоках плазували іскристі сльозинки. Слухав Дармограй, зітхав. Була і в нього чорнобрива, Оксаною звали. Та... (серце плаче, ридає, кричить!). Дармограй горлицею поклав руку на рамено Олексія, і задивляючись у нічну просторінь кинув:

— Не журися, друже-брате. Прийде на ката заплата... Ой прийде, прийде!!!

Очі його блищали завзятістю; виглядав якимось дивно. Розповідь Олексія розчулила його і в самого сльоза покотилась із очей. Та чи сльозами чому допоможеш? Мільйони братів і сестер страждають і мучаться в кайданах неволі. А він прийде, той Прометей, що звільнить і себе, і братів своїх звільнить. Розрубав кайдани. Так, так!..

Зліз з бочки. Дув сіверний вітер. Підвів Олексія на ноги, взяв під руку і повів сходами вниз у свою каюту. Там засвітив свічку і витяг-

нув з шухляди пляшку й чарки. Налив палаючого загравою вина і сказав:

— Вип'ємо, мій друже кріпак-Паганіні, за наше знайомство і дружбу, за народ наш і його волю, за скрипку й нашу матір Україну!..

Чарки цокнулись, дзенькнули, заспівали. Блимаючий гнотик свічки відбив на стінку спаяні в обіймах тіні.

Випив Дармограй і неждано-негадано затигнув свою улюблену гайдамацьку пісню:

Ой, поїжжає по Україні!..

Олексій підхопив його:

Та козаченко-Швачка...

Проф. Б. МАРТОС

Василь Доманицький

II.

Чим довше жив Д. на селі, тим тісніше сходився з селянами, входив в їхнє життя і дякуючи своїй вдачі, все більше зв'язувався з інтересами села. Наприклад, коли в Колодистому та в околицях поширилася різачка (шлункова хвороба), і народ почав гинути, бо не було ні лікарів ні ліків, — Д. набув аптечку і сам почав лікувати хворих.

Люде почали бачити в ньому свого порадника і почали звертатися до нього зо всіма кривдами. І от Д. в ріжних селянських справах заводить листування з своїми приятелями та знайомими правниками й адміністраторами. Він дає селянам правні поради, пише для них подання до урядів.

Коли стражник (пострунковий) побив діда Завірюху, якого в Колодистому всі поважали, Д. заступився за діда, послав телеграму губернаторові і стражника забрали з Колодистого.

Волостна управа (гміна) безпідставно та й безправно заборонила видавати хліб з запасового громадського магазину; Д. послав телеграму до губернатора і волостна управа мусіла видати хліб селянам.

В околицях завівся розбійник Сорока, він безкарно обкрадав та грабував селян; дійшло аж до такого нахабства, що з'являвся на ярмарках і вимагав собі від людей по 3 карбованці з кожної скотини; а хто не давав, того бив. Поліція нічого йому не робила, бо, видно, він був з нею у змові; а тому й люде боялися його зачіпати. Д. послав про це допис до Київської газети; з того стався великий скандал і поліція таки мусіла Сороку заарештувати. Але очевидно, почала шукати спосіб, як позбавитись Д. Йі в поміч стали крамарі, для яких Д. також був дуже немилою людиною.

В умовах того часу всяка праця на селі, навіть чисто культурницька, завжди набирала характеру національно-політичного; вона набира-

ла розголосу, давала приклад селянам; розбуджувала їхню ініціативу та свідомість. Так і в Колодистому, та й в селах околиць, селяни почали збиратися, міркувати про свої справи, про свої кривди. На прикладі Д-кого вони бачили, що царська адміністрація не є всесильною, що й проти її сваволі можна боротися. До того ж нелегальна пропаганда українських політичних партій починала давати свої наслідки.

Повітовий маршалок скликав нараду, на яку закликав і представників від селян. Колодиські селяни послали на цю нараду уповноваженим Д-кого. І от представники селян на цій нараді виступили з домаганням автономії України. Це сполошило всю адміністрацію. Як на винуватого, поліція вказувала на Д-кого, зазначаючи, що селяни зробили цей виступ під його впливом.

Дійсно, вплив Д-кого на селян був великий. В кооперативному домі в Колодистому сходилося на читання по 300—400 людей. Коли в сусідньому містечку Тальному почав підготовлятися жидівський погром, Д. рішуче виступив проти цього і його слово не допустило до погрому.

На Д-кого сипалися доноси губернатору та жандармському начальнику. І ось у 1906 р. прийшов наказ перевести у Д-кого трус і в разі чого арештувати його.

Один жид з містечка якось довідався про те, що поліція збирається арештувати Д., попередив його про це і радив утекти. Але Д. не почувачи за собою ніякої вини, вирішив залишитись на селі та й чекати приїзду жандармів.

Коли ж селяни довідались, що Д-кому загрожує арешт, вирішили захищати його від поліції. Чоловіки ніби-то навіть озброїлися дорочляними списами із залізними наконечниками. І ось одної ночі залунав дзвін на пожежку. Це був умовлений знак, і озброєні селяни збіглися захищати Д. На щастя виявилось, що то була помилка, що жандармів ніяких нема і селяни розійшлись по домах. Тоді Д. рішив виїхати з села, щоб не допустити заколоту. Він виїхав до Києва і переховувався у знайомих, поки з'ясується справа.

На жаль справа з'ясувалась на зло; поліція переслідувала тих селян, що гуртувались біля Д., де-кого з них в тім числі й Ненадищука навіть позасилали на північ і вони повернулись до Колодистого аж в 1910 р., так що це відбилося але і на колодиських кооперативах.

Але й живучи далеко від Колодистого, Д. листувався з селянами і в листах давав їм поради.

Переховуючись од поліції, Д. співробітничав в тодішніх укр. часописах, в тім числі і в «Громадській Думці». Треба думати, що він близько стояв до редакції цього часопису. Принаймні в листі до Франка, що датований: «Київ, 29. VI./11. VII. 1906» він просить писати йому на редакцію «Думки».

Київські кооперативні союзи.

Серед тодішньої української інтелігенції Д. чи не найкраще зрозумів значіння кооперативу. Він бачив в ній могутній чинник не тільки господарського, а й духовного відродження українського народу шляхом пробудження й розвитку його самодіяльності.

Ось як свідчить про нього відомий український кооператор Х. Барановський: «Видно було, що кооперативи — його улюблена дитина, що доли їх бентежить його не лише, як практичного робітника, але як і людину, що довго і вперто шукала способів розв'язання наболілих питань і наче б то **найшла ці способи в утворенні кооперативів**».^{*)}

Цей погляд Д-кого на значіння кооперації не раз зустрічаємо в його писаннях. Так, в своїй книжці: «Як господарюють селяни в чужих краях» він пише: «У нас все покладають на землю..., але не в самій землі сила... земля таки землею, а освіта та кооперація... — ґрунт чи не твердіший, як сама земля» (стор. 88). Говорючи про не аби яке піднесення добробуту в Данії, він зазначає, що «диво те зробили два людські добродії на всьому світі: **добра освіта та кооперація**» (стор. 59).

Ще в 1901 р. В. Д-кий виступив на таємному з'їзді представників укр. громад з промовою про високу вагу кооперації в справі відродження укр. нації. В наслідок цього виступу з'їзд ухвалив резолюцію, в якій звертав увагу на необхідність стати як найближче до кооперативного руху, щоб надати йому національного характеру.^{*)}

Дякуючи тій надзвичайній енергії, з якою Д. взявся за ширення кооперації, і тому сприятливому ґрунту, який він знайшов в с. Колодистому та його околицях, ця його діяльність стала зразком для інших. Коли українська молодь зверталася до старших з запитом, що вона має робити, старші казали: «Робіть те, що робить В. Д-цький». А єдина тодішня укр. газета писала: «...всі щиро народні, свідомі інтелігентські сили повинні стати на допомогу народу в цих пекучих справах організації і просвіти». («Рада», 1907, № 183).

Бажаючи прислужитись поширенню кооперації по всій Україні, В. Д. написав книжку: «Товариські крамниці». В цій книжці він роз'яснює значіння товариських крамниць і дає докладні вказівки про те, як організувати та вести споживчі т-ва; даються в ній також вказівки й про те, як вести рахівництво в споживчих товариствах, а в кінці додано зразки рахівничих книжок та справоздання, що стали в пригоді не одній сільській крамниці.

Теперішнього читача ця книжка вже не задовольнила б; він знайшов би в ній і де-які хиби; наприклад Д. допускає продаж краму на борг, правда, на невелику суму; а відомо, що коли почати продавати на борг хоч і не на велику суму, в скорому часі ця сума збільшується до небезпечних розмірів і т-во може прийти до загибелі.

Але в ті часи це була єдина книжка, з якої наш нарід міг навчитись, як утворювати кооперативи. Попирена по всій Україні, а особливо на Київщині, вона зробила величезну роботу, давши привод до заснування спожив. т-в в багатьох місцях.

Лікар-кооператор Йосип Юркевич прямо вказує, що книжечка Д. спричинилася до заснування споживчого т-ва в його селі: «В осени минулого року (1906) прочитали у нас люди книжечку Д-кого: «Товариські крамниці». Дуже ця книжечка їм уподобалася, і зараз же заходились селяни біля цього діла».

*) «Муравейник» 1916. р. ч. 38-39.

*) Проф. К. Мацієвич: «З минулого с.-г. кооперації на Україні» (Збірник: «Україн. с.-господ. кооперація» Додєбради, 1926. р. ст. 8).

В ті часи на українській та на московській мові було дуже мало книжок по кооперації і не завжди їх можна було дістати. Книжечка ж Д-кого була на ті часи так добре складена, що Київське земство закупувало її для безплатного поширення між селянами. Поширювали її також свідомі україн. громадяни. З Київщини вона дісталася й до сусідніх губерній; можна сказати, що на ній виховалося ціле покоління наших сільських кооператорів.

Безперечно, видання цієї книжки дуже прислужилося до поширення кооперативного руху на Україні. В 1898 р. на всій Україні було лише 112 споживч. товариств; в 1906 р. їх було 572, себ-то пересічно відчинялося нових т-в менше як 60 на рік; справжній же розвиток кооперативного руху на Україні почався з 1907 р., коли було відчинено 429 т-в, р. 1908 їх відчинено 343 і далі щорічно відчинялося їх понад 300, так що в 1912 р. їх було вже 2472, а в 1917 р. — 4873. В 1917 р. майже в кожному другому селі вже було споживче товариство.

Звісно, були й інші причини такого бурного розвитку споживч. кооперації на Україні після 1906 р.; вже сама революція 1905 р. розворушила селянство, піднесла його ініціативу; з другого боку багато свідомих молодих людей, що з запалом взялися були до політичної роботи, мусіли залишити її з огляду на страшні переслідування, що почалися з 1906 р. в Росії, коли було позамикано у в'язниці та заслано на Сибір понад 70.000 душ. Почуваючи бажання послужити народній справі, вони віддали свої сили кооперації.

В спогадах одного з них зазначається: «Під нашим прапором почали закладатися по селах (після 1905 р.) потребительські лавки¹⁰⁾ та кредитові товариства» («Робітнича Газета», 1917 р. № 62). І пізніше багато наших політичних діячів прислужилося до поширення кооперації, зокрема до організації центральних кооперативних установ.

Але це не зменшує значіння книжки Д-кого. Коли ми придивимось до справи ближче, то побачимо, що серед українських губерній, як раз Київщина займала особливе, виключне місце що-до розвитку кооперативного руху. В 1904 р. на Київщині було засновано тільки 2 споживч. т-ва; в 1906 р. — 12, а за 1907 р. їх було засновано 142; в 1908 р. — 177 і далі щорічно по 100 т-в і більше. Подібний, але вже де-що слабший розвиток споживч. кооперації, помічається й на Поділлі, що межує з Київщиною.

Коли ж ми поглянемо на інші губернії, особливо далекі від Київщини, то побачимо картину зовсім іншу. Так на Харківщині в 1906 р. відчинено тільки 1 т-во, в 1907 — 5, в 1908 — 8, 1909 — 4, 1910 — 11; навіть в Полтавській губ. розвиток споживч. кооперації йшов не так жваво, як на Київщині; що року там відчинялося лише 20—30 товариств.

Отже, не можна не признати, що книжка Д-кого, як і приклад заснованого ним в с. Колодистому кооперативу, мали великий вплив на розвиток споживч. кооперації на Київщині та й у цілій Україні.

Піднесення свідомости та ініціативности селянства, спричинене революцією й громадською працею молодого покоління укр. інтелігенції. — виявилось також і в розвитку кредитової кооперації. В 1908 р.

¹⁰⁾ Споживчі крамниці.

в Україні рахувалося кредитових кооперативів 1001, в 1910 — 1823, а в 1913 — 2470. До такого буйного розвитку спричинилися також і закон, виданий в Росії в 1904 р. про підтримку кредитової кооперації та допомога з боку земського самоврядування. Але з прикладу неукраїнських губерній видно, що ні уряд, ні земство не могли викликати там такого буйного розвитку кооперативного руху, який помічався на Україні. Та й прихильне відношення земств на Україні до підтримки кооперативів в значній мірі пояснюється впливом тих укр. інтелігентів, що служили в земстві на посадах статистиків, агрономів, а пізніше інструкторів-кооператорів.

В. Д. міг втішатися, бачучи розвиток кооперативів в селі Колодиному та по цілій Київщині. Але він ясно розумів, що це — тільки перший крок, що сільські кооперативи сами по собі, без відповідного керівництва не можуть досягти такого розвитку, який би забезпечував справжній добробут україн. народу, який міг би створити певний ґрунт для розвитку його культурних сил. Зокрема спожив. т-ва, визволивши населення від визиску з боку сільських крамарів, могли сами покласти в залежність від гуртових купців та фабрикантів.

Єдиною безпекою для тривалого розвитку кооперативів, як споживчих, так і кредитових, було заснування кооперативних союзів, що повинні були взяти на себе керування кооперативними товариствами, підшування коштів для успішного розвитку їх та об'єднання їхньої закупочної сили так, щоб можна було обминуть зовсім місцевих торговців-гуртовиків і закуповувати крам безпосередньо на фабриках, ба навіть більше: підготовляти можливість заснування фабрик кооперативних та встановлення безпосередніх стосунків з закордонним ринком.

Тільки створення кооперативних союзів могло забезпечити господарську незалежність українського народу.

Вже й раніш були спроби утворення кооперативних союзів, але вони залишалися без наслідків, бо російський уряд не давав дозволу на організацію їх, боючись, що вони стануть опертям для політичного руху. Царське самодержавіє бачило небезпеку в кожній організації, навіть тоді, коли вона мала завдання чисто економічні. На Україні тоді не було споживчих союзів ні одного і тільки якимсь дивом було затверджено статут двох союзів кредитових, кожний з районом діяльності на один повіт: Бердянського (1901 р.) та Мелітопольського (1903 р.).

По всій Україні відбулися кооперативні з'їзди й наради, на яких в одно говорилося про необхідність заснування союзів. Така нарада була скликана й в селі Дзєндзелівці Уманського повіту 20 серпня 1905 р. Керівником Дзєндзелівського ощадно-позичкового т-ва тоді був відомий пізніше укр. кооператор Х. Барановський, який ще з 1900 р. працював над заснуванням союзу на Київщині, але безуспішно. Прохання про дозвіл союзу кілька років лежало в петербурських канцеляріях без жадної відповіді.

Окрім представників Дзєндзелівського т-ва на нараду прибули представники ще п'яти т-в. в тім числі і три душі від Колодинського ощадно-позичкового т-ва; між ними й В. Д-кий.

На цій нараді Х. Барановський зачитав складений ним статут Київського союзу кредитового, і нарада доручила йому знову подати його

до Петербургу на затвердження. Статут справді був затверджений, але аж через два роки і то в дуже зміненому вигляді, так що діяльність союзу була дуже обмежена.

Тимчасом В. Д., переховувачись від поліції, підготовлював організацію Київського союзу споживчих т-в. Йому в цій справі допомагав агрономічний відділ Київського губерніяльного земства.

В агроном. відділі працювало тоді кілька українців, на чолі його стояв губерніяльний агроном В. Сазонів, що добре зрозумів значіння кооперації і визначився закладанням сільсько-господар. т-в. Під його керівництвом агрономічний відділ розвинув досить значну кооперативну пропаганду; він видав і безплатно розіслав по селах зразковий статут споживчих т-в, просту систему рахівництва, бланки для звітів і навіть листок (на москов. мові) «як улаштувати споживчу крамницю».

В. Д. розробив програму обслідування стану споживч. т-в Київщини в 1905—6 роках, і агрономічний відділ за цим програмом перевів обслідування 30-ти спожив. т-в. Зібрані матеріали знов таки розробив В. Доманицький.

Ті відомості не були дуже втішні: т-ва були маленькі; коштів у них було мало, та й керівники були не дуже досвідчені; тому-то вони не могли розвинути й великої діяльності. Ці відомості дали матеріал для доповіді Д. на з'їзді споживч. т-в, що відбувся в Києві 28—29 травня 1907 р. Формально ініціатором з'їзду був агроном Сазонів, але фактично думка про його скликання належала Д-кому, який взяв на себе значну частину підготовчої роботи.

Одночасно був скликаний і перший з'їзд кредитових та ощадно-позичкових товариств Київщини. Багато приїхавших працювало одночасно і в кредитових, і в споживчих кооперативах. За Колодиські т-ва брали участь у з'їзді В. Д. та І. Ненадишук, за Дзєндзелівські — Х. Барановський та О. Черненко. Всього ж у з'їзді брали участь 74 представники 44-х споживчих товариств Київської губернії та 13 представників кредитових кооперативів а попри них члени повітових земських управ, земські агрономи та інші земські співробітники. З Петербургу приїхав, як представник управління справами дрібного кредиту, відомий кооперативний діяч С. Бородаєвський (пізніше професор Укр. Господар. Академії в Подєбрадах).

Відчиняв з'їзди голова губерніяльної земської управи М. Суковкин, а головував на них агроном В. Сазонів.

З'їзд кредитових кооперативів у своїй резолюції вказав на необхідність організації кредитового союзу, а головна увага з'їзду споживчих т-в була присвячена організації союзу споживчих товариств.

Головним докладчиком на з'їзді споживчих т-в був В. Д. Він розповів про розвиток споживчих т-в в Західній Європі; вказав на те, що опріч праці чисто господарської, західноєвропейські споживчі т-ва розвивають добродійну та культурно-просвітню діяльність, мають свої школи, бібліотеки, музеї, лікарні, аптеки, видають пенсії тим довголітнім своїм учасникам, що вже втратили працездатність і т. і. Такого буйного розвитку досягла споживча кооперація в Зах. Європі через те, що там дуже розвинена ідея солідарності, розуміння того, що «в єднанні — сила». Останніми роками така свідомість виявилася і серед нашого народу, що вже зрозумів корисність і важливість споживчих т-в для

народнього добробуту. Далі Д. подав відомості про стан споживчої кооперації на Київщині і вказав на те, що всі спожив. т-ва Київщини висловилися за конечну потребу створення союзу.

Після цієї інформаційної доповіді Д-кого, з'їзд перейшов до розгляду окремих питань, що стояли на програмі.

Коли на з'їзді споживчих товариств Сазонів запитав, чи зрозумілою мовою написано популярну літературу, що видало земство, Ненадицук висловив побажання, щоб брошури було друквано українською мовою.

Доманицький додав, що як би земство не мало коштів, то видання книжок укр. мовою можуть взяти на себе приватні особи («Праці Наукове-Дослідчої Катедри Кооперації» т. IV, стор. 133).

Програм з'їзду був дуже обширний і торкався всіх сторін життя споживч. товариств, як от набування, збереження й продаж краму, здобування коштів, розподіл чистого зиску, зв'язок між споживчими та кредитовими кооперативами і т. п. Але головним чином з'їзд розбирав питання, зв'язані з діяльністю майбутнього союзу: користь від союзу, район і план його діяльності, організація і взаємовідносини з московським союзом споживчих т-в. З окрема обговорювалося питання, які зміни треба було б внести до статуту московського союзу споживчих т-в, щоби пристосувати його до потреб Київського союзу.

Перед обговоренням кожного питання Д. подавав короткі пояснення; а в обговоренні справ жваву участь брали Бородавський, Сазонів, Х. Барановський, Ненадицук та інші.

З'їзд прийняв цілий ряд важливих постанов. Так, наприклад, земство провадило тоді постачання населенню хліборобських машин та знаряддя; з'їзд висловився за те, щоб земство провадило ці операції через споживчі крамниці в погодженні з кооперативами кредитовими; було висловлено також побажання, щоб споживчі т-ва мали право користуватись кредитами з так званих громадських харчових капіталів, а також з капіталів сирітських, церковних і т. п. Визнано за доцільне, щоб державний банк позичав гроші споживчим т-вам під соло-векселі та щоб також і кредитові т-ва видавали позички споживчим т-вам; щоб споживчі т-ва асекурували свій крам, влаштовували продукційні підприємства, напр., млини, майстерні і т. п. та щоб відраховували частину своїх зисків на просвітні та добродійні цілі.

Де-які постанови свідчать про недостачу кооперативного досвіду в учасників з'їзду; так, після чималих дебатів, з'їзд ухвалив продавати крам в споживчих т-вах дешевше цін існуючих на ринку; між тим, як відомо, одно з рочдельських правил вимагає продавати крам по існуючих цін, то крамарі були б змушені також знижувати ціни; це й зрозуміло, бо коли б споживче т-во почало продавати ціни і таким чином знов би прийшло до того, що споживче т-во продавало б крам по тих же цінах, як і приватні крамарі.

Рік пізніше з'їзд спожив. т-в Київщини виправив цю помилку й виніс постанову про продаж краму по пересічних цінах, існуючих на ринку. Разом з тим він висловився проти продажу краму в кредит.

З'їзд ухвалив прохати губ. земство скликати з'їзди споживчих т-в, влаштовувати курси для підготовки інструкторів кооперації, а зокрема для підготовки народніх учителів до праці в споживчих т-вах.

Разом з тим з'їзд одноголосно ухвалив прохати губ. земство допомогти утворенню союзу споживчих т-в.

Вступний внесок в союз було встановлено для споживчих т-в в 2% від їхніх основних капіталів, але не більше 20 карб. на т-во.

Ця постанова також свідчить про недостачу досвіду у учасників з'їзду. Пізніше в статуті союзу було встановлено oprіч 2% вступного внеску, ще пайовий внесок в розмірі 3% від основного капіталу споживчого т-ва, але й цього було дуже мало.

Ця помилка привела до того, що Київський союз постійно відчував недостачу коштів для своїх оборотів. Безперечно, кожне т-во без всякого для себе затруднення могло внести в основний капітал союзу 10, а то навіть і 15% свого основного капіталу; наприклад Колодиське т-во, що мало на 1-ше січня 1905 р. де-що понад 600 карб. основного капіталу, легко могло внести 60—90 карб., бо в той самий час мало касової готівки 165 карб.; в такому ж стані мала би бути готівка в кожному споживчому т-ві, як що тільки воно не зловживало продажом краму в кредит. Нарешті для слабших т-в можна було встановити внесення паю радами.

Нема нічого дивного, що при організації Київського союзу були допущені де-які помилки. Помиляється кожна людина, і найталановитіша; не помиляється тільки той, хто нічого не робить; але на помилках люде мають вчитися, так, щоб нове покоління вже не робило тих помилок, яких допустилось минуле. Ще й тепер є мало книжок, що вичерпуючи вирішували б питання кооперативної теорії і практики; а в ті часи добрих книг по кооперації майже не було.

Кажуть ніби то участь В. Д. в праці Київ. кооперативного з'їзду сталася з відома губернатора чи навіть на його пораду. Річ в тім, що київським губернатором був у той час граф Ігнат'єв, людина досить ліберальна ще й прихильна до кооперації. Перед тим він був головою Київської земської управи. Отже він, мабуть, знав про успішну роботу Д-кого в Колодиських кооперативах.

По закінченні з'їзду Д. звернувся до губернатора з проханням захистити його від переслідувань поліції, вказуючи на брехливість поліцейських доносів. Але Ігнат'єв на це відповів приблизно так: «Я це добре знаю, бо навіть коли Ви секретарювали на з'їзді в Києві, мені двічі доносили із Звенигородщини, що Ви особисто організуєте там народні бунти. Але я нічого не можу зробити, бо коли я Вас легалізую, то Вас заарештують жандарми. Тому я Вам раджу: ідьте кудись звідси й ховайтесь». ¹¹⁾ Ця відповідь губернатора дуже добре характеризує тодішні відносини в Росії.

Багатьом працівникам на кооперативному полі в ті часи довелося зазнати подібних прикростей: учителів позбавляли посад, священників переводили на гірші парафії; багато людей, особливо селян, було арештовано.

(Далі буде).

¹¹⁾ О. Лотоцький: „Сторінки минулого“, ч. I. 1932, ст. 221.

Спомини про Д. І. Яворницького

Гарна й лірична горішня частина Дніпропетровська алітку, коли старезні акації та тополі вкривають зеленими вітами його площі, бульвари та патріархальні вулиці з ватишними будинками.

Гарне місто й восени, коли жовтий м'який килим опалого листу вкриває стежки парку, а крізь оголені дерева в краплях роси видно вродливця Дніпра в його низьким, загубленим під обрієм, лівим берегом. Ці місця нагадують Київ.

У Шевченківському парку (колишнім Потьомкінським) на одній з лавиць коло великої центральної клумби можна часто було бачити самотню постать старого пана в чорнім пальті в оксамитним ковчирцем та в чорнім круглім капелюсі. Це — Дмитро Іванович Яворницький, знаний археолог та історик України. Спираючись підборіддям на палицю, старий академик дивиться глибоко запаланими очима крізь сині шкла окулярів вздовж лівого берега Дніпра, туди, де колись гуляла ковача вольниця... „Не шелесне, не прогремать...“

Останні роки перед війною... Політична задуха в советській державі, адавалося, досягла найвищої міри, олив'яною хмарою нависла над розтерзаною країною советська влада. Привикли люди...

Дмитро Іванович останніми роками перебував „на почесній демісії“, а в дійсності — його грубо, по-хамському усунули від музею, його улюбленої дитини, його влобно й підступно переслідували більшовики так, як це лише вони доведуть робити.

Кравий історичний музей ім. Поля був створений, улаштований та розгорнений завдяки енергії Яворницького; завдяки його довголітньому майстерному керівництву він виріс до розмірів значної історично-археологічної установи України. З яким знанням справи й любов'ю Дмитро Іванович кожну річ з цих багатющих збірок вдобув на розкошках, в приватних рук, класифікував, охороняв, вивчав та пояснював!

Слід було бути підчас його майстерних пояснювань експонатів, щоби знати, якою ерудцією, замилуванням до старовини й минушини нашого народу глибоким народнім гумором та поетичністю викладу виникався покійний вчений.

Ось порцелянова роззолочена філіжанка Гетьмана Розумовського; з лукавою усмішкою академик розповідає, як пощастило хитрощами вдобути її в приватних рук до музею. Ось виставлений портрет запорозького козака, писаний олійними фарбами на... половині кімнатних дверей.

Цікава його історія. Дмитро Іванович приятелював з відомим мистцем І. Ріпіним. Коли Яворницький був студентом у Петербурзі, він часто зустрічався з великим мистцем, і цей намалював йому на дверях його кімнати цей портрет. Коли ж Яворницький вирушав на Україну й хотів забрати в собою портрет, господар мешкання запротестував. Справа опинилася в суді, що виніс „соломонівську“ постанову: розплятати надвоє; господареві дісталася лише козацькі ноги...

Поетичне замилування до української старовини буяло в серці Яворницького...

Грубо, в атмосфері трагедії, Яворницького усунули більшовики від керування музеєм. У музеї загніздилася зграя якихось то недолітніх пройдисвітів — „вчених“ марксистів. Дослівно все в музеї було поперекидуване догори ногами: в музеї була створена нова марксистська класифікація; експонати були розміщені для показу „у розрізі класової суспільної боротьби“ (як вступ до „бевкласової“ суспільності „великої сталінської епохи“) — цією ідіотською ідеєю покалічили музей і до значної міри вшало зацікавлення ним в очах відвідувачів. А церковний його відділ з багатьма експонатами запорозьких ікон було цілковито заборонено оглядати й закрито.

Усе це болуче відбилось на Яворницькому. Він став провадити замкнений, відлюдний спосіб життя, уникати людей, всупереч своїй колишній товаришності. Почав хворіти, слабшав зір.

Але тяжкий стан, викликаний більшовицьким ванапащенням і сполученням в ним розгромом культури та інтелігенції не позбавив Яворницького цілковито працездатності. Він далі працював вдома: приваблював матеріали до українського сівяництва й показував мені карточки з цими матеріалами. Я відвідував його вдома; щоби прикрасити останні його роки, дарував йому інколи, знаючи його пристрасть до збірок, унікальні книги. Будинок його, що в середині також нагадував невеличкий музей, був багатий на коштовні археологічні речі. На стіні передпокою були олійними фарбами написані сцени з запорозького побуту. Підчас відвідин у Яворницького знаний мистець-баталіст Самокиш - Судковський надіслав йому експромтом ковачу голову в чеприці. Яворницький мав замилування до малярства й розумівся на ньому.

Він показував мені листи Ріпина, а якими листувався майже аж до самої смерті останнього.

Останнього разу, відпроваджуючи мене на ганок, Дмитро Іванович поднявся кривь алею тополів вздовж берегів Дніпра й пражним голосом з доброю диакцією, прочитав якийсь лірничий уривок :

„Гей, гей, далеко на шляху
Здіймається, куриться . . .

Коли в Дніпропетровську пролунала смутна вістка про смерть академіка, не багато уважалося провести його в останню дорогу. Похоронна процесія, що її взяв під дбайливу опіку большевицькі „батьки міста“, блищала збільшеною кількістю міліції.

Може небагато мешканців Дніпропетровська знають історію походження знаменитого образу Ріпина „Запорозькі козаци пишуть лист до турецького султана“, сполучену з іменем Яворницького. Центральна постать цієї картини — писар, остріжений у скобку, був написаний з Яворницького, що брав діяльну участь у створенні картини. Цікава також історія створення центральної постаті запорожця в голешою головою, що лежать на боці. Натурщиком Ріпину послужав один знайомий Яворницького, що ніяк не згоджувався позувати для картини. Тоді Ріпин і Яворницький пішли на хитрощі : вони, знаючи пристрасть цього негідливого пана до старовинних монет, дали йому розглядати збірку таких. Підчас цих студій Ріпин крадькома й зробив з нього зашицтовання, а яких і був створений колоритний портрет запорожця для картини.

(Донецький Вестник 15. 8. 43).

О. ВЕРЕТЕНЧЕНКО

Із спадщини В. Свідзінського

Як дивний скарб, я зберігаю книгу венадрукованих поезій мого доброго навчителя і часто згадую слова —

Три радості у мене неодіймані :

Самотність, труд, мовчання . . .

Так! Він завжди був самотнім. Його життя завжди нагадує мені життя Петрарки і Данте . . .

Я забуваю : в цій хвилині
Далека ти. Не в цім краю
Твій погляд мильй, темно-синій,
Світлив на молодість мою.
Вечірне небо навівав
Неабутніх мрій, дивочних дум . . .
Я забуваю — все минав,
Як блиск роси, як вітру шум.

Туга за померлою дружиною проймає всю творчість Володимира Свідзінського, і ці рядки із його другої збірки „Вересень“ (1927. р.) так само увійшли й до останньої книжки — „Поезії“ (1940. р.).

Спершу В. Свідзінського мало звали навіть в літературних колах.

І справді. Виключна оригінальність мислення, найдобріша музика українського слова, витончена майстерність віршу, — притаманні лише йому. Чарівна містична балада і мрійна казка про любов — його улюблені жанри. Це співець уявних речей, поет європейської міри, людина широкого діявзону, глибокої ерудиції.

В. Свідзінський зробив багато перекладів : „Оповідання про п'ять поколінь“ (з поеми Гевіода „Робота й дні“), „Сонців палац“ (з поеми Овідія „Метаморфози“), „Русалка“ з Готфріда Келлера, „Слово про Ігорів похід“ та ін. Можна з повним

правом назвати класичними його переклади Аристофанових комедій „Хмари“, „Жаба“, та „Оси“, що вийшли окремим виданням 1937. року.

Незадовго до початку війни В. Свіданський вивічав блискучий переклад віршованої п'єси Льюїс де Вега „Фуенте Овехуна“ („Овече джерело“) і невідомо, чи зберігся цей дивний шедевр, а якого мені довелося вписати лише окремі рядки.

Ми глибоко вражені трагічною загибеллю поета. Все життя віддав він для святої поезії, ніколи не втручався в політику, але більшовики сяломіць вивезли його в Харкова, як багатьох інших українських письменників. Очевидці розповідають, що він згорів в одному бараці, який запалили занадто червоні кати, втікаючи від неминучої поари німецьких військ.

Дорогоцінна спадщина В. Свіданського покищо не зібрана. Маємо лише 96 ненадрукованих поезій, дві з них і подаємо до уваги шановних читачів нашого часопису.

Баляда

Падає місто в імлисте море,
Колінаючись, як корабель.
Зловіщо дивиться поповаєнь-мороз
Снова пустельних смель.
Тонуть у морі башти, мечеті,
Прадавні брами, рубчасті дома,
І пальм рівностанних високі намети
В тумані нахнуть підводної тьми.
В нагірних палатах плаче князівна.
Рука не зриває напружених струн.
Сумує край неї голуб безгнівний,
Друг її вірний, сивий буркун.
От вийшли ворі — а міста немає,
Лиш води рівно лежать, як став.
І тихо плаває, до місяця грає
Померклим сріблом парчевий рукав.

1938. р.

* * *

Тінь на пісок набережний упала, —
Не одірвати її від піску;
Не одірвати її від мислі печалі,
Як спогадую руку тонку;
Руку тонку, і вечір осінній,
І траву намогильної шовк . . .
Все непотрібне в цій круві тлінній,
Дорогоцінна повік любов.
Як васіяло б усе невгасанно, —
Світло спалнуло б на кожному стеблі, —
Кола б, здолавши закон неодолааний,
Голос твій знов завував на землі.
О, я беріг би кожен твій подих . . .
Не відстрахнули б ми радість хвистку.
Мислі, жадання були б у згоді,
Як два зерна в однім колоску.
Падають гори, зникають ріки,
Сходять краса з молодого лица,
Сохне, як травка, дуб великий, —
Мрія любови не знає кінця.

1936. р.

М. КУРЕНІВЕЦЬ

Доповнення.

Володимир Юхимович Свіданський нар. р. 1885. жовтня 9-го дня в с. Маянів Вінницької округи на Поділлі. Дитинство перейшло в с. Мармолинцях колишнього Лятичівського повіту, недалеко містечка Межибожа.

Нижчу освіту здобув у духовній школі в містечку Тиврові, Вінницького повіту, потім закінчив подільську семінарію у Кам'янці та Київський Комерційний Інститут.

По закінченні освіти служив у земстві, підчас першої світової війни два роки перебував у Галичині. По скінченні війни служив у видавничім відділі Подільської Народньої (Земської) Управи. З 3 листопада р. 1925. служив у Харкові у Державнім Видавництві України.

Перший друкований його твір, вірш „Давно, давно тебе я жду“ був уміщений у Київським модерністичним місячнику „Українська Хата“ в січні р. 1919. Вдруге він виступив друком 8 років по тім — аж у р. 1920. навесні, коли кам'янецький студентський журнал „Нова Думка“ (ч. 3) умістив одну його пісню („І знов в душі моїй“).

Перша його збірка віршів п. н. „Ліричні поезії“ вийшла у Кам'янці р. 1922. (34 сторінки).

Друкував й у дальших роках дуже рідко свої поезії по літературних журналах 20-тих років. У знаній праці М. Яшека „Українська література за 10 літ. 1917—27“, т. I., в якій ми беремо ці життєписні дані щодо В. С., зазначено, також, що його вірш „На забутім хуторі“ був уміщений у Київським двоотижневнику „Нова Громада“ ч. 21—21 р. 1926, отже, мабуть, у листопаді того року. Далі кілька поезій умістив харківський місячник „Червоний Шлях“ у жовтні р. 1926.

Не помічала В. Свідвінського довший час на Східних Землях. Але тим більш невзаний був він на Західних та на еміграції, куди його збірки не дісталися.

Кілька років тому, збираючи матеріал для Антології сучасної української поезії, я знайшов кілька уривків з його творів наведених у дуже нечисленних (лише двох!) рецензіях на його збірки.

У травневій книзі „Червоного Шляху“ за р. 1923. Василь Сонціт (Валеріян Поліщук) навів у своїй рецензії на „Ліричні поезії“ В. С. закінчення одного сонету цього автора. Ці коротенькі шість рядків давали такий яскравий образ пустельного ватишкучого коло спустілого подільського палацу, що не можна було сумніватися, що перед нами уривок з твору, на жаль, невзаного, але дуже цікавого й видатного поета:

Черет і осока обняли сонний став
І пусто скрізь. Лиш дівчинка порою
В забутий парк забрівши самотою

На галяві серед високих трав,
Коли південь ввільскує й палає,
Із бабки срібної вінок собі сплітає.

У другій рецензії, що її написав Яків Савченко („З поточної художньої літератури“, Життя і Революція, Київ, Жовтень 1928) справоду появив збірка „Вересень“ знаходимо ще два коротеньких вірші В. С.

У цих віршах вражає велика восередженість чуття і вислову та стоїчний песимізм автора:

Ми в ніч зайшли. Зоря погасла нам.
Наш світлий день замовк і одійшов.
Над нами смерть склонилася. А там
На сході нашому, воря сіяє знов.

Нехай воєн ворів молодим,
Як нам колись. А ти — добача тьма.
О брате мій, в останнє спом'янім,
Як золотелись ми.

У другім вірші такий самий настрій і та ж сама досконалість вислову:

Не метав огнів блискавиця
В замисленім співі моїм,
А ві бою смертельна кривця
Не гремить і не іскрить у нім.

Я плеканець полів сумовитих
І тиші грабових гаїв.
Я над овером днів пережитих
Віти серця глибоко склонив.

Правда про Всесвітню Церкву

В книжці „Проблем“ за місяці липень—серпень на сторонах 460—462 поміщена стаття п. доц. Я. Моралевача „Автокефалія у Всесвітній Церкві“, в якій дозволено між іншим й такі вирази: „Головою Церкви є Христос, який жадних намісників не має“, що в західній Церкві „запанував принцип імперіялізму“, легендою наввано, „що нібито апостол Петро був апостолом римським“ і т. д.

Після моєї думки ця стаття не на місці, бо вона ображає основні засади греко-католицької віри, до якої належить і велика частина українського народу, уважаємо потрібним указати на помилки автора.

Автор статті цитує деякі слова Христа, як напр. „Йдіть навчати всі народи“ (Мат. 28, 19), але вже не цитує дальші слова Христа, якими приказує „додержувати всього, що заповідав“ (Мат. 28, 20). Не цитує, що вже перед тим сказав Христос до Петра: „Тя єси Петр і на цьому камені збудую Церкву мою, і ворота пекельні не подужають її“ (Мат. 16, 18). Не цитує також слів Христа про „ключі царства небесного“, які передав Петрові. „І дам Я тобі ключі царства небесного; і що зв'яжеш на землі, буде зв'язане на небі; а що розв'яжеш на землі, буде розв'язане на небі“ (Мат. 16, 19). Не цитує також слів Христа, якими й по воскресенні своїм віддав головну владу Церкви Петрові, коли сказав йому: „паци ягнята мої“, „паци вівці мої“ (Ів. 21, 15—17). Історія доказує, що Петро був головою Церкви. Як пише св. Іван Золотоустий, Петро, як вірний слуга Христа, що йому передано ведення дому, зарядив вибір нового апостола (Діян. Св. ап. 1). Св. Петро виступив, як перший, дня Зіслання св. Духа, по словам св. Єфрема, як оборонець і „як начальник вірних та апостолів“. За Христа Петро дістався, як перший з апостолів, до темниці. (Діян. 4). Петро зробив перше чудо із апостолів і він устачовив першу кару проти Анаїї (Діян. 3). Петро отворив царство Боже для поган, коли навернув Карнелія (Діян. 10). Петро відвідує перші церковні общини й підкріплює вірних у вірі (Діян. 9, 32), до чого додає св. Іван Золотоустий: „Як воведа своє військо“. До Петра спішив св. апостол Павло в Єрусалим (Гал. 1, 18). Петро рішив на першій соборі в Єрусалимі про обов'язковість жидівського закону (Діян. 14).

Вже апостоли признали примат Петра, як це ясно із св. Письма, напр. „і пустилась за ним Сімон і ті, що з ним“ (Марк. 1, 37) або: „ставши ж Петр з одинацятьма...“ (Діян. 2, 14) і „Петр і апостоли“ (Діян. 5, 29) і т. д. Євангелисти все на першій місці споминають св. Петра. Напр. Матеї виразно говорить, хто в першій: „На ім'я ж 12 апостолів були: первий Сімон, що прозвано Петром...“ (Мат. 10, 2).

Примат Петра признають всі Отці Церкви, так напр. Св. Кипріяв пише: „Хто відрветься від престолу Петра, що на шім була основана Церква, чи може вірити, що належить до Церкви Христа? (De unit Eccl). Так і св. Ігнатій, наслідник Петра на престолі єпископа Антіохійського вітає римську Церкву, як основницю всіх Церков на світі (Epist ad Rom c. 1) Оригенес зове Петра „скалою, на якій Христос заложив Церкву свою“. Можна би навести ще багато цитатів св. Василя Вел. св. Івана Золотоустого, св. Єфрема і т. д., але на це тут не мавмо місця.

Хто відвідав катакомби в Римі, той міг і доказами каменів підземних переконатися про першенство св. Петра, як напр. Образи Петра, як нового Ноя, як архиврейського вступника Христа, як Мойсея і т. д. Престіл св. Петра, як римського єпископа, захоронився в катакомбах і тепер знаходиться в Церкві св. Петра.

Примат св. Петра і його наслідників доказують всі вселенські собори Церкви. Так вже перший собор в Ніцеї ствердив, що „Петро був головою апостолів“.

Наслідники Петра на римській престолі уживали свою владу першенства для захоронення єдності Церкви. Так напр., коли в першому столітті настали сюрси в Коринті, не звернувшись для вирішення спорів до ап. Євангеліста Івана, що тоді ще жив і управляв церквою в Ефезі, але до Климента, єпископа римського, вже третього наслідника св. Петра.

Що Церков Христова буде мати багато неприятелів, це передповів сам Христос, і якрав і напр. славний філософ російський Солов'єв в тім переслідуванні бачив головний доказ правдивості Церкви.

Не можна й думати, щоб Христос заложив Церкву свою без певної організації, а особливо без єдності. Коли Петро в скалою Христа, тоді Церква не може остатися без скали, без наслідника Петра. А тою основою, тою скалою, є наслідник Петра, що в осередком єдності віри, так, як сонце в осередком теплоти.

Приває автор, що „на першому й другому вселенському соборі, де були теж представники папи римського, ухвалено символ віри“, але вже не пише про те, що після того символу, правдива Церква Христова має бути одна, свята, соборна і апостольська, і чи може похвалитися тами критеріями інша церква, як та, що в зв'язана скалою Петра?

Хто бачив в Рамі приходити до церкви св. Петра паломників із цілого світа, білих, жовтих, чорних і т. д., той міг переконатися, де є єдність, яка так потрібна. Чи може навчатися святою церква, що відірвалася від скали Петра? І колись славна церква предків наших, що дарувала св. Володимира й других святих, відтак під впливом московської церкви, що не лиш відірвалася від скали Петра, але й воювала проти неї, дійшла до такого упадку релігійності, що став у москалів можливим нігілізм і більшевизм. Одан український письменник, бувший богослов православної духовної семінарії на Україні, сам про себе пише оттак: „Задичавши... шістьлітню духовну семінарію, де я бачив стільки негативних виявів недовірства, блюзнівства і аморальності, я, як і звичайно те буває, відносив практик ті факти на рахунок самої релігії. Отже, вийшов я з духовної школи... повним левем-бязбожником“ (Вас. Королів-Старий: Згадка про мою смерть, 28 ст. В-во „Пробов“). Лиш під світлом об'єктивної критики релігійного упадку нашого народу можемо порозуміти деякі їдкі слова Шевченка на адресу певної частини української інтелігенції.

І Франко не без причини відсуджував сліпоту ведучих народу.

Лиш сліпий не бачить, чому карає Господь Бог наш варід від того часу, а особливо ті околиці наші, від коли й де в наслідок розірвання зносів з центром Церкви Христової, підпадає віра. Чи не повинен кожний із нас задуматися над причинами нашої народньої трагедії?

Святість вимагає передовсім моральної єдності, вимагає абсолютної моральності після вічних законів Божих, і чи можлива така єдність після вихваленого автором принципу націоналізації церков? Коли б повстало стільки моральностей, скільки націй, або держав? Здоровий інстинкт нашого народу при кожній нагоді проявив стремління наше до звільнення з-під шкідливої опіки царського православ'я, як це доказує участь архієпископа Петра на I. Ліонському соборі (1245) коронація князя Данила короною папи римського (1253), участь Ізидора, митрополита „Всея Русі“ на Фераро-Флорентійському соборі (1440), Берестейська унія (1596) і т. д.

Російський царизм послідовно нищив державну думку в Україні і для того ослаблював і духовне життя, переслідував всякі ав'яки в Рамі і т. д., але через те також підкопав і моральну силу самого російського народу. Коли папа Лев XIII., бажаючи працювати для навернення Росії до соборної християнської Церкви, вислав у Росію Італійського славіста та церковного історика Аврелія Пальмері; цей перестудіював передовсім українську літературу та особисто познакомився з обставинами православ'я і написав велику працю про це. Констатує там, що в Росії неможлива успішна праця для об'єднання християн з соборною Церквою, доки там церква є в службах царизму і російського націоналізму. Подає там, що традицію широго християнства знайшов передовсім в Україні й що там найскорше могла б здійснитися надія на оновлення церковної єдності. Вказує він й на змагання українських церковних діячів до звільнення церкви з-під кайданів царизму. Констатує Пальмері внутрішню гнилість царизму і пророчими словами твердить, що ця гнилість доведе до страшного перевороту, що в нім з'явиться не лиш царизм, але і його урядове православ'я. Як це доказують новіші часи, так і сталося, й нині настає час нової розбудови християнства від коріння після традиції св. Володимира Вел. і світил східної Церкви св. Василя Вел. Атанасія, Золотоустого й др. Російська православна церква, ставши лиш підчиненим урядовим апаратом царизму, не могла розвивати правдиве духовне життя, що веде до правдивої святості, тому й поширилася там вишня обрядовість, а особливо в кругах інтелігенції холодність у вірі.

Чи може горорити про соборність така церква, яка відірвалася від соборної Церкви і в церквою лиш одної нації, або частини нації?

Чи може доказувати своє апостольське походження церква, що так часто зривала свої відносини й від самого царгородського патріархату? Кілько разів проголосила свою незалежність від того патріархату московська митрополія?

Приходили часи страшних погромів і на держави західних християнських народів, але такого зруйнування не пережили вони, як напр. Візантія, або новіша Росія.

Християнська віра, коли може нільно працювати, є всюди найсильнішою підвальною культури, а передовсім моральної культури. Соборна християнська Церква,

не лиш теоретично голосить всім народам однакову, на вічних Божих приказах основану моральність, але й в данах конкретних випадках показує блудні напрями якоїсь теорії; як напр. енцикліка папа Льва XIII. „Рерум новарум“ про соціальне й робітниче питання, або енцикліка папи Пія XI. про комунізм, або про виховання молоді, про подружжя і т. д., указали на глибокі моральні сторони цих питань, отворили людям очі і направили наукову та політичну чинність на правильну дорогу, й там, де їх послухали, захоронили населення від більших потрясень.

Роздумуймо щиро над питаннями причин страшних погромів, які пережив наш нарід. Кожний мусить признати, що українська Церква, відірвана від соборної, не могла впливати на життя так, як це може робити соборна Церква, що свою орієнтацію зміг голосати та обороняти й проти пануючих над меншими народами. Хоч українська література була перейнята взагалі християнським духом, точ по словах Драгоманова „біблія панувала над системою думок самого Шевченка“, в творах нашого пророка находимо рішучі спротиви проти „бездушного“ православ'я і „його московських служителів“; як це констатує професор Дм. Дорошенко, „офіційна православна Церква, на думку Шевченка, викривлювала й жертвила Христову науку любови“ (Д. Дорошенко: Православна церква, 46). В тім своїм творі признає наш шановний історик і великі заслуги греко-кат. Церква, яка, не лиш захоронила, але й успішно розвивала українську національну свідомість.

Українська православна церква, відірвана від центру християнства, втратила можливість відкликати до соборної Церкви проти змішування урядів в релігійно-моральній справі Церкви; разом втратила й дипломатичну оборону зі сторони соборної Церкви. А що головне, — втратила дружину внутрішнього життя релігії. А коли Церква не піддержувана прикладом та ініціативою соборної Церкви, де розвивається здорове громадянське життя, тоді на поверхню висувуються одиниці гірші, висувуються й найгірші демагоги, що не слухають розумного слова, не терплять критики.

Від будучого міжнароднього звінновання може очікувати наш нарід лиш тоді своє краще майбутнє, коли до того будемо приготовлені, коли там будемо мати своїх виступників, коли й наш нарід буде належати до тої найбільшої моральної спільноти, яка посередньо, або безпосередньо веде культурне життя світу і яка подає народам свою незалежною моральною культурою найсильнішу й найціннішу оборону справедливих інтересів.

Тому й уважаємо між всіма думками, що в нас новіше вивдигнулися, найкращою: ініціативу львівського греко-кат. митрополита гр. Андрея Шептицького, якою він у своїй відозві р. 1941. проголосив, що „греко-католики простягають руку до згоди і всім українцям пропонують програму релігійного помирення“.

Нажаль, ця щира відозва не знайшла заслуженого відгону. Довго мовчали православні, а коли заговорили, одні відповідали так, що православних українців є більше, як греко-католиків, другі скавали, що треба вернутися до етапу в передофіційного розпаду православної церкви (XVI. в.); були й такі відповіді, що унія непопулярна між православною інтелігенцією і що релігійна полеміка сам часом небажана; були й такі, що відповіли питанням: чому би підчинилася Укр. церква Римові, коли внаволялася в-під Москви? Взагалі на це релігійне і культурне питання давалися відповіді передовсім в політичній точці погляду і чуттєво.

Оборону православ'я зі сторони православних уважаю я природнім обов'язком, і коли вона походить з релігійного переконання, вона скоро може довести до бажаного спільного знаменника; але не можна признати оправнення оборони православ'я таким, що віру свою вже втратила. Хто сам не віряє і, може, найважливіші правди своєї віри не знає, той повинен би бути настільки чесним, щоб не мішався до справи віруючих. А віруючі повинні би признати актуальність цього питання нині, коли вже не притискає нас царям, і коли вирішиться доля народу на століття. До успішного вирішення цього питання має бути першим кроком: втворення народньої єдності у найважливіших питаннях через злуку народу з найбільшою моральною спільнотою світа. Це залежить лиш від нас самих. І колиб наша державність не здійснилася після наших бажань, і в тім випадку релігійна єдність принесла би великі вигоди, передовсім культурні, які піднесли би національну свідомість і солідарність.

Хто щиро любить свою націю, той повинен би щодня повторяти слова молитви, яку видав папа Пій XI, в котрій просить, „щоб наш благородний нарід, увільнений від тяжкої неволі, вернув до єдиної вісчарі... та щоб заван радости й пошани в єдності св. Церкви“.

Літературні й україністичні матеріали по газетах

XV.

„Маргородські Вісті“ 14. березня ц. р. містять велику статтю Сергія Кокота „Тарас Шевченко під большевицьким обухом“, 1. квітня — вірш М. Степового „Стрічаймо, друзі, працю весну“, 4. й 8. квітня довший репортаж В. Страхова „Що було в Харкові“. У великоднім числі часопису, що вийшло 25. квітня, уміщені вірші Мих. Степового „Христос воскрес“, Олега Зуєвського та невідомий вірш „Наше гасло (Вітри весняні мчать над рідною землею)“, дорожні спогади Миколи Чаленка „До місць Старої та Нової Січі“ (нотатки туриста), фейлетон Маркіяна Обичайки „Пригода з жилеткою“ та репортаж з с. Матяшівки. 1. травня ця газета містить статтю-огляд М. Гопала „О. Кобилянська і Україна“, 6. травня рецензія Мих. Степового на „Нові Обрії“ М. Ситника та на „Прелюдії“ І. Коваліва; 16. травня пригадку-нотатку М. Ш. „Й. М. Бодяньський“, нарис В. Пелеха „Брати“ та вірш Олега Зуєвського „Ластівка“; 20. травня — пригадку М. Ш. про М. Максимовича, вірш О. Зуєвського „Весняний грім“ та рецензію І. К-ко на виставу „Простака“ Василя Гоголя; 23. травня — статтю Н. Білоскурської про Б. Грінченка, оповідання О. Зуєвського „Дмитрова знахідка“, репортаж І. Кувьменка про Великі Сорочинці й статтю М. Ш. „Походження наших імен та прізвищ“; 27. травня пригадку Н. Білоскурської про І. Рудченка; 30. травня статтю М. Ш. про Данила Апостола; 3. червня пригадку М. Ш. про званого українського діяча та бібліографа Михайла Комарова; 6. червня статтю Дж. С. „Вивчаймо свою мову, дбаймо про чистоту її“, репортаж І. К. про с. Климове, оповідання О. Зуєвського з сонобуту „Дві жертви“, довшу статтю М. М. про поета й вченого етнографа М. Обідного (1889—1938), що походив в Миргороду, а вмер у Мукачеві, де був головою й засновником місцевого етнографічного товариства; в куточку гумору в цьому числі знаходимо сатиричні вірші Ів. Гірчичі „Податки“ — написані стилем Руданського. Довший історичний нарис М. Вишневого „Миргородщина“ містився у МВ від 10-го до 17. червня, чч. 39—41 (173—175); 10. червня тут уміщений вірш О. Зуєвського „Літо“, 13. червня — Костя Бандура „Як війдуть зорі вечірні“, 23. червня — два сонети О. Зуєвського, вірш І. Ницети „Літом“, оповідання П. Бакала „Почули“; 27. червня — оповідання О. Зуєвського з сонобуту „Квіти“. 1. липня часопис містить вступну статтю О. Зуєвського „Невмируща сла“ — про українську літературу, з нагоди конференції редакторів у Харкові, спогади Н. Б. в даню перед р. 1914 минулого „Від Миргорода до Карпат“, 2. липня пригадку М. Ш. „Бантиш-Каменський“. 4. липня фейлетон Маркіяна Обичайки „Хіба в крайній“, 11. липня анонімову новелу „Кривниця“ та нотатки глядача про виставу „Майської ночі“ в місцевім театрі.

25. липня цей часопис містить нарис А. Хуторського „Брати“, статтю Ю. Бойка про Чупрянку, вірші Олега Зуєвського („І знов тоді, як будуть перші сливи“), репортаж Ів. Б. „Зелені острови“ — про залені хуторі Шпшащини та їх минуле за страхіть голодного 1933. року, статтю-пригадку М. М. „В. С. Олександрів“, з нагоди 50-ліття смерті автора оперет („За Немаць іду“, „Ой не ходи, Грицю“) й трагедії „Правдиве кохання“. 27. липня часопис умістив гостру статтю П. Дебелого п. н. „Мистецтво чи балаганщина?“ про концерт цигансько-російського Полтавського ансамблю пісні й танцю в Миргороді. 29. липня „Мирг. В.“ умістили фейлетон Амвросія Тука „Большевицькі казки“, нарис О. Зуєвського „Будем жити“, рецензію І. Б. „Дитяча постановка на сцені Миргородського театру“ — про виставу „Кози-дереви“ українським дитячим хором під кер. пані О. Ф. Заноздря, 30. липня — невеличку інформаційну статтю Г. Завадовича „Робота Київського театру“, 1. серпня — некролог популярної місцевої лікарки М. М. Доброволенко,

Харківська „Нова Україна“, що тепер виходить у Полтаві, 16. червня містить статтю Віктора Царівника про Харків п. н. „Невмируще місто“ й статтю про виставку української преси в Галичині, число від неділі 20. червня (104, загальної, від початку видання нумерації ч. 418) цілком присвячене конференції українських письменників. Цій конференції присвячена й вступна стаття проф. Олексія Парадиського „Камо грядешь?“, що виходить з знаних гасел Миколи Хвильового. Далі тут вміщені доповідь В. Петрова про сучасний стан української поезії, доповідь вондерфюрера дра Марко, доповідь М. Купянського „Большевицька русифікація україн-

ської мови" й короткий репортаж „На конференції“ П. Гнатченка. 27. червня цей часопис містить початок спогадів Аркадія Любченка про М. Хвильового „Його таємниця“, нотатку-пригадку Г. Репетина про званого полтавського українця Вол. Щепотьєва, репортажі В. Степового „Вітер Ів-ва Дніпра“ та Галини Долянської „Жита половинот“, короткий некролог Олександра Ів. Семенова (1908—1943), репортера співробітника цієї газети. Починаючи від 4. липня цей часопис став тижневиком. 11. липня часопис містить статтю Віктора Царинника „У річницю чорної дати“, Д. Хоружого „Свідки полтавського бою“, фейлетон Анатолія Гака „Кочубей“, статтю О. Веретенченка „Із спадщини В. Свідзінського“, репортаж Д. Ніценка „Опішнянські ганчарі“, новелю Євгена Гарана „Васько“, допис Н. Щербини з Києва „Друга мистецька виставка“, репортаж Г. Долянської з Кременчуцької Келеберди „Рибалки на Дніпрі. 18. липня цей тижневик містить статтю О. Веретенченка „Морські походи запорожців“, нотатку П. Кочура „З неопублікованої спадщини М. К. Зерова“ з вступним перекладом двох сонетів Ронсара та Дю-Белле, допис з Києва Г. Завядовача „Шляхи нашого театру“, з Херсону — Павла Хуторського п. в. „Херсонські скарби“ — про багатство збірок херсонського музею, репортаж Д. Павленка „Наше Дніпропетровське“, нарис В. Степового „Христини“, статтю проф. С. Іллічевського „Літо в природі“, Н. Ільїнського „Природні ресурси України. Манган“. 25. липня були в „Новій Україні“ уміщені репортажі В. Дністряка „Село співає“ та В. Степового „Стиглий колос“, нотатка Г. Дуткевича „Львівські журнали“ („Дорога“, „Наші дні“). 1. серпня — стаття Всеволода Царинника „Перед лицем великих дат“, Віктора Царинника „Володимир Великий“, Єлифанченка „З історії Маріюполя“, малий фейлетон М. Січовика „Катюшники“, дорожній репортаж Л. Григоровою „На півдні“, Панаса Бута „У Шкаловіці“, В. Державіна „З літературного життя Києва“, де подано характеристику творчості лірика Ю. Буряківця та прозаїків Ю. Кандієва та Гордійчука, та „Уривок з спогадів“ Миколи Чернявського про аятемовання Гетьмана Івана Мазепи в Катеринославському соборі в р. 1885. чи 1886. Автор спогадів — званий старий (нар. 1868. р.) український повістяр, що за нього останніми часами не було чути, були лише відомості про його заслання. Тепер ніби можна сподіватися, що він щасливо увільніть від большевицьких погромів останніх років.

У таращанським „Відродженні“ від 16. 11. 41. знаходимо вірші В. Гаєвого, нарис Дм. Волинця, 19. 12. 41. нарис В. К. „Подоланка“.

У коногонським „Визволенню“ 30. 8. 42. уміщені вірші М. Солдатенка „Шляхом життя“, стаття В. „Богдан Хмельницький“, 20. 9. 42. — стаття В. про Коцюбинського, 15. 11. 42. — гумористичне оповідання М. Олександренка з часів колективізації „Історія з тинном“, вірші М. Шовльма, нариса Миколи Келіна, 22. 11. 42. — стаття, Т. про виклятого Михайлом Драгомановим та большевиками українського романиста й повістяра Івана Нечуя-Левицького.

Працький двотижневик „Кавачий Вестник“ 1. й 15. травня цього року містить спогади полк. Максима Недбайвського „Екатеринодар в 80-х годах прошлого столетия“, а 1. й 15. серпня — початки дуже докладної й поважної статті Автона Чорного „История бандури на Кубани“.

Берлінський тижневик „Голос“ 31. січня ц. р. умістив оригінальний допис Ол. Флоринського з Камінця на Поділлі п. в. „Маленьке місто“, 21. лютого — передрук статті Анатолія Гака (з харківської „Нової України“) „Страчене серце (До 3-ої річниці з дня смерті Якова Мамонтова)“ — про званого українського драматурга-модерніста, 14. березня — статтю Ю. Музиченка „Проблема Шевченка (Нотатки читача)“, 21. березня — Ю. Косача „Перший український заслонець в Уфі“ (Гр. Винський), 11. квітня — Ю. Музиченка „Поезія Олеса“, 18. липня — Ол. Флоринського „Микола Бурачек“, 25. липня — В. Б. „Творчість Федора Ємця“, з кількома репродукціями праць цього українського різьбяр.

Тижневик „Заславський Вістник“ в лютому-квітні місяцях ц. р. містив початок оповідання Федора Дудка „У хуртовину“, що під навою „У заметіль“ друкувалося й по інших волинських часописах. 22. квітня ц. р. в цьому часописі зміщена докладна рецензія Вс. Сахнюка на виставу „Хмари“ А. Суходольського у заславському міському театрі. 25. квітня тут уміщений ліричний (непідписаний) фейлетон „У Великодню ніч“, 13. червня фейлетон такого самого стилю М. К. „Зелені свята“.

Бердичівський часопис „Нова Доба“ (виходить двічі на тиждень), в якому давніше найпомітнішими були інколи справді блискучі сатиричні фейлетони В. Демчицького й репортажі В. Семенюка, у березні-квітні ц. р. друкувалися початки оповідання Ф. Дудка „У заметіль“; 12. травня часопис умістив репортаж В. Семенюка

„Катеринівка“ — про недолю одного волинського села за большевиану. 9. червня — докладний розбір С. вистави „Шпанської мушки“ Сабурова у постанові Ярмольюка. У ч. 65(260) в 7. серпня часопис почав друкувати уривки з оповідання Володимира Семенюка п. в. „Представник в центрі“ в „суспільного й інтимного життя советської середньої і частково вищої верхівки“.

Луцький тижневик „Український Голос“ 7. травня ц. р. (ч. 20(87) містить філософічно-ліричний фейлетон-спомини М. П. „Там, де горів огонь батьків“, 21. травня — нарис К. С. „Бабуня Христа“ — про стареньку селянку, почаївську прочанку, 28. травня критичний фейлетон П. Б. „Поет гвіву“ — про збірку віршів Мих. Ситника „Нові Обрії“, 11. червня — статтю М. П. „Рінь“ — про поезію О. Ольжича, 9. липня — статтю Неофіта Кибалюка „Наталка Полтавка“ в Петербурзі, про виступ українського театру М. Кропивницького у столиці Росії в середині 1880-тих років, написану на підставі оповідань М. К. Садовського в Кам'янці-Подільському в 1919. р., 16. липня — статтю Ю. Бойка про поета й повстанця Гр. Чурилку († 1921), 23. липня — анонімний фейлетон „Полоніють життя“, 30. липня — невіддану статтю-фейлетон „Леся Українка“, в нагоду 30-х роковин її смерті, 6. серпня — невідданий фейлетон „80. років української опери“.

„Вінницькі Вісті“ в 22. липня 1943. р. містять спогади про Лесю Українку Юрія Стрижавського автора популярного перед роком 1914. опов. „Під крилами церков“ п. в. „Незалим, тихим словом“, власне скорше згадки про похорон поетки, труну якої на Байковий цвинтар відпровадив римо-католицький священник Жміродський, що й виголосив над могилою її казання по-українському, за що мав неприємності від російського уряду. Крім цього в цій статті є й дуже цікаві віркування на тему „західно-європейськості“ Л. Українки, зокрема у справі ставлення до релігії. Понад цим у цьому числі знаходимо вірші В. Тарноградського та спогади Ап. Трембовецького п. в. „Телеграми-блискавки“ — про дні втечі большевиків з Правобережної України в липні р. 1941.

„Львівські Вісті“ 13. травня містять рецензію Й. на виставку „Проліски“ М. Цуканової у постанові Г. Совачевої, 20. травня — статтю Б. Мелянського „Микола Голубець — журналіст“, 21. 5. — о. Р. Луканя „М. Голубець і Записки Чину Св. Василя Великого, 29. травня — нарис Гр. Стеценка „Меч і шолом (Акварелі)“, 27. й 29. 5. — о. Р. Луканя „Вистава укр. преси в Галичині 1848—1943“, 28. 5. — Др. Богд. Барвінського „З моїх спогадів про І. Франка“, 2. 6. — М. Островерхи — „Олена Кульчицька. З нагоди ретроспект. вистави“, 5. 5. — статтю В. М. Л. „Слово, що збудило Галичину. В століття см. М. Шашкевича“, нарис Івана Чига „Капітан хворай (З минулого), Гр. Шевчука „Сто років Молодця“, М. Островерхи „Обніжками поміж терен“ (репортаж в Криниці), М. Возняка про життя основника „народної торгівлі“ Аполона Ничая (1856—1918). Ця стаття-розвідка М. Возняка далі друкувалася в ЛВ 8, 9. й 10. 6. (чч. 127—129(547—549). Так саме продовжувався й друк вельми докладних бібліографічних нотаток о. Луканя про галицьку пресу 11. 6. Дня 29. 6. Л. В. умістили закінчення репортажу Ол. Надраги „Над Черемошем мандрують“; 1. 7. — Івана Шкварка „З перспективи двох років. Рефлексії колишнього в'язня НКВД“, 2. 7. — Івана Марчука „У ждальні смерті. Спомини в'язня“, 4—5. 7. — репортаж Ле „На слідах давнього скельного монастирка в Роатірі“.

„Волинь“ містить 13. 5. ц. р. нарис Невада „Синя хмарка“, 20. 5. — статтю (Р. Бжеського) про М. Вороного п. в. „Піонер українського модернізму“, 23. 5. — статтю П. Б. „Поет гвіву“ — про Михайла Ситника, 30. 5. Ол. Флоринського „Шевченко і Лисенко“, 3. 6. нарис про портретиста XVIII стол. Дм. Левицького (Син „Степової Александрії“), 6. 6. — статтю М. П. про творчість поета Ольжича п. в. „Рінь“ та фейлетон Мамута „На мистецькі теми“; 10, 13. й 17. 6. оповідання А. Давена „Свїчка на вітрові“; 4. 7. уривок з повісті Неофіта Кибалюка „Щербатий Келих“ п. в. „Над Сморчачем“.

Горлівська тижнева газета „Голос Донбасса“, що виходить російською мовою містить майже в кожному числі популярні статті в українській мові й україновважства. У ч. 21(78) в 28. травня ц. р. уміщена стаття „Видатний український драматург М. П. Старицький“, 4. червня часопис умістив статтю про українську архітектуру; 11. червня поруч в „російським“ фольклорним та літературним матеріалом про свято Івана Купала (уривок з Гоголя — „Вечір під Івана Купала“ та вірші А. Блока), часопис умістив уривок „Весняна ніч на Україні“ уривок з „Кармелюка“ Марка Вовчка, оповідання бабуні Г. З. Мовчанової в Сумщині про святкування дня Івана Купала за її мелододів, нотатку „Зелені свята та Іван Купало“ й уривки з віршів Л. Глібова („Стоїть гора високая“); 18 червня була вміщена стаття Степового „Українська

народня пісня", 25. червня — стаття „Початок письменства на Україні", 9. липня — стаття Софії Шадківської „Здійснення мрії", 23. липня — стаття Віктора Царенника „Мертві кличуть до боротьби" — про большевицькі вбивства у Вінниці. Так само зрідка цей часопис містить українською мовою хронікальні нотатки про українські культурні події (містецькі вистави, видання книжок).

Так само й юзівський „Донецький Вестник", один з найбільших часописів на сучасній Україні, містить матеріал в українській мові або статті з українськими тенденціями в російській мові. Відділ „По Україні" цілий подає матеріал в українській мові. У ч. 68(187) цього часопису в 22. червня ц. р. уміщений маленький фейлетон Анатолія Гака „Поганому виду нема стыду", й стаття про пасічництво на Україні — мабуть передрук з „Подолання". У ч. 74(193) в 11. липня ц. р. знаходимо вступну статтю проф. Олексія Парадиського про сучасну українську літературу „Камо грядеши" — російською переклад цієї статті, уміщеної з нагоди харківської наради українських письменників в „Новій Україні".

Рецензії

Н. АНТОНЕНКО. ЗА ДУХА НАЦІ. ЛЕСЯ УКРАЇНКА, ЖИТТЯ Й ТВОРЧИСТЬ (В 70 роковини народження). Українське Видавництво. Краків, 1941. Стор. 66.

У 70-ті роковини народження великої української поетки, перед двома роками вийшла у Кракові ця нова спроба освітлення її творчості й життя.

Життю й творчості Лесі Українки вже було присвячено кілька досить визначних праць (М. Драй-Хмара, Микола Зерова, А. Музичка, Б. Якубського — на сході України, Д. Донцова — на Західних Землях). Досі всеж бракує справді великої монографії, що докладно освітляла б життєпис поетки у першу чергу.

Автор цієї праці докладніше ніж його попередники, хоч всеж надто коротко, розглядає питання впливів на формування духового світу Лесі в часи її дитинства та молодості. Чи тут переважали впливи матері поетки — Олени Пчілки в літературі, чи впливи матераного брата — проф. М. Драгоманова, якому широко розповсюджена легенда приписує ролю духового батька Лесі? Микола Зеров це питання „учнівства" Лесі у свого дядька вирішує в той спосіб, що уважає, що вірним учнем Драгоманова, що сліпо тремався букви доктрин Драгоманова й далі не смів ступити ані кроку був лиш Михайло Павлик, у той час, як такі „учні" Драгоманова, як Іван Франко та Леся Українка не обмежили свого духового росту й розвитку вузькими торами драгоманівських ідей, а пішли значно далі чи навіть повсім іншими шляхами. Автор цієї книги у цьому питанні йде за автором посмертної статті про Олену Пчілку, уміщеної на сторінках львівського „Літературно - Наукового Вісника" у р. 1930, Дмитром Донцовим, що писав: „Три неватерті сліди лишила по собі Пчілка: як характер, як одна з дуже немногих різко очеркнених постатей української безовличности; як письменниця і журналістка нового українства, нарешті — як мати Лесі Українки, яка формувала її душу, горду й небуденну".

Олена Пчілка, як відомо, у себе вдома, зокрема у зносинах з дітьми, уживала виключно української мови. У той час (70-ті й 80-ті роки XIX століття) це було явище дуже рідке в шляхетсько-інтелігентських родинах тогочасного Києва. Володимир Самійленко у своїх спогадах (працька „Нова Україна", січень 1929) зазначає, що українська мова цілкомито панувала лише в родині Миколи Лисенка, Михайла Старицького, у Косачів, у Христини Вовчахи (дружини Федора Вовка, званого на еміграції в Парижі дослідника української етнографії та антропології) та у Вовків-Карачевських. Але в той час, як, скажемо, у Старицьких та Лисенків це діялося тому, що цього хотіли самі діти у цих мало авторитативних родинах, Олена Пчілка-Косачева провадила виховання дітей українською мовою в своїй твердої материнської волі.

Варто було б вяснити, чому саме так діялося виховання дітей в родині Косачів.

Сама Олена Пчілка дуже докладно вяснює у своїй „Автобіографії", як ця справа була поставлена в родині її батьків, де все навколо у старому Гадячі було українське, а коли в родині Драгоманових справа доходила до виховання підрослих вже дітей, то це вже провадилося чужою й далекою московщиною:

„Дитячі літа нам минали дуже втішно. Жила я в дуже близькій оточенні нашої

дворової челяді і взагалі дрібної гадяцької людности. А та полтавська повітова людність у ті давні часи значно більше зберігала українські властивості, ніж пізніше... Можна сказати, що українська течія оточувала нас могутньо; в усім там впливалося й наше власне через те, що ми не були штучно відірвані від того всього хатнім вихованням і всім нашим життям. Отже, українська пісня, а мама мала гарний голос, було ширі і все співає, — казка, приказка, народня обрядність і примовляння — то все в перших часах вашої свідомості дитячої було нашим доживком. Чи ж можна було нам не знати українського слова, коли воно просто так було нашою рідною притаманною стихією?

„Але з українським словом починала боротьбу з самого таки нашого дитинства друга течія — московська. У своїх споминах про мого брата Михайла Драгоманова я спиналася над цим, говорила вже про те змагання. Одначе не можу минути цього й тут, говорячи про своє життя. Я не знаю, як відбивалася у душі братовій та боротьба, а тут я вже добре знаю, як воно було, знаю добре й обставини в сім'ї нашій і можу доценту розглянутися в своїй власній душі, що саме в ній діялось.

„Перш за все скажу, що друга течія вдиралася в наше особисте життя ще, можна сказати, при самому нашому народженні, бо вже і самі наші імення родинні давано на зразок московський: „Міша, Ваня, Варя, Оля... Треба було казати „ма-мівька“, „папівька“, „тьотівька“, „бабушка“: теж якимось негарно адавалось, а треба було так називати.

Що більше ми підростали, то більше вимагала тая московщина, хоч ніхто нам не казав „дурайся свого, кидай свою мову“, але це само собою розумілось...

Коли нас починали вчити грамоти, тоді вже рішуче переходили на мову російську... Так наступала на нас протівна хвиля... Учив нас грамоти й всієї взагалі початкової книжної „премудрости“ наш батько: він же і дбав про те, щоб ми ще змалку пізнавалися в найкращих авторах: давав нам Пушкіна, Лермонтова, Гоголя... Тут уже змагання двох стихій були нерівні. З одного боку, літератури української не було в нас зовсім, а тут мали ми такі добірні твори. Певне, коли б мали ми й гарні твори українські, то були б вони нам ще більше до сподоби, бо вони більше торкали б нашу душу, — так не доходила ж до нас ніяка література українська...“ (Олена Пчілка: Автобіографія с. 9—10. „Оповідання“. В-во „Рух“, К. 1930).

У цих незвичайно докладних спогадах Олени Пчілки можна відчутти невисловлені гіркі докори на адресу її батьків, що саме так поставили справу виховання своїх дітей. До речі, в сучасній порі ще багато людей переконані, що саме так, як то було в родині Драгоманових в середині минулого століття була всюди по Україні в інтелігентних родинях. В дійсності ж бували й численні винятки від цього сумного явища добровільної москалізації. От наприклад визначному нашому романістові Нечуєві-Левицькому зовсім не довелося в дитинстві зазнати обмосковлення в родинному колі, навіть цілком навідворіт:

„Мій батько любив українську історію й літературу — між його книжками не було ні Пушкіна, ні Гоголя, але була історія Бантиш-Каменського й Маркєвича, була Літопись Самовидця й інші книжки, що тоді виходили. Він любив говорити проповіді по українськи, часто розказував про право українського народу й славу, був дуже радий, побачивши українську Євангелію Куліша і просив мене достати йому українську Біблію. В його була вже українська ідея, що рідко трапляється між українськими священиками... Дід, материна мама, як і моя мама не вміли й слова по великоруськи. Батько, я, брат, сестра говорили українським язиком... Разом з життям я читав історію України, що знаходив у батька в шафі.

„В Стеблеві батько дістав альманах Ластівку, де була Шевченкова „Причинна“. Я й сестра вивчили її на пам'ять і читали часто вечорами“. (З листа Нечує-Левицького до Олександра Кониського в Кашинева дня 19. квітня 1876, „Життя й Мистецтво“, Львів, 1920, ч. 2, с. 64—65).

Так само й Кониський виріс в родині, де зберігався пошанівок до творів в виразною українською національною тенденцією.

„Я пам'ятаю, як був ще малою дитиною, як батько було виймає з скрині бережно загорнений в сувій полотна суверток сивого паперу, — то й була „Історія Русов“, — писав Ол. Кониський. (Навожу за рецензією Гр. Тисяченка на „Наше Минуле“, Книгарь, 1918, Грудень).

Але вертаючись до Олени Пчілки, мусимо зазначити, що наприкінці 60-тих та на початку 70-тих років у колі близьких до неї осіб, себто в першій черзі Драгоманових та Косачів, вона не відчувала виразніших українських настроїв. По переїзді на Волинь, вона, як вгадує в „Автобіографії“, провадила живе листування з близькими

і діяльність; Поетична діяльність Куліша; Непривітаний співець (Я. Щоголь); А. Свидницький, його постать і твори; Франко — поет; Леся Українка; М. Черемшина і галицька проза; В. Самійленко і український гумор; Поезія Олеси і спроба нового її трактування; Літературний шлях М. Рильського (1910—1925). Ad Fontes: I. Европа-Просвіта-Освіта-Лікнеп II. Євразійський ренесанс і пошехонські сосни III. Зміцнена позиція.

— У в-ві Бориса Тиченка (Відень) вийшов вибір з поезій Т. Шевченка п. н. „Кобзар“ (ст. 160). Обгортка О. Красовського.

— У цьому ж видавництві вийшов „Великий співак.“ 222 українські народні пісні“. Зладив Богдан Заревич. (Ст. 239) обгортка О. Красовського.

— Українське Видавництво (Краків—Львів) видало драму Миколи Куліша „Патетична соната“ (ст. 62), драматичну поему Юрія Косача „Облога“ (ст. 80) та комедію наших днів Івана Керницького „Король Стрільців“ (ст. 56).

— Українське Видавництво (Краків—Львів) видало в серії „Літературної Бібліотеки“ дві невеличкі дуже чепурно видані книжечки: 1) „Писання“ Гетьмана Івана Мазепи (стор. 50) з вступною статтю „Літературна спадщина Мазепи“ Є. Ю. Пеленського, потім уміщені „Дума“ (Всі спокою щиро прагнуть), „Пісня про чайку-небогу“, „Псалма“ (Бідна моя головонька) та 12 листів до Мотрі Кочубеїни; наприкінці книжечки уміщені пояснення щодо мови й правопису, відміна тексту й примітки. Книжка оздоблена портретом Гетьмана — одиноком підписаним, зробленим наприкінці XVII. ст.; 2) „Писання“ Івана Величковського, мало знаного поета доби барока (кінець XVII. ст.) з вступною статтю Є. Ю. Пеленського, де автор виправляє деякі помилки попередніх дослідників творчості й життя І. Величковського (Дм. Чижевський). Закінчують книжку дбайливо складені докладні примітки до тексту й до вступної статті. Книжечка має 124 сторінки.

— Співка праці українських образотворчих мистців у Львові видала „Каталог мистецької виставки мистця Олени Кульчицької“ (ст. 33) з вступною статтю Л. Федорович-Малицької про творчість О. Кульчицької.

— У Вінниці вийшла в друку невеличка збірка віршів Валеріяна Тарноградського п. н. „Поезія“. В цю збірку ввійшли кращі ліричні поезії поета. Книга має три розділи — „Українські думи“, „Кохання“, „Поетові мрії“. (Вінницькі Вісті, 22. 7. 43).

— В-во Юрія Тиченка в Празі видало книгу Аркадія Животка „Подонь (українська Вороніжчина) в культурному житті України“. Ст. 86. Обгортка Юрія Вовка.

— У Римі вийшла в латинській мові праця д-ра Дмитра Блажейовського про владу київських гр.-кат. митрополитів (De potestate Metropolitanorum Kiovensium Catholicorum in clerum regularem. Romae 1943. Стор. 196).

— У Празі цього року з'явилася праця Леоніда Миколаєнка під назвою „Проба світоглядів українського народу“, літографована, розміром — нормалізований арх 88 сторінок. Уявляє в себе критику на статтю проф. Івана Мірчука — „Світогляд українського народу“, що вміщена в томі III. Наук. Збірн. Укр. В. Університета, 1942.

— У Львові на закінчення імпрезового сезону йшов 7. липня у Літ.-мист. клубі „Вечір народі і сатири“ Василя Кархута, в якому головною точкою була народія на Косачеву „Облогу“ (4-ту дію). Крім того у програмі цього вечору була й одноактівка „Успіх“.

— На одній з останніх літературних зустрічей в київській міській управі О. Ващенко прочитав свою комедію водевіль „Вагон неприємностей“ з доби советських соцмагань.

— Дня 14. червня у Харкові відбулася конференція українських письменників, на якій доповідь про сучасний стан української поезії прочитав Віктор Петров, М. Купянський зачитав доповідь про большевицьку русифікацію української мови, доцент харківського університету М. Ф. Наконечний зробив доповідь „До вивчення лексики української мови“, сондерфюрер др Марко виступив в рефератом „Обличчя сучасної німецької поезії“. На авторській частині конференції читав свої вірші Олекса Веретенченко, Віктор Петров оповідав „Курортна рригода“, М. Галіч „Калим“.

— Дня 18. липня відбувся день письменника в Києві. Др В. Мархо й В. Петров повторили свої харківські реферати, проф. П. Ковальов прочитав реферат про сучасний стан розвитку української літературної мови, а доц. Г. Вовк — про значіння Шевченка в розвитку української літературної мови. На другій частині конференції виступали в читанням своїх творів Ол. Варавва, В. Домонтович, С. Жук, Ю. Кандів, Беверхий, Ю. Буряківець, Ан. Коваль, Ол. Василевко, Н. Калюжна, Г. Іванова.

— У Києві 24. червня головний співробітник київського Археологічного Інституту Петро Курішний зачитав допо-

відь на тему „Спроби аналізу вживання ниваю“, наводячи багато часто археологічних даних про орнаменти на кераміці передісторичних доб.

— Секція наукових робітників міста Києва улаштувала 1. липня вечір присвячений творчості Миколи Зерова. Доповідь про критичну й історично-літературну та педагогічну діяльність М. З. прочитав Ф. Томасевич. Колишня студентка М. З. Г. Іванова поділилась спогадами про вчителя. По доповідях було читання оригінальних віршів М. З. та його ж перекладів чужоземних поетів.

— 25. липня у Києві відкрилася друга мистецька вистава. Рецензентів — В. Дністряк та почасти й проф. С. А. Пляров на сторінках київського „Нового Українського Слова“ й Н. Щербана в „Новій Україні“ в 11. липня — визначають певний поступ у порівнянні з першою торішньою виставою.

— У Стрию 20. червня відкрилася вистава образів, дереворитів, графіків та ін. праць Петра Обля.

— Як подав харківська „Нова Україна“ (16. червня ц. р.) в Сумах уже рік як працює центральна бібліотека, що має понад 50 тис. книжок і при якій в діячів відділ і читальня.

— Музей в Сумах протягом року свого існування улаштував кілька виставок образів місцевих мистців, а минулого року виставку праць харківського будівничого проф. Терещенка. („Н. У.“, 25. 7.)

— Науково-дослідний інститут Таврії в Мелітополі провадить дослідження кварцевих пісків, глин, вапняків, залізних руд, рідкоземельних елементів, які є в надрах Таврії. Інститут відкрив свердловини газу метану, яким опалюють підприємства Мелітополя. Мелітопольській краєзнавчій музей інституту подав вичерпуючий образ багатства та особливостей Таврії. („Н. У.“, 1. 8. ч. 425).

— 4 книгозбірні та 3 філії їх обслуговують літературою населення Вінниці („Він. вісті“, 22. 7. ч. 207).

— У дружині відомого драматурга й письменника Гната Хоткевича у Харкові зберігається великий архів, де лишень рукопис його роману в житті Шевченка драматичні недруковані твори й баг. ін. (альбом світлин українських акторів, коло 400 недрукованих музичних творів на слова Олеса, Філянського й ін.)

— В штутгартському науковій кварталіжикові „Volksforschung“ (6 Band, 1/2. Heft) на 1943. р. з'явилася друком (ст. 79—102) праця Олександра Мицюка, проф. Україн. В. Університета в Празі, під ти-

тулом: „Die Ukrainer in Sowjet-Aasien, insbesondere seinem pazifischen Teil“.

— „Брюсселер Цайтунг“ 9. вересня м. р. умістила статтю Кюна під назвою „Ще не вмерла Україна“. Стаття Заллера „Україна“ уміщена у „Страсбургер Новсте Нахріхтен“ 2. березня м. р. Непідписана стаття п. н. „Бандура, карбованець, поділ землі. Чого вчать українські діти“ була уміщена в „Кенітсбергер Альгемайне Цайтунг“ 12. квітня м. р.

— Статтю „Беградське місто, Київ“ умістив „Ляйпцігер Новсте Нахріхтен“ 26. червня 1942. Статтю В. Ліске „Київ“ умістив амстердамська „Дойче Цайтунг“ в Нідерлендах 8. липня м. р. Непідписану статтю „Тисячолітній Київ“ надрукувала „Дойче Цайтунг“ в Норвегії (Осло) 21. липня м. р. „Кракавер Цайтунг“ 13. 9. м. р. умістила статтю В. Средакого „Київ місто руїн та відбудови“. Білгородська „Довацатунг“ 3. жовтня м. р. умістила статтю М. Бавмана „Минулий блиск Києва. Свідок минавшини“, в 5. грудня м. р. цей самий часопис містить статтю Ф. Шульца „Відроджене місто“ — також про столицю України. „Мінхенер Новсте Нахріхтен“ 12. й 13. грудня м. р. друкували статтю В. Гепкера „Руїни, хмародери, церкви й монастирі. Новий та старий Київ“. „Фелькшер Беобахтер“ 20. листопада м. р. умістив статтю Г. Ровенфельда „Історія та сучасність Києва“.

— Стаття Б. Г. Гірхе „Доколя ратуші в Ярославі“ була уміщена на сторінках „Кракавер Цайтунг“ 23. серпня м. р.

— Стаття С. Райнпрехта „Львів“ була уміщена 4. жовтня м. р. на сторінках „Діссельдорфер Бергверкцайтунг“. Непідписана стаття „Культурний осередок Львів“ була уміщена 8. липня м. р. у „Дойче Цайтунг“ в Норвегії. Стаття Г. О. Геніта „Львів поміж вчора та завтра“ уміщена була в „Трінгер Іавц Цайтунг“ (Ерфурт) 22. березня м. р. „Кракавер Цайтунг“ 11. січня м. р. умістила статтю В. Шретера „Скільки облич має Львів“.

— Харкову присвячені статті Подєвільса в „Кенітсбергер Альгемайне Цайтунг“ 10. липня м. р. та В. Гаммонд-Нордена „Аркуш харківських образів“ у „Дойче Альгемайне Цайтунг“ 22. червня м. р.

— Статтю „Чумаки“ К. Зайфферта умістив щоденник „Данцігер Новсте Нахріхтен“ 10. квітня 1942. р.

— Статтю В. Юнгерманна про коляску козацтва над Дніпром містить „Брюсселер Цайтунг“ 23. липня 1942.

— Статтю М. Зельта „Корона Керчі“ умістила „Дойче Цайтунг ім Остен“ (Ріга) дня 13. травня 1942.

— Поему Йозефа Ляйтгеба „Український рік“ (1941-42) умістив німецький журнал „Дас іннере Райх“ за лютий—березень 1943. ст. 606—611.

— Німецький щорічник, присвячений історії друкарства „Гутенберг-Ярбух“ 1942-43. (Майнц) умістив статтю професора Володимира Січинського п. н. „Українські гравери у Москві у 17. та 18. століттях“ (ст. 248—251), з трьома репродукціями гравюр Михайла Карновського та Григорія Сребрянського. Ця стаття вийшла й окремою відбиткою в обмеженій кількості примірників.

— У 3-4-ім ашптові німецького спеціального наукового журналу „Зюд-Ост Форшунген“ за 1942. рік уміщує велика розвідка проф. Ганса Йоахіма Баєра п. н. „Завдання й методи південно-східної народностевої політики Польщі. Національні та церковно-політичні

тенденції варшавського уряду супроти білорусинів та українців від 1919. до 1939. рр.“, (Стор. 369—439).

— Дня 13. липня вмер у Смілі на Київщині у 41 році життя виважений ботаник Юрій Дмитрович Клеонов, проф. харківського університету й директор інституту ботаніки Української Академії Наук.

— Італійське Міністерство Війни повідомляло, що поручник др Нікольо Фаріна, перекладач української мови, загинув 21. січня ц. р. на полі бою. Др Фаріна лишив по собі переклади „Інтермеццо“ М. Коцюбинського, двох оповідань з „Партизанів“ А. Кривого, „Ненависти“ Бориса Тенети.

— Вночі з 6. на 7. серпня у Києві вмерла Ганна Шамрай-Грушевська, сестра покійних академіка Сергія Грушевського та проф. Олександра Грушевського й мати дослідника харківської української романтичної школи Сергія Шамрая.

Оправи.

У кн. 5 „Пробовм“ (Травень) в „Оді про осінь“ Кітса на ст. 261, друга шпальта, 3-ій р. згоря надруковано: „Або над просом, звідки лине сік“, має бути: „Або над пресом, звідки лине сік“.

У кн. 6 „Пробовм“ (Червень) в ідилії „Полісся“ Івана Деснянського, надрукованій на ст. 349—351, треба зробити такі зміни:

1. В першому куплеті вступу було надруковано: „О, як як не вгадувать мені“, треба: „О, як не вгадувать мені“ (8 силадів). 2. В четвертому куплеті першої частини надруковано: „Люблю надхненні чари звуків“, треба:

„Ловлю натхненні чари звуків
(Народжені для нас і внуків)
Від прадідів лісних роднів.“

3. В тринадцятому куплеті першої частини надруковано: „Ми безрозлукі — я і ти!“, треба: „Ми без розлукі — я і ти!“ 4. В другому куплеті другої частини твору надруковано: „Бо видував лихий в відчай“, треба: „Бо виривав лихий в відчай“. 5. В третьому куплеті другої частини надруковано: „Лиш хвої, що в зими в пошані“, треба: „Лиш хвої, що в зими в пошані“. 6. В четвертому куплеті другої частини надруковано: „Лише повив борун-рукав“, треба: „Лише повив борун рукав“. 7. У сьомому куплеті другої частини було надруковано: „Гусей журливих в небі галас“, треба: „Гусей крикливих в небі галас“. 8. В дванадцятому куплеті надруковано: „Ген у просторі голубанім“, треба: „Ген у просторі голубанім“. 9. Останній рядок епілогу „Де обрїй в далечинь мавив“, треба змінити на: „Як дві квітучої весни“.

Якщо хочете,

щоб Видавництво „ПРОБОВМ“ вчас виконало Ваше замовлення, пишть чітко Ваше ім'я, прізвище і адресу

УВАГА!

Появилась нова книжка!

Микола Андрусак

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

I. том, стор. 176 з гарною обгорткою М. Битинського та з 5 таблицями родоводів.

Видання Укр. В-ва «Пробоем»

Ціна 5.— RM.

Набути можете у В-ві:

«Пробоем», Praha XIV-65.
pošt. schr. 3.

УВАГА! ЗАМОВЛЯЙТЕ!

**ВЕЛИКИЙ
УКРАЇНСЬКО - НІМЕЦЬКИЙ
СЛОВНИК**

Опрацьований з доруки Укр. Наук. Інституту в Берліні Ден. Кузелею та Яр. Рудницьким. Стор. 1494 в гарній оправі. Ціна 18 RM. з перес. 19 RM.

**КИШЕНЬКОВИЙ
УКРАЇНСЬКО - НІМЕЦЬКИЙ
СЛОВНИК**

Опрацьований Яр. Рудницьким

Ціна 1.50 RM, з пер. 1.70 RM.

Замовляти:

«Пробоем», Praha XIV-65.
pošt. schr. 3.

НОВИНА! УВАГА!

Вже вийшла у В-ві «ПРОБОЕМ»
у Празі книжка

Доц. д-ра Я. РУДНИЦЬКОГО

**„Як говорити
по літературному?“**

Приклади, правопис, граматика,
взірці мови і т. п.

Негаймо посилайте замовлення
на адресу:

«Пробоем», Prag XIV.-65, Fach 3.

Ціна з пересилкою 2.— RM.

Авторський гонорар із цієї книжки
привласнений на допомогу Україн-
ському Студентству.

УВАГА!

Тільки що вийшла в Укр. В-ві
«Пробоем» нова книжка

Ілля Ясінчук

З Е Л Е Н А К А Д Р А
трагедія в трьох діях.

Дуже цікава драма з часу
розпаду Польщі в 1939 р. і
яка добре годиться для вистав

Стор. 71, ціна 3 RM.

Замовлення надсилайте на
адресу:

«Пробоем», Praha XIV-65.
pošt. schr. 3.

УКРАЇНЦІ!

Передплачуйте,
читайте,
поширюйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

- I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що приносить вісті зі всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Піврічно 8 RM. В цій сумі є і ва „Націоналіста“ і „Техніка“.
- II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українського юнацтва, виходить двотижнево.
- III. „ТЕХНІК“, двотижневик, часопис технічного зв'язу.
- IV. „ПРОВОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Піврічно 8 RM.
- V. „КНИГОЗВІРНЯ ПРОВОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.
- VI. „НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — приносить популярні книжки й брошури на різні теми.
- VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглибити Ваше знання.
- VIII. „ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА“ — випускає книжки й брошури з технічного зв'язу.
- IX. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.
- X. „РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА“ — приносить книжки з церковного і релігійного життя.
- XI. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.
- XII. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — приносить книжечки для дітей
- XIII. ВИПУСКИ: портрети велетнів України, тризуби, листівки, гасла, віданки, тощо.

Гроші василайте виключно нашими чеками: Число konta Поштової Щадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Словаччині: Poštová Sporiteľňa v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.